

K monotematickému číslu o mládeži

Redakce a redakční rada Sociologického časopisu předkládají svým čtenářům druhé monotematické číslo věnované postavení a úloze mládeže v etapě výstavby rozvinuté socialistické společnosti.

Cílem tohoto čísla je seznámit odbornou veřejnost a všechny, kteří se zabývají přípravou mládeže pro život a práci v rozvinuté socialistické společnosti, s aktuálním stavem sociologického poznání zaměřeného na analýzu otázek výchovy, práce a života mladé generace.

Důvodem pro sestavení monotematického čísla o mládeži je i snaha prezentovat stupeň rozvoje sociologie mládeže dosažený v druhé polovině sedmdesátých let, tedy zhruba v období od vydání prvního čísla Sociologického časopisu věnovaného otázkám mládeže.

Vydání prvního monotematického čísla bylo motivováno především snahou vyjádřit tehdejší možnosti a meze využití sociologie mládeže při řešení praktických úkolů výchovy mladé generace socialistické společnosti, jak byly vytyčeny XIV. sjezdem KSČ a zasedáním ÚV KSČ, zabývajícím se v roce 1972 úkoly v oblasti ideologické práce a v roce 1973 úkoly v oblasti výchovy mladé generace socialistické společnosti.

Zájem stranických a státních orgánů, stejně jako společenských organizací, se promítl do požadavku systematického poznávání problémů života a práce, společenských aktivit a charakteristik společenského vědomí jednotlivých skupin mládeže v ČSSR. Iniciativu v tomto směru vyvinul ÚV SSM, který formuloval společenskou objednávku analýzy některých aktuálních problémů ideologické práce s mládeží, komunistické výchovy mládeže, upevňování a rozvíjení norem socialistického způsobu života.

Od zadávání jednotlivých průzkumů se postupně přecházelo k formulaci systematických požadavků adresovaných vědeckovýzkumné základně, které působily jako jeden z nejsilnějších podnětů rozvoje vědeckovýzkumné práce v oblasti sociologie mládeže v ČSSR.

Pro současný rozvoj poznání mládeže a konkrétní řešení otázek jejího života a práce v rozvinuté socialistické společnosti mají klíčový význam závěry XVI. sjezdu KSČ a 5. zasedání ÚV KSČ v roce 1980, věnované otázkám zvýšení úrovně a účinnosti politicko-výchovné a ideologické práce, jejího pevného spojení s praktickými úkoly výstavby rozvinuté socialistické společnosti.

Postupné formování komunistického přesvědčení mladé generace, utváření jejich zájmů a životních cílů, spojených s perspektivami socialistické společnosti, stimulace její aktivity a iniciativy — to vše jsou stěžejní úkoly vědeckovýzkumné práce v oblasti sociologie mládeže.

Zvyšující se nároky sociální praxe na sociologii mládeže však nejsou dány pouze požadavky na systematickost a komplexnost vědecké analýzy proble-

matiky mladé generace, ale i požadavky na charakter poskytnutých informací. Zatímco na počátku sedmdesátých let převládal zájem o konkrétní data, je v současné době akcentována především nutnost poznání vývoje a změn postavení a úlohy jednotlivých skupin mládeže v rozvinuté socialistické společnosti s cílem určit tendence budoucího vývoje mládeže pro perspektivní plánování socialistické společnosti v celku i v jejích dílčích strukturách. Řešení těchto otázek bezprostředně souvisí s rozvojem koncepce společenského subjektu jako nezbytné součástí marxisticko-leninské teorie.

Takto formulované úkoly nemohla pochopitelně plnit vědeckovýzkumná základna zabývající se řešením otázek mládeže v první polovině sedmdesátých let. Byla značně roztržena, její práce nebyla integrována a koordinována. Za této situace bylo obtížné plnit v potřebném rozsahu a kvalitě úkoly komplexnějšího charakteru s adekvátním teoretickým a metodologickým zázemím.

Jsme si vědomi, že i v současné době existují určité dosud neřešené problémy sociologie mládeže jak v její teoretické, tak i metodologické oblasti. Dosud přetrvávají i disproporce v zaměření výzkumného zájmu, což mnohdy ztěžuje zobecnění poznatků pro aplikaci ve společenské praxi. Přesto je možné konstatovat, že úsilí a kapacita věnované analýze otázek mládeže v druhé polovině sedmdesátých let se pozitivně odrazily v rozvoji sociologie mládeže a v možnostech využití získaných poznatků. Ustavením stěžejního směru státního plánu základního výzkumu byla vytvořena základna pro účinnou integraci a koordinaci sociologické práce zaměřené na problematiku mládeže.

Výsledky badatelské práce v oblasti sociologie mládeže, prezentované částečně v tomto monotematickém čísle, stejně jako aktuálně existující možnosti koordinace a integrace vědeckovýzkumné práce jsou završením jedné z etap rozvoje této obnovené disciplíny.

Jejími klíčovými úkoly pro nejbližší období jsou komplexní a systematické zhodnocení dosavadní vědeckovýzkumné produkce, soustředění existujících kapacit vědeckovýzkumné základny na teoretické a metodologické problémy, které dosud nebyly uspokojivě řešeny, a využití možností integrace a koordinace pro odstranění disproporcí ve vědeckovýzkumné práci zaměřené na mládež.

*Redakce a redakční rada
Sociologického časopisu*

V dnešní mládeži je zítřejší budoucnost. Z této skutečnosti pramení celosvětový zájem o otázky mládeže. Je umocněn skutečností, že mladá generace prakticky ve všech zemích tvoří významnou část obyvatelstva, zasahuje do všech oblastí života společnosti. Dějiny ukazují, že zápas o vědomí a postoje mládeže, o její světonázorovou výchovu, o její přípravu na pokračování v díle předchozích generací byl a je jedním z rozhodujících úkolů každé společnosti, národa i třídy.

Rovněž socialistická společnost si klade otázky a hledá odpovědi na to, jaká je současná mladá generace, jak ji nejlépe připravit na budoucí život a práci, jaký bude její přínos k další výstavbě socialismu i zápasu o udržení světového míru.

Specifiku každé nové generace v dějinném procesu výstižně charakterizoval K. Marx, když napsal: „Dějiny nejsou nic jiného než sled jednotlivých generací, z nichž každá těží z materiálu, kapitálu a výrobních sil, které jí odkázaly předchozí generace, pokračuje tedy jednak za úplně změněných okolností v tradiční činnosti, jednak úplně změněnou činností modifikuje staré okolnosti.“ A Vladimír Iljič Lenin v konkrétní situaci, jíž byl III. sjezd Komunistického svazu mládeže Ruska, to dne 2. října 1920 vyjádřil zcela konkrétně: „Úkolem předešlé generace bylo svrhnout buržoazii... Novou generaci očekává složitější úkol. Nestačí sjednotit síly, abyste podpořili dělnicko-rolnickou moc proti vpádu kapitalistů... Půda je připravena a na této půdě musí mladá komunistická generace budovat komunistickou společnost. Máte před sebou úkol výstavby, a vyřešit jej můžete jedině tehdy, jestliže si osvojíte veškeré moderní vědění, jestliže dokážete přeměnit komunismus z hotových nabílovaných formulí, ponaučení, receptů, směrnic a programů v to živé, co sjednocuje vaši bezprostřední práci, jestliže dokážete udělat z komunismu návod pro svou praktickou činnost.“

Čím je z marxisticko-leninského pohledu mládež? Jistě je značně dynamickou sociálně demografickou společenskou skupinou — v našich podmínkách ve věku 14 až 30 let — která má charakteristické obecné biologicko-psychologické, sociálně ekonomické a sociálně psychologické rysy, vlastnosti a hodnotovou orientaci, jež jsou podmíněny charakterem sociálních vztahů ve společnosti. Jako taková je však současně i jedním z významných činitelů revolučních přeměn a jejich urychlování. Jednak tím, že je nezastupitelným článkem mezigeneračního přenosu dosaženého stavu v rozvoji socialistických společenských vztahů, jednak tím, že je povolána posunout perspektivně rozvoj těchto vztahů na historicky vyšší úroveň.

Šedesátiletí Komunistické strany Československa je charakteristické zápasy proti buržoazii, za národní a sociální osvobození lidu naší země, za vybudování socialismu v naší vlasti i nepřetržitostí péče o mladé pokolení. Od svého

vzniku komunistická strana spatřuje v mládeži budoucnost země, jejich socialistických a komunistických zářků. Politika komunistické strany je pro mladé lidi přitažlivá nejen svými záměry, podřízenými růstu ekonomického a kulturního bohatství společnosti pro blaho všech jejích členů, ale zejména tím, že s mládeží počítá jako s aktivním činitelem při vytyčování a uskutečňování těchto záměrů při budování socialismu. Na XVI. sjezdu KSČ to generální tajemník ÚV KSČ a prezident republiky soudruh Gustáv Husák jednoznačně vyjádřil: „Zdravý růst mladého pokolení zůstane i do budoucna v popředí pozornosti komunistů, stranických a společenských orgánů a organizací, celého našeho státu. Budeme pečovat o to, aby rostla účast mladých lidí na spoluvytváření naší další cesty, na realizaci i kontrole velikých úkolů výstavby rozvinuté socialistické společnosti. Musí nám jít stále o to, aby si mládež byla vědoma své odpovědnosti před budoucností, aby svou lásku k rodné zemi vyjadřovala prospěšnou prací pro socialismus, aby spojovala hluboké city socialistického vlastenectví s proletářským internacionalismem, aby byla připravena k budování a obraně socialistické vlasti. Strana věří v sílu a schopnosti mladé generace a bude dbát, aby mladým lidem byly svěřovány odpovědné úkoly.“

Mládež v naší socialistické společnosti má pro svou přípravu na život a práci lepší podmínky, než měli její předchůdci nebo mají její vrstevníci v kapitalistickém a rozvojovém světě. Komunistická strana a socialistický stát vytvářejí podle reálných možností rozvoje společnosti široké předpoklady pro začleňování mladých lidí do společenské dělby práce, pro jejich dobrý vstup do aktivního života, pro řešení problémů mladých lidí, kteří si zakládají rodinu, zvyšují kvalifikaci apod. Naše společnost se nadto snaží formovat osobnost každého mladého člověka, podněcovat v něm široké spektrum zájmů jako základ jeho všestranného rozvoje, upevňovat v něm hodnoty a ideály socialismu, vyvolávat u něho trvale aktivní životní postoje. Činí tak ve snaze připravovat pro budoucnost generaci s vyššími odbornými, politickými i morálními kvalitami.

Tímto úsilím se v socialistické společnosti postupně ruší třídní a sociálně ekonomická diferenciací mládeže. Nikoli proto — jak se snaží dokazovat někteří buržoazní politikové za vydatného přispívání řady buržoazních vědců — aby se z mladých lidí vytvořila uniformní masa unifikovaných zájmů, předstev, vlastností a citů, ale v zájmu vytvoření stejně optimálních podmínek pro všestranný rozvoj všech mladých lidí.

Již druhé století existují organizace, které sdružují mládež a které své působení zaměřují na její ovlivňování. V každé společnosti jsou tyto organizace součástí politické nadstavby. Jejich podstata, charakter a sociální funkce jsou určovány existující ekonomickou strukturou a třídní skladbou společnosti jako celku. V kapitalistické společnosti je působnost různých organizací mládeže, vzájemně se lišících ideově politickým zaměřením a organizační základnou, různým vztahem ke společnosti, politickým institucím, ideologickým procesům, dána rozporností ekonomické základny a existencí antagonistických tříd. Jako protiváha mládežnických organizací, jež jsou orientovány buržoazně, vznikají postupně pokrokové organizace nemajetné, pracující mládeže. Vznik dělnických stran marxisticko-leninského typu je doprovázen zrodem mládežnických svazů nového charakteru, jak o tom svědčí například vznik a existence československého Komsomolu.

Vítězstvím socialistické revoluce dochází k odstranění vykořisťování člověka — a tím i základny pro existenci antagonistických jevů a organizací ve společenské nadstavbě. Prosocialistické ideové sjednocování mladé generace je

doprovázeno i jejím sjednocením organizačním. Patrné je to i z pohybu v našem mládežnickém hnutí v období přerůstání národní demokratické revoluce v revoluci socialistickou, jenž vyústil po Únoru 1948 do vzniku jednotného, celostátně působícího Československého svazu mládeže. Toto ideové, organizační i akční sjednocování mladé generace je objektivně podmíněno prosazujícím se socialistickým zřízením, potřebami dalšího vývoje společnosti sjednocovat úsilí mládeže k socialistické výstavbě a neméně také naléhavou potřebou mladé generace vyjadřovat své zájmy uceleně. Jednotné organizace mládeže, jejichž činnost je vnitřně diferenciována s ohledem na věkové a sociální zvláštnosti jednotlivých skupin mladé generace, jsou k tomu nejúčinnějším prostředkem. Svědčí o tom třiašedesátileté působení leninského Komsomolu v Sovětském svazu a v našem případě už jedenáctiletá činnost Socialistického svazu mládeže.

Ten je důležitou součástí politického systému v naší zemi a představuje základní formu ideového a politického seskupení mládeže kolem komunistické strany. Význam a postavení jednotné organizace dětí a mládeže v naší společnosti vyplývá již ze skutečnosti, že populace do 30 let — kterou výrazně ovlivňuje — tvoří bezmála polovinu všech obyvatel. Její vliv se projevuje především v růstu politických i odborných znalostí mladých lidí, v prohlubování jejich socialistického uvědomění, ve zvyšování jejich iniciativy v hospodářském životě země i podílu na řízení a správě společnosti. Nemenší však je i perspektivní význam působení mládežnické organizace jakožto specifického a nezastupitelného výchovného činitele, který přispívá k organickému začleňování mladých lidí do společenských procesů a funkcí.

Plnit tuto dvojjedinou roli skutečně efektivně a kvalitně není jednoduché. Náročnou ji činí předně nezbytnost skloubit v činnosti mládežnické organizace celospolečenské zájmy se zájmy mládeže jako specifické sociálně demografické společenské skupiny a se zájmy ryze individuálními.

Z toho samozřejmě pro mládežnickou organizaci plyne: podílet se na prosazování a realizaci zájmů celé socialistické společnosti a současně vyjadřovat a hájit objektivně existující specifické zájmy mladé generace; což je koneckonců v zájmu společnosti, protože uspokojování těchto specifických zájmů nezbytně napomáhá aktivnější účasti mládeže na uskutečňování celospolečenských zájmů, vede k jejímu uvědomělému ztotožnění s cíli společnosti.

Poslání mládežnické organizace dále činí náročným podíl na zabezpečování posloupnosti generací v socialistické společnosti. Tento podíl spočívá v získávání mládeže pro politiku komunistické strany a k praktické účasti na socialistické výstavbě. Neméně však tkví v tom, že mládežnická organizace je důležitým kádrovým zdrojem, z něhož se doplňují řady komunistické strany, ale i státních, hospodářských a společenských orgánů a organizací; je logické, že tak mládežnickou organizaci průběžně opouštějí nejaktivnější členové.

Bez významu není ani skutečnost, že mládež je společenský faktor vyznačující se dočasností. V praktické činnosti mládežnické organizace to znamená nic jiného než počítat s tím, že během desetiletí se její členská základna obmění nejméně ze čtyř pětín; že v nejednom ohledu je zapotřebí neustále začínat znovu ve svém působení. I to je samozřejmě náročné, aby ono stálé začínání nebylo prostým opakováním, ale odráželo společenský pohyb a reagovalo na odlišnosti nově nastupujícího pokolení.

Dostát se ctí ocenění, jehož se dostalo naší jednotné organizaci dětí a mládeže na XVI. sjezdu KSČ, naplňovat poslání představitele mladé generace

a blízkého spolubojovníka komunistické strany nezbytně vyžaduje zvýšit celkově účinnost a kvalitu působení. Znamená to zvyšovat podíl na utváření socialistické osobnosti mladých lidí v duchu marxismu-leninismu, socialistického vlastenectví a internacionalismu. Vyžaduje to prohlubovat politickou a společenskou angažovanost mladých lidí prostřednictvím jejich širší účasti na řízení jednotlivých pracovišť, škol a míst bydliště. Předpokládá to podněcovat a rozvíjet pracovní i studijní iniciativu a veřejně prospěšnou aktivitu mladých lidí, aby si tvořivě osvojovali nové poznatky vědy a techniky, hledali a nacházeli pro ně co nejširší využití v práci, studiu a životě vůbec, aby maximálně hospodařili při výrobě i při spotřebě s každým kilowattem energie, s každým kilogramem surovin a materiálů, s každou korunou svěřených finančních prostředků.

Dosáhnout toho neznamena nic jiného než zvýšit vliv na členy i další chlapce a děvčata prostřednictvím všestranné činnosti základních organizací SSM a pionýrských skupin i prostřednictvím lepší politicko-organizačnické a řídicí práce. Dosáhnout toho předpokládá při formulování úkolů jednotné organizace dětí a mládeže, při jejich plnění a vyhodnocování dosaženého efektu působení více a důsledněji využívat výsledků vědy, zejména pak těch jejích společenskovědních disciplín, jejichž bezprostředním předmětem zájmu je život a práce mladého pokolení.

Využívání výsledků vědy k efektivnějšímu a kvalitnějšímu působení na děti a mládež přikládá stále větší význam nejen Socialistický svaz mládeže, ale všechny bratrské organizace v socialistických zemích, zejména pak leninský Komsomol, který disponuje specializovaným střediskem vědeckých výzkumů mládeže.

Bylo naprosto logické, že se zrodem Socialistického svazu mládeže vzniklo výzkumné pracoviště působící při ústředním výboru SSM a úzce spolupracující s nejrůznějšími vědeckými institucemi u nás i s obdobnými pracovišti bratrských mládežnických organizací. Toto metodicko-poznávací středisko řešilo v uplynulém pětiletí 16 výzkumných úkolů. Jde například o prognózu vývoje členské základny SSM, faktory ovlivňující členství dělnické mládeže v SSM, místo poznávací činnosti v práci orgánů SSM, působení základních organizací SSM, masovou politickou práci SSM. Středisko řeší dílčí úkol základního výzkumu, týkající se společensko-politických aktivit mládeže jako faktoru proměn sociální struktury. Výsledky výzkumů jsou podkladem pro jednání ústředních orgánů naší jednotné organizace a budou zohledněny v podkladových materiálech pro jednání III. sjezdu SSM. Současně si při obsahových přípravách sjezdu uvědomujeme, že nazrává čas pro to, aby ke zvýšení účinnosti konkrétních rozhodnutí byly organizovány průzkumy veřejného mínění mladé generace.

Na základě dosavadních zkušeností z využívání výsledků vědy k rozvoji činnosti mládežnické organizace můžeme říci, co především může najít uplatnění v obsahu, metodách a formách činnosti naší organizace, ve způsobu jejího organizování a řízení.

Cenné jsou pro nás historické poznatky o rozvoji našeho pokrokového dětského a mládežnického hnutí, o jeho vztahu ke komunistické straně. V tomto směru si mnoho slibujeme od díla *Sílu nám dává strana*, zpracovaného kolektivem historiků zabývajících se problematikou mládežnického hnutí v našich novodobých dějinách a připravovaného k vydání v nakladatelství Mladá fronta.

Nezbytné jsou pro nás co nejkonkrétnější poznatky o postupné socializaci dítěte v mladého a dospělého člověka, hlavně pak o dynamice v osvojování si takových sociálních rolí, jako je role příslušníka mladé generace, role dítěte

— žáka, studenta — pracovníka či role příslušníka socialistické společnosti, občana socialistického státu, jejíž osvojení naše organizace bezprostředně zprostředkovává.

Pro přesné cílení našeho působení potřebujeme opakovaně získávané poznatky o hodnotové orientaci mladé generace, o jejích kladných i případných záporných změnách.

Zajímat se musíme o aplikaci přesných, tedy vědeckých metod sběru a vyhodnocování informací o dopadu naší činnosti v jednotlivých oblastech působení.

Cenné jsou pro nás demografické údaje o věkové a sociální skladbě mladé generace, o jejím zastoupení v obyvatelstvu jednotlivých územních celků republiky, samozřejmě včetně prognóz o změnách v této skladbě i zastoupení.

V naší politicko-organizátorské a řídicí práci musíme výrazněji aplikovat poznatky teorie řízení.

Už jen z tohoto stručného nástinu požadavků mládežnické organizace na vědu jasně vyplývá, že tyto potřeby nelze v současnosti a ani do budoucna nebude možné uspokojovat pouze rozvojem vlastní vědeckovýzkumné činnosti; že v tomto směru budeme očekávat více od specializovaných vědeckovýzkumných pracovišť, jako jsou Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Ústav pro výzkum veřejného mínění při Federálním statistickém úřadu nebo Ústav marxismu-leninismu ÚV KSČ. Budeme od nich očekávat nejen nové poznatky, ale i jejich přístupnější interpretaci; což je problém, zdá se, širší než jen svačkový nebo pionýrský, jak naznačuje zatím u nás všeobecně dosahované tempo v cyklu věda — výzkum — praxe.

Na hojnější využívání poznatků vědy v praktické činnosti naší dětské a mládežnické organizace musíme nezbytně připravit funkcionářský aktiv, v tom má již jednoznačně stanoveny úkoly Ústřední politická škola SSM. V současnosti jsme v situaci, že ne jeden nepochybně užitečný poznatek zůstává na jednotlivých stupních naší jednotné organizace nevyužit, protože jej funkcionářský aktiv neumí aplikovat. Neradi bychom však dospěli k druhému extrému: abychom skloňovali vědu ve všech pádech a zapomněli na to, že se v naší jednotné organizaci dobrovolně sdružují mladí lidé.

Jsme přesvědčeni, že při rozpracování závěrů XVI. sjezdu KSČ — společně s vědeckou frontou a ve spolupráci s ostatními výchovnými činiteli, zejména školou a dalšími společenskými organizacemi Národní fronty, v nichž se sdružují mladí lidé — se podaří zvýšit vliv na mladou generaci, lépe uspokojovat její potřeby a zájmy, účinněji ji prostřednictvím rozvoje její společenské angažovanosti, pracovní i studijní aktivity začleňovat do života naší socialistické společnosti.

Socialismus a mládež

ANTONÍN MATĚJOVSKÝ
Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV,
Praha

Otázky postavení a úlohy mladé generace socialistické společnosti, výchovy mládeže pro práci a život v rozvinutém socialismu, práce organizace mládeže, profilu mladé generace a řada dalších konkrétních otázek patří již tradičně k jednomu z nejfrekventovanějších témat marxisticko-leninské sociologie. Těmto otázkám je pravidelně věnována prioritní pozornost v programových dokumentech KSČ a i XVI. sjezd strany zdůraznil rostoucí nároky, které klade současná etapa socialistického vývoje v naší zemi na výchovu mládeže a na mladé pokolení v naší společnosti [Zpráva 1981: 31; 32; 37; 38].

Při plnění praktických požadavků souvisejících s přípravou mládeže pro podmínky socialistické výstavby není sociologie mládeže osamocena. Ukončení dříve častých, ale zjevně neplodných sporů o kompetenci jednotlivých vědních disciplín, pokud jde o analýzu postavení a úlohy mládeže ve společnosti, pokud jde o otázky výchovy mládeže apod., vede dnes k podstatně vyšší integraci úsilí řady společenskovědních oborů při řešení jedné ze strategických úloh výstavby rozvinutého socialismu — zabezpečení bezkonfliktní „směny generací“ a efektivní sociální reprodukce společnosti. Byla překonána i ta jednostranná koncepce, která kdysi pokládala za jediný autoritativní podklad pro formulaci principů „mládežnické politiky“ socialistického státu poznatky vědních disciplín a přezíravě ignorovala poznatky společenských organizací a institucí, zvláště pak zkušenosti získané komunistickou stranou v práci s mládeží.

Tato situace ovšem spíše zdůrazňuje odpovědnost sociologie při řešení otázek mládeže a naznačuje rozsah úkolů, které je třeba splnit při vytváření systematické, komplexní a prakticky využitelné marxisticko-leninské sociologické teorie mládeže v socialistické společnosti. Následující text je pokusem o zhodnocení výsledků, jichž bylo prozatím dosaženo, a o naznačení problémů, které se z hlediska současné etapy vývoje socialistické společnosti jeví jako nejaktuálnější. Dnes existuje poměrně značný konsensus, pokud jde o teoretická a metodologická východiska sociologického výzkumu mládeže v rámci marxisticko-leninské sociologie, přitom současně narůstá počet výzkumných zpráv, konkrétních informací odvozených ze statistik či z empirických výzkumů o jednotlivých charakteristikách objektivní situace a vědomí mladé generace socialistické společnosti. Stále častěji se proto objevuje požadavek systematizace těchto konkrétních údajů o mládeži, formulace sociologické teorie mládeže v podmínkách současné etapy vývoje reálného socialismu.

Mládež v současném světě

Více než deset let úsilí marxisticko-leninské sociologie o vymezení postavení a úlohy mládeže v socialistické společnosti umožňuje dnes posoudit problémy

mládeže v podstatně širších souvislostech. Bez váhání můžeme konstatovat, že vývoj praktických problémů mládeže i vývoj teoretické reflexe těchto problémů v sedmdesátých letech prověřil zcela jednoznačně správnost základních teoretických i metodologických východisek marxistické sociologie mládeže.(1) Jednoznačně bylo potvrzeno, že jediným a zásadním kritériem pro určení postavení a úlohy mládeže ve společnosti je soubor ekonomických, sociálních a politických podmínek v jednotlivých zemích či jednotlivých částech světa. I pro vymezení mládeže platí obecný princip zformulovaný již Marxem [Marx 1963], charakteristika jakékoli skupiny obyvatelstva má vždy relativní a konkrétně historický charakter a porušení tohoto principu vede nutně k chybným závěrům.

Rozsáhlá produkce sociologů ze socialistických zemí(2) v podstatě dokazuje, že základem pro pochopení procesu biologické, psychické a sociální ontogeneze osobnosti mladého člověka a pro pochopení sociálního rozvoje mládeže je jejich rozbor v kontextu konkrétních sociálně ekonomických a politických podmínek současných společností, které se projevují v kvalitativně odlišných systémech norem, úrovni rozvoje sociálních vztahů, specifikách tradic a kultury. Teprve na základě tohoto rozboru materiálních podmínek existence, postavení a úlohy mládeže je možné vysvětlit rozdíly v životních aspiracích, orientacích a ve vědomí mládeže.

Důsledná kritika v šedesátých letech tak častých pokusů implantovat do marxistické sociologie teoretické a metodologické koncepce mládeže z buržoazní sociologie, včetně odmítnutí zavádějících analogií o postavení a úloze mládeže v současném světě, umožňuje dnes i uvážlivé využití výpovědí o mládeži v kapitalistických zemích pro komplexnější rozpracování problematiky mládeže v rámci marxisticko-leninské sociologie. Při kritickém zhodnocení nemarxistických prací o mládeži je pak zcela jasné, že ani rozvinuté země současného kapitalismu nejsou schopné zvládnout problémy vyplývající z nerovnoměrnosti jejich ekonomického vývoje pro postavení a způsob života mladé generace. Jestliže například T. Parsons [1973] přiznává tento fakt jen nepřímou, když konstatuje, že základní problém mládeže v americké společnosti spočívá v tom, že transformace a změny v této společnosti, nepodložené jednoznačnou sociální perspektivou, vytvářejí zdroje nestability a napětí, pak jiní autoři při charakteristice postavení mládeže v současném kapitalismu zcela jednoznačně odvozují rozporné postavení mládeže z rozporů soudobého kapitalismu. Tak Chombart de Lauwe tvrdí, že „... revolty mládeže ... jsou důkazem neschopnosti společnosti poskytnout mládeži cíle pro její životní aspirace“, že to však není obecný problém „moderní civilizace“, ale „krize industriální civilizace je především krizí kapitalismu“ [Chombart 1975]. Je tedy zřejmé, že sama realita soudobého kapitalismu se v postavení mládeže v této společnosti odráží natolik výrazně, že ji již nelze přehlížet.

Jednoznačnou závislost míry optimismu či pesimismu životních orientací mládeže na sociálně ekonomickém rozvoji jednotlivých zemí potvrdily i výsledky mezinárodního výzkumu *Svět v roce 2000* [Ornauer, Wiberg, Siciňski 1974]. Konečně i informační materiály vydávané mezinárodními organizacemi při OSN potvrzují, že současná fáze všeobecné krize kapitalismu doléhá na mladou generaci takovým způsobem, že základním problémem mládeže v pod-

(1) Z československé produkce například stať D. Holdy — A. Matějovského [1974].

(2) Jako hlavní bývají nejčastěji uváděni: I. Kon, N. Blinov, V. Lisovskij, S. Ikonnikova z SSSR, P. Mitev, K. Gospodinov z BLR, V. Adamski z PLR, Z. Ferge z MLR, V. Friedrich, A. Maier z NDR, F. Mahler z RLR.

mínkách kapitalismu se stává zabezpečení práva na práci a na elementární podmínky životního uplatnění [Youth Information 1981].

Toto jednoznačné potvrzení sociologického vymezení či sociologické definice mládeže na základě konkrétně historické analýzy sociálně ekonomických vztahů a politického systému platí pochopitelně i pro rozvojové země. Bohužel o situaci mládeže v této části světa můžeme většinou vypovídat jen na základě částečných a málo přesných informací. Ovšem i přes toto omezení musíme předpokládat, že specifika situace v těchto zemích spíše ještě posiluje problémy mládeže, a to nejen vzhledem k omezeným ekonomickým možnostem velké části rozvojového světa a k limitům jejich kulturního a vzdělanostního rozvoje. Jako zvláštní faktor v této části současného světa působí i relativní a absolutní mládí jeho populace. Jestliže totiž v celkovém obyvatelstvu současného světa tvoří mladí lidé do 25 let přibližně polovinu, v rozvojových zemích tvoří tato věková skupina 60 až 70 procent.

Komparace charakteristik mládeže v podmínkách současného světa, respektive v podmínkách různých sociálně ekonomických a politických systémů, slouží nejen k potvrzení správnosti základních principů marxisticko-leninského pojetí mládeže. Opravňuje nás také ke zpřesnění některých podstatných určení mládeže v socialistické společnosti.

Máme-li na mysli konkrétně historické podmínky existence mládeže, je zvláště markantní skutečnost, že sedmdesátá léta vyostřila difference postavení mládeže v různých sociálně ekonomických systémech současného světa. Vycházíme totiž z mnohokrát zdůvodněné potřeby posuzování postavení mládeže v kontextu sociálně třídní struktury jednotlivých typů společností a je nepochybné, že zostření všeobecné krize kapitalismu zvýraznilo i základní třídní difference mládeže v této společnosti. „Aspirace mládeže jsou principiálně rozporné“ [Chombart 1975] a tato rozpornost je vysvětlitelná objektivní sociálně ekonomickou rozporností kapitalistické společnosti. Jakákoliv výpověď o „mládeži vůbec“ v podmínkách současného kapitalismu je tedy dnes, na počátku osmdesátých let, daleko méně opodstatněná a pravdivá než tomu bylo například v letech šedesátých. Naproti tomu vývoj sociálně třídních struktur socialistických zemí, jak ukazují rozsáhlé výzkumy a analýzy [Charvát 1980], v němž dominuje tendence k sblížování tříd a sociálních skupin, vytváří stále příznivější podmínky, objektivní základ pro homogenizaci mládeže jako relativně samostatné společenské skupiny. Vzhledem k historickým souvislostem vzniku a rozvoje současného socialismu je to totiž právě mládež socialistické společnosti, která je nejvýraznějším nositelem této tendence k sblížování tříd a sociálních skupin, a právě jen pro socialistickou společnost zřejmě platí že: „Pro... mládež je typické, že je sociálním organismem dynamiky formujícím svoji sociální strukturu jako základní zdroj reprodukce sociální struktury vůbec“ [Charvát 1980: 194].

Proces výrazné diferenciacie postavení mládeže v různých sociálně ekonomických systémech je také pravděpodobným zdrojem vysvětlení dosud existujících nejasností v marxistickém pojetí mládeže. Počátkem sedmdesátých let, v souvislosti s kritikou nemarxistických koncepcí mládeže, koncepcí, které akcentovaly mládež jako „novou sociální třídu“, koncepcí, které preferovaly „globalizující“ pojetí mládeže a které manipulovaly s kategorií „generačního konfliktu“ [Mládež 1975], bylo nepochybně správné a potřebné zdůraznit třídní přístup k analýze postavení mládeže. Podstatou tohoto přístupu bylo nejen odvození charakteristik mládeže z charakteru sociálně ekonomických vztahů, ale i pojetí mládeže jako vnitřně diferencované skupiny, přičemž základní dimenze této diferenciacie byly odvozovány od sociálně třídní struktury spo-

lečnosti. Není nic překvapujícího v tom, že se v současné sociologické literatuře v ČSSR, například [Suchý 1976] objevují snahy zdůraznit společné, integrální rysy mladé generace socialistické společnosti. Zatímco v diferencovaném přístupu k mládeži nutně převládá snaha zachytit specifiky jednotlivých sociálních skupin mládeže, specifiky, které jsou vázány na sociálně třídní strukturu společnosti, je zcela pochopitelné, že postupná homogenizace a vyrovnávání sociálních rozdílů vede k integraci mládeže v socialistické společnosti. Je pak jen logické, že je nutné uvažovat i o společných charakteristikách mládeže v socialismu, o takových charakteristikách, které ji vymezují jako celek a odlišují od ostatních velkých společenských skupin.

Dialektický přístup k vymezení mládeže tedy nespočívá ve scholastických sporech o správnosti „diferencovaného“ či „integrovaného“ pojetí mládeže. V historickém vývoji společnosti je v různých souvislostech mládež jak sociálně diferencovaná, tak integrovaná. To, že socialismus vytváří prozatím historicky nejpriznivější podmínky pro sociální integraci mládeže je nepochybné. Stejně nepochybné je i to, že socialismus relativně nejvíce opravňuje sociologické vymezení mládeže jako celku.

Toto oprávnění je ovšem vázáno na dosažený stupeň sociální integrace socialismu a v žádném případě neruší potřebu — pochopitelně ve zcela nových historických podmínkách — sledovat a analyzovat stále ještě reálně i ve vědomí mládeže existující difference jejích jednotlivých skupin v naší společnosti.

Sociologická teorie socialistické mládeže

Stručná argumentace sociologického postižení problému mládeže jako jednoho z globálních problémů současného světa naznačuje, že pro potřebu vytváření sociologického přístupu k mládeži v podmínkách reálného socialismu je nezbytné pracovat s pojmem nového typu mládeže, jinak řečeno, že pro podmínky socialismu je nutné vypracovat takové koncepce, které by vyjádřily kvalitativní odlišnost postavení a úlohy mládeže ve srovnání s předcházejícími typy sociálně ekonomických formací. Otázka vymezení mládeže, jejích hranic, indikátorů, bývá tradičně pokládána za centrální v sociologické teorii mládeže a značné difference v jejím řešení někdy problematizují, popřípadě i zpochybňují výsledky sociologické práce orientované na problematiku mládeže. Je nepochybné, že v zásadě existuje shoda v tom, že pro marxistickou sociologii mládeže jsou při vymezení této základní kategorie určující dvě skutečnosti. První z nich spočívá v tom, že mládež je obecně definována jako skupina, která v určité společnosti ještě nedosáhla plné sociální aktivity, druhá v tom, že jde o takovou skupinu, jejíž příslušníci ještě neukončili proces biologické, psychické a sociální ontogeneze. Tyto skutečnosti jsou vyjadřovány v různých termínech (sociální nedospělost, preaktivní populace, „mladistvá“ osobnost apod.). Existence této skupiny je v konkrétně historických souvislostech vždy vázána na určité věkové kategorie obyvatelstva, což se promítá v identifikaci mládeže jako jedné ze sociálně demografických skupin, jako skupiny biosociální atd.

V těchto pojmech se vlastně odráží snaha spojit jevové a podstatné určení mládeže, tj. zachytit jak sociálně historickou podmíněnost mládeže, tak její jevovou identifikaci jako věkové kategorie určité populace. Ovšem sama snaha absolutně sjednotit podstatné a jevové určení mládeže se setkává jen s málo jednoznačně přijatelnými výsledky. Je zcela zřejmé, že kvalitativní odlišnosti jednotlivých typů společností ve svých důsledcích vedou k velmi rozdílnému určení jevových hranic mládeže. Konkrétněji řečeno, v různých ty-

peč společnosti patří do skupiny mládeže rozdílné věkové kategorie, a v třídě protikladné společnosti je „mládí“ různých tříd a sociálních skupin věkově značně odlišné.

Potvrzením nezbytnosti rozlišovat na základě sociálně třídních kategorií i mládež v socialistické společnosti je i to, že snahy vytvořit jednotnou klasifikaci socialistické společnosti podle věkových kategorií nepřinášejí jednoznačný konsensus [Jarošenko 1977].

Pohyblivost a „neurčitost“ vymezení mládeže v socialistické společnosti podle věkové struktury obyvatelstva ovšem nevylučuje jistou míru shody, založené na předpokladu, že v určité věkové skupině převažují takové charakteristiky, které ji umožňují posuzovat jako mládež. Jestliže například přijmeme jako věkovou hranici mezi mládeží a dospělou populací věk 25 let (v němž většina současné populace socialistické společnosti je již plně sociálně aktivní), pak je zjevné, že jedním ze specifíků postavení mládeže v socialismu je její — ve srovnání se světovými trendy — relativně nízké zastoupení v celku populace. Podíl takto vymezené mládeže odpovídá přibližně 25 % celkové populace v socialistických zemích a na základě odhadů vycházejících ze stabilizace populačního vývoje nelze předpokládat ani v budoucnosti výraznější změny tohoto podílu.

Zdá se tedy, že snahy vybudovat sociologickou teorii mládeže na základě jednoznačného věkového určení mládeže jsou předem určeny k neúspěchu.

Pokládáme za výhodnější a z hlediska marxisticko-leninského přístupu k vymezení mládeže i logičtější takový přístup, při němž věkové vymezení mládeže je chápáno jako operacionalizace problematiky, která věcně definuje existenci mládeže v těch kterých konkrétně historických podmínkách, v našem případě v podmínkách vývoje socialistické společnosti. Nepřímé potvrzení takového stanoviska odvozujeme i z toho, že většina autorů ze socialistických zemí preferuje výpovědi o reálných problémech mládeže před úvahami o jejích věkových hranicích. Nepochybně je to závislé i na stále výraznější snaze o komplexní přístup k vymezení mládeže, který nutně vede k závěrům o jistých časových, respektive věkových diferencích „plné sociální aktivity“ či „sociální dospělosti“ v závislosti na tom, zda za ukazatel této aktivity pokládáme právní normy, organizační strukturu školského systému, založení rodiny, věkovou hranici členství v organizaci mládeže, dosažení určitého životního standardu apod.

Charakteristiku mládeže založenou na rozboru skutečně existujících problémů recipročního vztahu mládeže a společnosti je možno provést nejrůznějším způsobem. V tomto směru ani náš další text neaspíruje na systematické postižení prostoru, v němž se současná sociologie mládeže v socialistických zemích pohybuje. Nicméně jsme se pokusili uspořádat výpověď o problematice mládeže v socialistické společnosti tak, že jednotlívým principem je snaha naznačit konkrétní obsah specifických rozporů charakterizujících postavení a úlohu mládeže v reálném socialismu.

Socializace mládeže a sociální reprodukce socialismu

Všeobecnou formulaci vymezení mládeže v socialismu většinou odvozujeme od faktu, že jde o skupinu, která již není v postavení zcela závislého objektu působení společenských institucí a ještě není zcela samostatným, tj. institucionálnímu vlivu výchovných a vzdělávacích institucí se vymykajícím subjektem. Z této skutečnosti vyplývá též časté použití teorie socializace jako zá-

kladní osy pro postižení problémů mládeže, popřípadě jako pořádacího principu sociologické teorie mládeže [Suchý 1979].

Oprávněnost takového postupu je široce zdůvodňována nejen v sociologické literatuře. S koncepcí socializace pracuje i psychologie, pedagogika apod. V nemarxistické literatuře se setkáváme s velmi rozsáhlým a variantním rozpracováním „socializačního“ výkladu mládeže a není sporu o tom, že tento výklad poskytuje značnou oporu pro koncípování obsahu, struktury i metod výchovného systému a je i použitelný a používaný v podmínkách socialismu.

Námítky vyslovované proti teorii i kategoriálnímu aparátu socializačního pojetí problematiky mládeže jsou opřeny o dva typy argumentace.

První z nich upozorňuje na to, že socializační teorie pracuje s implicitním či explicitním předpokladem rozporného vztahu mládeže a společnosti (existence subkultury mládeže, konfliktu generací) a že tak vlastně přejímá některé teoretické předpoklady buržoazního výkladu postavení mládeže ve společnosti. Obdobnou argumentací proti teorii socializace je i kritika takového pojetí ontogeneze osobnosti, podle něhož je jejím základním problémem rozpornost tempa vývoje jednotlivých komponentů osobnosti. Jestliže ve starších teoriích je tento rozporný osobnostní vývoj odvozován z disproporce biologického a psychického zrání osobnosti, v novějších přístupech, které akceptují řadu poznatků vypovídajících nejen o akceleraci biologického, ale i psychologického vývoje osobnosti [například Pavlovič 1975], dominuje předpoklad o jejím opožděném sociálním formování.

Druhým, často používaným argumentem proti platnosti teorie socializace v podmínkách socialismu je to, že klasický výklad socializace pracuje s mládeží jako s převážně pasívním objektem výchovného působení.

Je pravdou, že řada marxistických autorů se pokouší doplnit a kriticky přehodnotit socializační teorii tak, aby byly odstraněny její výše naznačené nedostatky a aby lépe odpovídala podmínkám socialismu. Nicméně i přes toto úsilí je i dnes použití socializační teorie pro podmínky socialismu zpochybňováno, nebo i přímo odmítáno [Rutkevič 1980].

Východisko z těchto nejasností nabízí takové pojetí, které chápe socializaci jako jednu ze stránek rozporného vztahu mládeže a socialistické společnosti. V současné sociologické literatuře je toto stanovisko nejvýstižněji vyjádřeno v pracích P. E. Miteva. Mitev chápe problém socializace jako základní problém mládeže ve vztahu ke společnosti s tím, že tento problém je dialekticky spojen s problémem vztahu společnosti (rozumí se socialistické) k mládeži. Hlavním cílem společnosti ve vztahu k mládeži je pak zabezpečení její rostoucí aktivity jako jednoho ze základních faktorů dynamické reprodukce socialismu.

„Základním společenským problémem mládeže je získání sociální samostatnosti (samostatného statusu). Zrychlení sociálního rozvoje vytváří rozpornou situaci: na jedné straně zpomaluje sociální samostatnost vzhledem k nutnosti prodloužení přípravy na tuto samostatnost, na druhé straně vyžaduje intenzivnější využití tvůrčího potenciálu mládeže, tj. urychlení dosažení sociální samostatnosti“ [Mitev 1981].

I když Mitev vyjadřuje dialektiku vztahu socializace a aktivizace mládeže v prozatím málo zakotvené kategorii „juventalizace“, jeho pojetí pravděpodobně velmi přesně vystihuje konkrétní sociální situaci v současném socialismu. Dnešní socialistická společnost se prozatím neobejde bez takového výchovného systému a výchovných institucí, které zacházejí s mládeží převážně

jako s objektem (rodina, škola). V tomto vymezení lze proto vztah společnosti a mládeže vyjádřit kategoriálním systémem socializační teorie. Ovšem zároveň socialismus stále výrazněji vyžaduje, aby směna pokolení byla dynamickým prvkem jeho sociální reprodukce, a proto vytváří (respektive měl by vytvářet) stále větší prostor a optimalizuje podmínky pro rozvoj sociální aktivity mládeže. Tím je také dána hlavní specifika úlohy organizace mládeže v podmínkách socialismu.

Socializační stránka recipročního vztahu mládeže a společnosti vyjadřuje minulost a přítomnost reálného socialismu, „aktivizační“ pak perspektivní stránku, garanci socialismu, jehož sociální reprodukce je svým obsahem nikoli zachováním statu quo, ale progresivní sociální změnou.

Identifikace dialektiky socializace a aktivizace mládeže jako obsahu vztahu mládeže a socialistické společnosti takto umožňuje upřesnit a v jistém slova smyslu i zdůvodnit hlavní „pole“ zájmu sociologie mládeže. Zájem marxistické sociologie mládeže se dnes zcela jasně koncentruje k problematice široce pojaté sociální aktivity mládeže, formování „aktivní životní pozice“ [Blinov – Slepov — Ožegov 1980].

Sociální diferenciaci a rozdíly generací

Sociologie mládeže jako součást marxisticko-leninské sociologie řeší problém mládeže v kontextu základního úkolu socialistické revoluce, tj. vytvoření předpokladů k odstranění sociálních nerovností. Sociální vývoj současného socialismu, sblížování tříd a sociálních skupin má ovšem dialektický charakter. Je všeobecně známo, že mezi sociálními a generačními rozdíly je výrazná souvislost. Jestliže pro vyjádření problému vztahu generací v podmínkách kapitalismu v zásadě stačí identifikace základních třídních rozporů kapitalismu, pak v podmínkách socialismu je sociální realita složitější.

Řešení třídních rozporů v procesu socialistické revoluce nevede automaticky k odstranění důsledků těchto rozporů v generační struktuře společnosti, stejně jako nevede automaticky k překonání rozporů jevově spjatých s dalšími dimenzemi demografické struktury (rozdíly mezi postavením muže a ženy, ekonomicky aktivní a postaktivní populace apod.). Na druhé straně právě překonávání sociálních rozdílů na základě restrukturace sociálně ekonomických vztahů vytváří základní podmínky a předpoklady pro odstranění těch sociálních diferencí, které se v sociální zkušenosti (a bohužel někdy i v sociologické literatuře) prezentují jako rozdíly „přirozené“.

Cílem socialistického vývoje je ovšem odstranění nejen sociálních nerovností přímo spjatých s charakterem sociálně ekonomických vztahů, ale i všech ostatních. Z hlediska rozdílů generací jde tedy perspektivně o takovou společnost, která vytváří pro všechny generace stejné, přesněji řečeno optimální podmínky uspokojování potřeb jejich všestranného rozvoje. Současný reálný socialismus je tomuto cílovému stavu značně vzdálen a v jistém slova smyslu platí, že socialistická revoluce, otevírající historicky nebývalý prostor sociálního rozvoje společnosti jako celku, vytváří pro mládež podmínky řádově výhodnější, než jsou podmínky „dospělých“ či starších generací. Tato objektivně logická projekce socialismu jako nejprogresivnější společnosti současného světa v rovině směny pokolení má však i řadu konkrétních specifíků. V současné etapě rozdíly generací ve většině socialistických zemí stále ještě odrážejí kvalitativní difference různých sociálně ekonomických formací a zároveň jsou velmi těsně vázány na tempa sociálního rozvoje společnosti.

Sociologické výzkumy orientované na zachycení diferenciaci jednotlivých generací⁽³⁾ jsou zatím poměrně vzácné. Jejich výsledky však ukazují, že v současném socialismu převládá shoda životních orientací jednotlivých generací nad rozdíly. Jen nepřímou, konfrontací takových výzkumů s výsledky výzkumů sociálních diferencí, můžeme uvažovat o vzájemném poměru mezi rozdíly sociálně třídních skupin a rozdíly generací.

Analýzy objektivních sociálních podmínek jednotlivých sociálních tříd a sociálních skupin, a to i podle generačního členění dokazují, že v současném socialismu i pro mládež zůstává v platnosti charakteristika socialistické společnosti jako společnosti sociálně a třídně diferencované. Nezbytným důsledkem těchto zjištění je pak potvrzení vedoucí úlohy dělnické mládeže v dalším rozvoji socialismu. Například poznatky, vypovídající o životním způsobu dělnické mládeže potvrzují, že je to právě dělnická mládež, která má objektivně největší zájem na dalším rozvoji socialismu.

Efekty procesu sblížování tříd a sociálních skupin socialistické společnosti se promítají v postupném oslabování sociálních rozdílů uvnitř jednotlivých generací. Růst sociální homogenity může pochopitelně vyvolat dojem rostoucího významu generačních diferencí a někdy zakládat interpretace těchto rozdílů v kategoriích generačních rozporů. Podle našeho názoru je vzájemná souvislost sociální diferenciaci a rozdílů generací vysvětlitelná v rámci dialektického charakteru samotného procesu sblížování tříd a sociálních skupin. Tento proces nesporně oslabuje rozdíly základní sociálně třídní struktury společnosti, zároveň zvýrazňuje některé další diferenciacní linie, například linie vnitrotřídních a vnitroskupinových diferencí v socialistické sociální struktuře. Mechanická představa o procesu sblížování jako o tendenci směřující jednosměrně jen k vyšší homogenitě je dnes překonávána pojetím socialistické společnosti jako společnosti složitých sociálních vztahů a toto pojetí současné výzkumy mládeže prozatím jen velmi málo reflektují.

* Samotný sociální rozvoj socialismu, postupné vyrovnávání životních podmínek ovšem může vyvolávat i některé nové sociální problémy. Vyšší úroveň sociální homogenity vytváří společnost citlivěji reagující na nerovnoměrnosti svého vlastního vývoje i na vnější vlivy, popřípadě krizové momenty sociálního vývoje, ekonomické obtíže zasahující větší část, popřípadě většinu společností. Tato citlivost je nepochybně vyšší u mladé generace, a proto oprávněně i ve vývoji socialismu konstatujeme situace, v nichž mládež reaguje formami generačních rozporů [Wiatr 1981].

Zdrojem takových situací mohou být i dílčí nerovnoměrnosti sociálního vývoje socialismu, ať již spojené s disproporcemi vývoje jeho jednotlivých stránek, či se změnami samotného tempa sociálně ekonomického pohybu [Adamski 1971].

Stanovisko, podle něhož základní osou diferenciaci současného socialismu zůstává jeho sociálně třídní struktura tedy neznamená, že nelze připustit možnost projevu těchto diferencí i ve formě rozporu generací.

Osobnost mladého člověka v současném socialismu se tak formuje v složitě strukturovaných sociálních vztazích. Ne vždy je tato sociální podmíněnost zcela jasná, a i proto směřuje vývoj sociologického poznání socialistické mládeže k přesnějšímu a komplexnějšímu postihu procesu formování osobnosti mladého člověka.

(3) Výsledky jednoho z nich jsou prezentovány v knize P. Miteva [1980].

Sociální aktivita a pasivita mládeže

Ověřením schopností sociologie reagovat na praktické potřeby socialistické společnosti při formování mladé generace je především to, v jaké míře umíme podat věrný a pravdivý obraz základních charakteristik mládeže v jednotlivých etapách socialistického vývoje. Tato úloha je dnes řešena v stále frekventovanějších pokusech o charakteristiku mladé či „mladistvé“ osobnosti v socialismu.

Pochopitelně jde v tomto případě o identifikaci „sociální osobnosti“, tj. o takové pojetí, v němž předpokládáme, že určité sociální podmínky vytvářejí určitý sociální typ, respektive určité sociální typy osobnosti. S kvalitativními odlišnostmi různých sociálně ekonomických formací tak souvisí i kvalitativní rozdíly typických sociálních osobností.

Je nutno zdůraznit, že toto pojetí není totožné s tzv. kulturně antropologickým pojetím či s dalšími variantami dualistického pojetí osobnosti. Člověk se stává osobností jen jako subjekt společenských vztahů. Osobnost člověka neexistuje před jeho činností a tato činnost, jak plyne z druhového určení člověka, má vždy nutně společenský charakter. Je tedy téměř nadbytečné tvrdit, že lidská osobnost vzniká a formuje se v procesu své společenské aktivity [Leont'jev 1978].

Dosavadní výsledky úsilí sociologie mládeže v socialistických zemích o postihu charakteru osobnosti mládeže ukazují celkem jednoznačně na rozporovatelnost procesu formování mladé osobnosti. Metodologické přístupy k tomuto problému se sice prozatím odlišují, nicméně přes svou variabilitu potvrzují nutnost pracovat i v takto koncipované výpovědi o mladé generaci s předpokladem značně diferencovaných charakteristik.

Názorným předpokladem typologie osobnosti současného mladého člověka socialistické společnosti je přístup řady sovětských sociologů. S jistým zjednodušením jej můžeme definovat jako teoreticko-logickou konstrukci, která odvozuje typ osobnosti mládeže z potřeb rozvinuté socialistické společnosti. V některých případech jde o přístup, který vlastně vymezuje cílovou kategorii procesu formování všestranně rozvinuté osobnosti. V. Lisovskij ji charakterizuje třemi navzájem spjatými charakteristikami: a) vysoká úroveň profesionální kvalifikace, b) pevné komunistické přesvědčení a vysoká úroveň společenské a politické aktivity, c) všestranně rozvinutá osobnost, schopná pracovat a žít v kolektivu [Lisovskij 1980]. Existuje řada dalších variant tohoto způsobu vymezení charakteristik osobnosti mládeže, všechny se opírají o i v naší literatuře často používanou Leninovu koncepci komunistické výchovy a reflektují některé nové rozměry společnosti rozvinutého socialismu. Tato vazba také určuje této koncepci její normativní rysy, i když v konkrétnějších sociologických rozborech jsou pak konstatovány i takové osobnostní orientace mládeže, které se od stanoveného programu výrazně odlišují. Jde například o identifikaci „spotřebitelské orientace“, individualismu, ignorování potřeb společenské aktivity apod. [Blinov — Slepov — Ožegov 1980].

Jiný přístup volí sociologové NDR. V. Friedrich [1980] vytváří typologii osobnostních orientací na základě empirických dat a konstatuje existenci čtyř základních typů:

- politicky aktivní orientace
- orientace na společenskou odpovědnost (práce, služba kolektivu, kritický vztah k nedostatkům apod.)
- orientace na spokojený, rozmanitý a příjemný život
- orientace na získání vysokého životního standardu.

V obou případech jde o abstraktní typologizace, tj. v mladé generaci existují v „čistém“ projevu jen výjimečně.

Bez ohledu na rozdíly vstupních informací pro konstrukci typů osobnosti mládeže či typologie jejich osobnostních orientací je zjevné, že uvedené příklady se shodují v akcentu na určení míry pasivity či aktivity v osobnostní orientaci, popřípadě na určení míry individualismu či kolektivismu.

Tím je zároveň potvrzen předpoklad, že složitý a často rozporný systém sociálních vztahů v socialismu formuje diferencované, popřípadě i rozporné typy osobnosti dnešní mládeže. Kvantifikace jejich výskytu by byla pravděpodobně příliš odvážná, nicméně samo přiznání jejich existence určuje význam úloh jak sociologie samé, tak těch společenských institucí, které zabezpečují socializaci a vytvářejí podmínky i prostor pro sociální aktivizaci mládeže.

Význam problematiky formování osobnosti mládeže v socialismu je akcentován i některými tendencemi jejich vzniku a vývoje. Výsledky výzkumů, zvláště studující mládeže (ať již ve fázi všeobecné či profesionální přípravy), informují o tom, že akcelerace osobnostního vývoje má v podmínkách socialismu komplexní charakter. Znamená to, že osobnostní orientace mladého člověka se stabilizuje již v průběhu všeobecného, respektive středoškolského vzdělávání [Sociální a politický profil 1980]. Obsah této osobnostní orientace je však spíše abstraktní, tj. není zcela adekvátní sociální realitě naší společnosti. Jedním z nejpravděpodobnějších vysvětlení této abstraktnosti osobnostní orientace je výrazné oddělení sféry práce a „nepráce“. Tím by bylo možné vysvětlit i jednu z výrazných charakteristik současné československé mládeže, tj. koncentraci jejich osobnostní orientace i aktivity do oblasti volného času [Zich 1976]. Porovnání obsahu životních orientací mládeže, která již vstoupila do fáze ekonomické aktivity, s obsahem těchto orientací u studující mládeže naznačuje existenci další, druhé etapy formování osobnosti mladého člověka. V této fázi již pravděpodobně nedochází k zásadním změnám či restrukturalizacím osobnosti, její náplň je možné definovat jako konkretizaci osobnostní orientace: Dříve zafixované osobnostní orientace získávají novou náplň opřenou o přímé sociální zkušenosti, mladí lidé se zároveň snaží svým abstraktním, a do jisté míry i obecným orientacím dát specifické a jedinečné vyjádření. V tomto smyslu také roste význam a odpovědnost pracovních kolektivů, v nichž mládež zahajuje svou profesionální dráhu.

Závěrem

Smyslem předcházejícího textu byl pokus o objasnění problému mládeže jako jednoho z globálních problémů společnosti. Tento problém se v závislosti na rozvoji socialismu stále jednoznačněji klade jako problém kvalitativně odlišných situací mládeže v rozdílných sociálně ekonomických a politických systémech současného světa. Odlišnost postavení a úlohy mládeže v podmínkách kapitalismu, v podmínkách rozvojových zemí a v podmínkách socialismu opravňuje vyjádřit míru integrace mládeže v socialismu pojmem „socialistická mládež“.

Bylo by však příliš lehkomyšlné interpretovat tuto historicky novou fázi vývoje vztahu mládeže a společnosti jen jako bezrozpornou jednotu. Proto byla inventarizace hlavních výsledků dosažených při formování marxisticko-leninské sociologické teorie mládeže založena na zdůraznění rozporných momentů vztahu mládeže a společnosti v socialismu.

„Výhoda“ sociologie spočívá mimo jiné v proměnlivosti předmětu jejího zkoumání. Jestliže to platí obecně, platí to o sociologii mládeže ve zvýšené míře. Je proto správné upozornit na skutečnost, že v situaci, kdy stále nejsme schopni podat vyčerpávající výklad vztahu mládeže a socialistické společnosti, se objevují již nové problémy, které modifikují jak objektivní podmínky života mládeže, tak její vědomí a aktivitu. Sociálně ekonomické systémy současného světa se od sebe nejen vzdalují. Prostřednictvím globálních problémů se k sobě jistým způsobem „přibližují“ a již dnes je patrné, že takové otázky, jako je otázka ekologického ohrožení či otázka války a míru, mají výrazný vliv na postavení mládeže i v podmínkách socialismu. Mládež není jen jedním z globálních problémů současnosti. Její úlohou je i řadu globálních problémů světa řešit.

Literatura

- Adamski, W.: *Problemy socjologii młodzięzy*. Studia socjologiczne 1971, No. 2.
- Blinov, N. — Slepov, M. — Ožegov, J.: *Formirovanije aktivnoj žizněnnoj pozicii*. In: *Problemy molodeži 1980*, No. 22. (Informační bulletin, vydává Vědecký ústav výzkumu mládeže při ÚV DKSM, Sofie.)
- Friedrich, V. — Maier, G.: *O formirovaniji socialističeskich žizněnnych orientacij molodeži*. *Problemy molodeži 1980*, No. 22.
- Holda, D. — Matějovský, A.: *Úvod do marxistické sociologie mládeže*. Sociologický časopis 1974, č. 4.
- Charvát, F.: *Sociální struktura socialistické společnosti a její vývoj v Československu*. Praha, Academia 1980.
- Chombart de Lauwe, P. H.: *La culture et le pouvoir*. Paris, 1975.
- Jarošenko, T.: *Vozrast v sociologičeskom issledovanii*. Sociologičeskije issledovanija 1977, No. 1.
- Leonťev, A.: *Činnost, vědomí, osobnost*. Praha, Svoboda 1978.
- Lisovskij, V.: *Vsestoronněje razvitije ličnosti*. *Problemy molodeži 1980*, No. 22.
- Marx, K.: *Úvod ke kritice politické ekonomie. Sebrané spisy*, sv. 13. Praha, NPL 1963.
- Mitev, P.: *Seberealizace jako společenský problém mládež a mládež jako problém společnosti*. Referát pro zasedání 34. výzkumného výboru ISA, BLR 1981 (rozmnoženo).
- Mitev, P.: *Současný mladý člověk*. Sofia, Narodna mladež 1980.
- Mládež v plánech antikomunizmu*, Bratislava, Pravda 1975.
- Ornauer, H. — Wiberg, H. — Siciński, A. — Galtung, J.: *Images of the World in the Year 2000*. The Hague, Mouton 1974.
- Parsons, T.: *Youth in the Context of American Society*. In: *The Sociology of Youth Revolution*. New York, 1973.
- Pavlovič, G.: *Akcelerácia vývinu a socialistická škola*. Bratislava, Veda 1975.
- Rutkevič, M.: *Dialektika i sociologija*. Moskva, Mysľ 1980.
- Sociální a politický profil studentů UK*. Výzkumná zpráva ÚML UK 1980 (rozmnoženo).
- Suchý, J.: *Úlohy a problémy mládež generácie*. Sociológia 1976, č. 6.
- Suchý, J.: *Formovanie socialistického spôsobu života mládež generácie*. Sociológia 1979, č. 1.
- Wiatr, J.: *Lekcje z minionych kryzysów*. Kultura 1981, č. 1.
- Youth Information Bulletin*. OSN, Vienna Inf. Centre 1981, No. 1 a 2.
- Zich, F.: *Životní způsob mládeže*. Impuls 1976, č. 3.
- Zpráva o činnosti strany a vývoji společnosti od XV. sjezdu a další úkoly strany*. In: *Dokumenty XVI. sjezdu KSČ*. Praha, Svoboda 1981.

Резюме

А. Матеевски: Социализм и молодежь

Назначение статьи — подвести итоги и обобщить результаты, достигнутые в истекшее десятилетие в разработке систематической, комплексной и применимой на практике марксистско-ленинской социологической теории места и роли молодежи в социалистическом обществе. Такая ориентация статьи обусловлена тем обстоятельством, что рас-

рабатываются общетеоретические и методологические принципы марксистской социологии молодежи, существует все большее количество конкретных эмпирических данных по отдельным характеристикам молодежи, но эти эмпирические данные не подвергаются систематической оценке, систематическому обобщению и использованию применительно к конкретно-историческим условиям современного этапа развития реального социализма.

Проблема молодежи в современном мире определена как одна из глобальных проблем и в связи с развитием социализма она социологически все более отчетливо разрешима лишь посредством анализа качественно отличного положения молодежи в различных социально-экономических и политических системах. Социализм достиг в своем развитии такой степени социальной интеграции, что впервые в истории можно выразить эту интеграцию в понятии «социалистическая молодежь». Однако, и для марксистской социологии представляется слишком упрощенным понимать эту историческую тенденцию как лишенное противоречий единство. В основных параметрах взаимоотношения молодежи и общества, т. е. взаимоотношения социализации и активизации молодежи, в сравнении социальной дифференциации и генерационных различий, при изучении меры пассивности и активности молодого поколения современного социализма, можно констатировать и противоречивые моменты.

Проблематика молодежи объективно относится к таким темам в социологии, содержание и объем которых неустанно меняются в зависимости от социального движения. Молодежь социалистического общества также находится под влиянием основных вопросов дальнейшего развития человечества. Но молодежь — это не только одна из глобальных проблем общества. Она в то же время призвана решать ряд глобальных мировых проблем.

Summary

Matějovský A.: Socialism and Youth

The aim of the paper is to evaluate the results obtained in the course of the past decade in elaborating a systematic, complex and practically applicable Marxist-Leninist sociological theory of the position and role of youth in socialist society. This orientation of the present study is given by a situation wherein general theoretical and methodological principles of the Marxist sociology of youth have been worked out, an ever-increasing number of concrete empirical data on particular characteristics of youth is available, yet these empirical data are not systematically evaluated and generalized in relation to the concrete historical conditions of the contemporary developmental stage of real socialism.

The problem of youth in the present world is characterized as one of the global problems which, in connection with the development of socialism, is sociologically solvable with ever-increasing clarity only by way of an analysis of qualitatively different situations of youth in different socio-economic and political systems. In the course of its development, socialism has attained such a degree of social integration which, for the first time in history, renders it possible to express this integration in the concept "socialist youth". Of course, even Marxist sociology would perpetrate too great a simplification if it were to conceive this historical tendency as a non-contradictory unity. Contradictions may be said to exist even in the basic dimensions of the youth-society relation, i. e. in the relation between the young people's socialization and activization, in comparing social differentiation and intergeneration differences, and in evaluating the extent of passivity and activity of the young generation in present-day socialism.

Issues of the problems of youth objectively belong to the topics which, in dependence on social motion, are subjected to continuous change both in content and in extent. Even young men and women living in socialist society are affected by the fundamental issues of the further development of mankind. However, youth not only represent one of the global problems of society: it is also its role to solve a number of the world's global problems.

Předmětem této stati je především informace o institucionálních formách výzkumu mladé generace; zároveň jsme si však vědomi, že organizační formy zkoumání jsou úzce vázány a podmíněny jeho vlastním obsahem. Proto se také náš výklad rozpadá do několika odlišných částí. Předně jsme chtěli charakterizovat dosažený stav, a to ve stručném výčtu získaných poznatků. Považujeme za nejvyšší nutné informovat širší sociologickou veřejnost o zajištění výzkumu mládeže v této pětiletce, neboť jde v tomto směru o vytvoření kvalitativně nových institucionálních předpokladů. Konečně jsme se nemohli — alespoň ve zkratce — nedotknout některých zásadních obsahových otázek, důležitých pro strategii a taktiku výzkumné činnosti v oblasti sociologie mládeže v nadcházejícím období. Jsme si plně vědomi, že touto statí svěřujeme do rukou čtenáře poněkud různorodé vědecké sdělení: jeho smysl však, jak pevně doufáme, bude zřejmý.

1. Výsledky výzkumu mládeže v 6. pětiletce

Současná etapa budování rozvinuté socialistické společnosti v naší zemi klade vyšší nároky i na rozsah a kvalitu vědeckého zkoumání mládeže a získávání nezbytných poznatků o ní. Řada stranických a státních dokumentů sedmdesátých let hovoří o rostoucí pozornosti a péči institucí naší společnosti věnované mladé generaci. Odráží se v tom i její význam jako důležitého činitele výstavby rozvinutého socialismu.

Z analýzy obsahového zaměření a výsledků výzkumu mládeže realizovaných v průběhu 6. pětiletky lze usuzovat, že také vědeckovýzkumné kolektivy řešily řadu závažných otázek týkajících se života naší mladé generace. Tato výzkumná činnost se koncentrovala jednak na jednotlivé skupiny mládeže, například na učňovskou, středoškolskou, vysokoškolskou ap. s cílem postihnout ji v širším vědeckém záběru, jednak na postižení určité tematiky týkající se mladé generace jako celku nebo určité skupiny, například výzkum otázek světonázorové výchovy, kulturního života atd. I v tomto období se ještě stávalo, že zaměření výzkumné instituce nebo výzkumné skupiny ovlivnilo teoretické a metodologické přístupy zkoumání mládeže, například pedagogické instituce ve své práci akcentovaly především hlediska pedagogiky a psychologie, jiné ústavy se více řídily vědními disciplínami svého odborného profilu. V rezortních ústavech byla problematika mládeže mnohdy sledována jenom jako součást pracovního zájmu orientovaného zpravidla na populaci jako celek.

Komplexnější výsledky byly získány především tam, kde byly provedeny výzkumy k určité problematice týkající se pouze mladých lidí. V tomto směru bylo dosaženo hodnotných poznatků z oblasti zapojování mládeže do výrobních a společenských procesů i do kulturního života. Tyto poznatky mají informační a poznávací hodnotu a lze je dobře využít ve společenské praxi, například při koncepci ideově výchovného, pedagogického a kulturně výchovného působení společenských institucí na naši mládež. Dosažené výsledky umožnily kvalifikovanější pohled na sledované oblasti a vytvářejí příznivější předpoklady pro formulaci výzkumných cílů v dalším období. Dokazují to zejména některé výsledky hlavního úkolu státního plánu základního výzkumu VIII-1-9, jehož hlavním pracovištěm byla pedagogická fakulta Univerzity Karlovy a koordinátorem J. Štípek. Řešitelé tohoto úkolu si vytyčili cíl analyzovat determinanty sociálního vývoje dětí a mládeže, jejich místo v sociálně třídní struktuře naší soudobé společnosti, zkoumat základní formy společenské aktivity mladé generace, provést rozbor složek komunistické výchovy dětí a mládeže a analyzovat výchovu dětí a mládeže v úhrnném kontextu vývoje československé společnosti.

Tyto plánované cíle se promítly do náplně a řešení jednotlivých dílčích úkolů. Při souhrnném posuzování dosažených výsledků hlavního úkolu je možné konstatovat, že se jeho řešitelským kolektivům podařilo získat hodnotné informace o pracovní, společenské a zájmové aktivitě mládeže, prospěchu i o některých faktorech rodinného prostředí. Výzkumní pracovníci rozpracovali otázky pracovního hnutí mládeže a objasnili, za jakých podmínek se pracovní hnutí mladé generace stává svazáckou školou socialistické výchovy, a pokusili se o jeho modelování. Výzkumně byla dále sledována linie kontinuity revolučních generací v ČSSR, studována specifika soudobé mladé generace. V oblasti zkoumání jednoty a koordinace výchovných činitelů v procesu socialistické výchovy bylo dosaženo dobrých výsledků v analýze efektivnosti forem a metod výchovné práce používaných v Pionýrské organizaci SSM a v naší mládežnické organizaci a vlivu těchto organizací na rozvoj osobnosti mladého člověka. Byly řešeny otázky koordinace výchovného působení Pionýrské organizace a školy z hlediska přípravy učitelů a svazáků vysokých škol na práci v Pionýrské organizaci. Byly studovány vztahy mezi školou a výrobou za aktivní účasti organizace SSM. Z analýz hodnot a hodnotových orientací dětí a mládeže vysvítá, že jsou závislé na třídní příslušnosti a společensko-politické angažovanosti rodičů, na vzdělání, kulturní a životní úrovni rodin. Z rozborů rovněž vyplývá, že negativní jevy u dětí a mládeže jsou způsobovány příčinami materiální i duchovní povahy, k nimž přistupují příčiny spojené s poruchami socializačního procesu. Některé nové souvislosti se objevily ve výzkumu hodnot a hodnotových orientací dětí a mládeže, zejména při určování správné volby prostředků a zaměření výchovného působení na jedince v jeho procesuální stránce, což je důležité zejména při osvojování stávající struktury mladými lidmi. Tyto poznatky mají mimořádný význam i pro poznání těch jedinců, u nichž skutečné vnitřní osvojení společenských hodnot a norem nedosáhlo žádoucího stupně.

V rámci řešení hlavního úkolu byly souhrnně zachyceny také otázky teoreticko-metodologických východisek výzkumu mládeže, historické kontinuity generací, jednoty a koordinace výchovných činitelů, jako jsou škola, Pionýrská organizace, Socialistický svaz mládeže, rodina, výroba, hromadné sdělovací prostředky.

Řešitelské kolektivy pracovaly v nestejných podmínkách, odlišovaly se počty výzkumných pracovníků, objektivními i subjektivními možnostmi, při ře-

šení plánovaných cílů dosáhly proto různých výsledků. Nepodařilo se například oproti plánu hlouběji postihnout problematiku dělnické mládeže. Rovněž problematika specifik soudobé mládeže nebyla řešena v rovině plánovaných záměrů.

Závěry, které vyplynuly z řešení hlavního úkolu VIII-1-9, byly využity jednak v pedagogické práci (většina řešitelů byla pracovníky pedagogických fakult), jednak v práci SSM a Pionýrské organizace SSM. Řada výsledků byla publikována v monografiích, sbornících a člancích v odborném tisku.

Cenné informace o závažných aspektech života soudobé pracující mládeže, zejména dělnické, byly získány při plnění vědeckého plánu *Problémové komise mnohostranné spolupráce akademii věd socialistických zemí „Dělnická třída ve světovém revolučním procesu“*, v rámci jejíž činnosti byl realizován mezinárodní srovnávací výzkum odborníků pěti socialistických zemí k otázkám orientací a životních drah pracující mládeže, který byl v Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV řešen jako součást hlavního úkolu VIII-2-2 státního plánu základního výzkumu a vedl jej V. Dubský. Mezinárodním výzkumným kolektivem byly analyzovány posuny v sociálně třídní struktuře dnešní mládeže ve srovnání se sociálně třídní strukturou jejích rodičů. Byl proveden rozbor vzdělání jednotlivých skupin mladé generace v zúčastněných zemích a dále analýza profesní přípravy, pracovní činnosti, požadavků na práci a hodnocení vykonávané práce. Výzkum poskytl informace o posuzování závažných životních oblastí soudobou pracující mládeží, které jednak vypovídají o stavu zkoumané tematiky v každé ze zúčastněných zemí, jednak dovolují provést mezinárodní srovnání těchto důležitých oblastí života současných mladých lidí.

Ukázalo se například, že ve všech sledovaných zemích došlo v posledním desetiletí k výraznému růstu vzdělanosti mladých lidí a pro stále větší počet mládeže znamená vzdělání neoddelitelnou součást získání kvalifikace a možnost uplatnění v pracovním procesu v souladu s vlastními životními aspiracemi. Kromě toho představuje vzdělání pro velký počet zkoumaných mladých mužů a žen významnou hodnotu i z hlediska vlastního sebeutváření a rozvoje. Z analýz výzkumu vyplynulo, že vzdělání hraje pozitivní roli ve všech podstatných společensky prospěšných činnostech mladých lidí a působí jako činitel napomáhající rozvoji osobnosti člověka — budovatele rozvinutého socialismu.

Podobně při srovnání výsledků výzkumu z hlediska volby povolání se ukazují shodné rysy mladých lidí různých zemí. Rovněž uvnitř sociální struktury mládeže většiny sledovaných zemí lze porovnat posuny ve stejném směru a v obdobném rozsahu. V těchto a dalších důležitých ukazatelích se výrazně projevují tendence obdobného vývoje soudobé mládeže těchto zemí. Jsou odrazem převratných sociálně ekonomických a společensko-politických změn, revolučních přeměn, které se uskutečnily v období přechodu od kapitalismu k výstavbě rozvinutého socialismu. Současná etapa výstavby socialistické společnosti v těchto zemích, charakterizovaná mimo jiné procesy sbližování tříd a sociálních skupin a vytvářením hodnotového systému na bázi dělnické třídy, vysvětluje, proč se u mládeže při volbě povolání postupně snižuje význam sociálního původu, překonává návaznost generací vyplývající z vlastnických a politických privilegií, ekonomické a sociální nerovnosti.

Na druhé straně výsledky výzkumů signalizují nemalé rozdíly mezi analyzovanou pracující mládeží podle zemí, které jsou výrazem výchozí úrovně sociálně ekonomického a kulturního vývoje jednotlivých zemí. I dnes v nich

dosud existuje nestejná úroveň a odlišnosti odvětví národního hospodářství, s čímž jsou spojeny zvláštnosti struktury zaměstnanosti, perspektivy rozvoje jednotlivých profesních skupin. Také demografické procesy probíhají v těchto zemích různým způsobem, a proto v některých zemích, například ČSSR, NDR, SSSR, dochází k určitým napětím v oblasti doplňování pracovních sil mladými pracovníky. V současnosti existují nemalé rozdíly ve školském a vzdělávacím systému a úrovni povinné školní docházky, typech dalšího vzdělávání a formách profesní přípravy, které tak způsobují odlišnosti v konečných výsledcích vzdělanostní úrovně a profesní přípravy.

Společné zpracování tohoto výzkumu představuje v mezinárodní spolupráci ve studiu mládežnické tematiky další krok k vyšší kvalitě mezinárodní vědecké činnosti. Jeho výsledky, prezentované v publikaci *Pracující mládež — orientace a životní dráhy*, přináší jednak nové poznatky ze jmenovaných oblastí, jednak báží pro další výzkumnou činnost mladé generace, zejména dělnické mládeže, v rámci mnohostranné vědecké spolupráce akademií věd a dalších vědeckých pracovišť socialistických zemí, jakož i možnost specializovaného výzkumu v rámci dvoustranné spolupráce.

Zařazení výzkumu mládeže do státního plánu základního výzkumu znamenalo kvalitativně novou orientaci v řešení problematiky mládeže, neboť tím byly vytvořeny příznivější předpoklady pro ucelenou koncepci, efektivnější koncentraci, žádoucí koordinaci tohoto výzkumu a nové možnosti široké mezinárodní spolupráce.

Během 6. pětiletky se rozvíjela poměrně široká vědecko-výzkumná činnost v rámci aplikovaného výzkumu. Společensky prospěšné a vědecky podnětné výsledky přinesl výzkum systému komunistické výchovy na vysokých školách ČSR, který byl realizován výzkumnými kolektivy v rámci resortního výzkumu MŠ ČSR. Byl zkoumán zejména problém hlavních charakteristik studentů vysokých škol z hlediska cílů komunistické výchovy, problém změn charakteru studentů vysokých škol v průběhu vysokoškolského studia, problém pravděpodobného chování studentů po ukončení studia a problém vztahu studentů jako subjektu výchovy k systému výchovy, který na studenty jako objekt výchovy působí.

Výsledky prokázaly, že studenti přicházejí na vysokou školu s poměrně vyhraněnými osobnostními charakteristikami, které v průběhu studia doznávají určitých změn, ale nikoli zásadního charakteru. K hlavním přínosům výzkumu patří dále nalezení efektivnějších postupů ve výchově studentů v souladu s požadavky kladenými na příslušníka inteligence v etapě výstavby rozvinutého socialismu.

Ve výzkumu socioprofesionální orientace studentů Univerzity Karlovy se ukázalo výrazné působení rodinného zázemí i nižších stupňů školského systému. Její utváření a těžiště spadá podle výzkumu již do období před vstupem studentů na vysokou školu. Typ studované vysoké školy se projevuje především v jejím dotváření.

Zkušenosti z výzkumné práce i některá hodnocení pedagogických pracovníků naznačují, že efekt výchovného úsilí vysokých škol, fakult i jednotlivých kateder je nižší, než odpovídá vynaloženému úsilí. Uplatňovaná koncepce plánování a řízení komunistické výchovy na vysokých školách byla a někdy ještě je dosti výrazně orientována na detailní specifikaci metod a forem výchovné práce, rozpis plánovaných akcí během semestru, ročníku či celého studijního cyklu, koordinaci výchovného působení jednotlivých organizací na fakultách apod. Na druhé straně poměrně malá pozornost byla věnována proble-

matice podmínek výchovné práce, kontrole dosažených výsledků, kritériím hodnocení apod.

Existující rezervy v systému komunistické výchovy jsou zřetelné především v oblasti rozpracování jejích metod a v oblasti světonázorové výchovy prostřednictvím výuky odborných předmětů. V obou případech je však možno nalézt poněkud odlišné příčiny daného stavu. Malá rozpracovanost metod komunistické výchovy je dána z části nedostačující vědeckovýzkumnou kapacitou, neschopnou pokrýt bohatě strukturované aspekty tohoto problému.

Ukazuje se, že do hledání nových a účinnějších forem komunistické výchovy se poměrně málo zapojují stávající specializovaná pracoviště vysokých škol, především katedry psychologie, pedagogiky, sociologie a teorie řízení.

Pozornost je třeba věnovat zejména těm výsledkům, které naznačují, že období studia na vysoké škole může být pro studenty i obdobím takových vážných změn, které lze souhrnně označit za přechod do nové životní etapy. Její začátek lze například určit sňatkem studenta a především založením vlastní rodiny. Tento fakt je třeba brát v úvahu i proto, že v této životní etapě se podstatně mění například struktura činností ve volném čase (ubývá činností orientovaných na realizaci vlastních zájmů a zálib ve volném čase a přibývá povinností se zajišťováním chodu domácnosti a zaopatřováním dětí).

Důležitým poznatkem je i to, že diferenciatní linie procházející s větší či menší intenzitou jednotlivými charakteristikami studentů je dána jejich příslušností ke studované fakultě, popřípadě vysoké škole. Nejde přitom o formotvorný vliv fakulty či vysoké školy, ale o vliv předcházejícího procesu formování sociální reprodukce inteligence. Typ fakulty, vysoké školy v tom smyslu představuje kanál profesní reprodukce, která je vyústěním předcházejícího procesu sociální reprodukce.

Dalšími tématy byl výzkum typů a rozložení sociálních aktivit studentů pražské univerzity, charakteristiky společenského vědomí mladé generace, sledování vlivu studijní skupiny na formování osobnosti studenta, otázky mimostudijní činnosti studentů VŠ, vliv sociálních a sociálně psychologických činitelů na motivaci, zájem a úspěšnost studujících na pedagogických fakultách apod.

Sledování formotvorného vlivu studijních skupin ukázalo, že na bázi studijní skupiny se uskutečňují především činnosti související se studiem a činnosti v rámci SSM, zatímco zájmová činnost probíhá převážně po jiné linii. Jedním z možných vysvětlení, proč skupina nemá na studenty takový formující vliv jak by bylo pro školu žádoucí, je administrativní způsob, kterým jsou studijní skupiny na našich vysokých školách sestavovány. Pochopitelně zde mohou hrát roli i otázky metodiky sledování této problematiky.

Intenzivní šetření mimostudijní pracovní činnosti studentů VŠ ukázalo, že základním předpokladem pro aktivní zapojení studentů do trvalého či příležitostného zaměstnání během studia je dosažená dobrá úroveň studijních výsledků. Z analýzy motivační struktury vyplývá, že zaměstnání mimo obor (tedy zejména příležitostné zaměstnání s převažujícím výkonem manuální práce), přestože je motivováno zejména finančně a je omezeno nejen na období letních prázdnin, má velký význam i pro budoucí profesionální uplatnění studentů v oboru. Umožňuje jim totiž poznat jednání lidí v různých hospodářských oborech a na různých úrovních pracovního procesu. Má tedy i značný význam politický.

V rámci tohoto úkolu byl řešen i mezinárodní výzkum zjišťující vliv vysokoškolského vzdělání na změny v sociální a třídní struktuře socialistické

společnosti, na němž participovali odborníci z několika socialistických zemí. Výzkum přispěl k bližšímu určení obecných zákonitostí řídicích procesů reprodukce inteligence. Kromě obsahových poznatků umožňujících odhalit obecné a specifické rysy úlohy vysokoškolského vzdělání v jednotlivých socialistických zemích přispělo toto šetření i k důslednější analýze metodických otázek mezinárodních komparativních výzkumů.

Výsledkem řešení tohoto úkolu bylo i vypracování vzorových projektů, které by mohly být v dalším období jedním z východisek sjednocení metodik a tím i důslednější koordinace výzkumné práce v oblasti komunistické výchovy.

Výzkum odhalil rezervy v možnostech zefektivnění výchovného procesu na vysokých školách a pomohl zpřesnit úkoly jednotlivých složek výchovného procesu, k nimž patří nejen učitelé ústavů marxismu-leninismu, ale i odborných kateder, stranické a svazácké organizace. Jeho výsledky přinesly nové poznatky z této oblasti života naší studující mládeže a mohou být využity příslušnými orgány při konkretizaci dlouhodobých programů komunistické výchovy.

Aktivního činitele ve výzkumu mládeže představuje již od roku 1972 skupina vědeckovýzkumných pracovníků Ústředního výboru SSM. Její činnost se prohloubila a zintenzívnila zejména v posledních letech 6. pětiletky. V období po II. sjezdu SSM se zvýšila kvalita vědeckovýzkumné činnosti a možnost využívání jejích výsledků v praxi mládežnického hnutí. Zaměření výzkumných témat bylo určováno na základě potřeb mládežnické organizace. To spolu s kvalitou realizovaných výzkumných prací zvýšilo využitelnost získaných poznatků v práci orgánů SSM a v celém mládežnickém hnutí, které sloužily zejména jako podklady při přípravě zasedání orgánů ÚV SSM i při koncepční práci v zásadních oblastech činnosti SSM.

V rámci vědeckovýzkumné činnosti SSM v 6. pětiletce byly například zpracovávány sekundární analýzy výzkumů všech sociálních skupin mládeže. Byly realizovány výzkumy zaměřené na důležité oblasti ideově výchovné práce SSM. Výzkum politického vzdělávání přinesl závažné poznatky o účinnosti politického vzdělávání. Bylo prokázáno, že k významným faktorům, které působí na jeho účinnost, patří nesporně osobnost lektora, jeho schopnost aplikovat a konkretizovat obecné principy v daných podmínkách místa a pracovního prostředí, dále důsledné dodržování diferencovaného přístupu k posluchačům podle jejich celkové úrovně. Rovněž další výzkumy znamenají přínos jak z hlediska poznání zkoumané tematiky, tak i jejich praktického využití. Tak například řešení výzkumného úkolu *Prognóza vývoje členské základny SSM do roku 1990* přineslo analýzu vývoje členské základny od vzniku SSM do roku 1979 ve všech věkových a sociálních skupinách a prognózu jejího vývoje. Výzkum *Místo poznávací činnosti v práci orgánů SSM* přinesl zcela nové poznatky o stylu práce aparátu SSM, o struktuře jednotlivých aktivit pracovníků aparátu SSM a komplexní poznatky o poznávací činnosti vůbec.

Společensky prospěšnou výzkumnou aktivitu vyvíjely a hodnotných výsledků ve své práci dosáhly další kolektivy vědeckovýzkumných pracovníků různých pracovišť v Praze, Pardubicích, Brně, Olomouci, Ostravě a Bratislavě.

Ve výzkumné činnosti sehrávalo během 6. pětiletky progresivní roli organizování konferencí a seminářů k závažným aspektům vědeckovýzkumné práce zaměřené na problematiku mládeže. Záslužnou aktivitu v tomto směru vyvíjela sekce sociologie mládeže při Slovenské sociologické společnosti a Slovenský ústřední výbor SSM. Díky iniciativě těchto institucí byly uspo-

řádány akce, které vedle prezentace výzkumné činnosti umožňovaly plodnou výměnu zkušeností, a byly pohotově vydávány některé publikace o mládeži.

Zamýšlíme-li se nad výsledky výzkumu mládeže v 6. pětiletce, můžeme konstatovat, že v období 1976—1980 byla různým oblastem života soudobé mladé generace věnována nemalá pozornost výzkumníky z různých vědeckých, výzkumných a pedagogických pracovišť. Jejich činností byly získány poznatky, které přispěly k hlubšímu poznání určitých úseků analyzované problematiky, v řadě případů byly objeveny nové pohledy na naši mladou generaci.

2. K perspektivám výzkumu mládeže v 7. pětiletce

Zásadní obsahovou orientaci pro oblast výzkumu mládeže v nastávajícím období představují závěry XVI. sjezdu KSČ k postavení a úloze mladé generace v procesu výstavby rozvinuté socialistické společnosti. V této souvislosti formuloval soudruh Gustáv Husák úkoly a vyjádřil charakterové rysy takto: „Zdravý růst mladého pokolení zůstane i do budoucna v popředí zájmu komunistů, stranických a společenských orgánů a organizací, celého našeho státu. Budeme pečovat o to, aby rostla účast mladých lidí na spoluvytváření naší další cesty, na realizaci a kontrole velikých úkolů výstavby rozvinuté socialistické společnosti. Musí nám jít dále o to, aby si mládež byla vědoma své odpovědnosti před budoucností, aby svou lásku k rodné zemi vyjadřovala prospěšnou prací pro socialismus, aby spojovala hluboké city socialistického vlastenectví s proletářským internacionalismem, aby byla připravena k budování a obraně socialistické vlasti. Strana věří v sílu a schopnosti mladé generace a bude dbát, aby mladým lidem byly svěřovány odpovědné úkoly.“(1)

Současné vnitřní a vnější podmínky, z nichž práce s mládeží vychází a v nichž se mladá generace zapojuje do procesu výstavby socialismu v naší zemi, jsou mimořádně náročné. Tomu by mělo odpovídat i obsahové zaměření projektů výzkumu mládeže pro tuto pětiletku.

Positivní čin v tomto směru byl uskutečněn koncem roku 1980, kdy na podnět oddělení společenských organizací ÚV KSČ a pod vedením Rady programu VIII byl v rámci státního plánu základního výzkumu v návaznosti na dosažené výsledky v 6. pětiletce vypracován a na 7. pětiletku schválen návrh samostatného stěžejního směru *Formování sociálního vývoje a aktivity mládeže při budování a obraně rozvinuté socialistické společnosti*.

Jeho konstituování je výrazem objektivních potřeb a požadavků společenské praxe, jeho formování bylo ovlivněno i současným stavem kádrového a vědeckého vybavení vědeckovýzkumných pracovišť řešících problematiku mladé generace. Zatím se skládá ze čtyř hlavních úkolů, ale je pokládán za rozvojový. Předpokládá se, že bude postupně doplňován dalšími obsahovými okruhy v souladu s vytvářením vhodných podmínek pro úspěšné řešení dané problematiky. V porovnání s mírou koordinace výzkumné tematiky zahrnuté ve státním plánu základního výzkumu v 6. pětiletce se dá usuzovat, že nově koncipovaný stěžejní směr VIII-10 tvoří svým obsahovým zaměřením, počtem a skladbou významných pracovišť solidní předpoklad pro koncentraci a koordinaci zhruba 70 % výzkumných kapacit přímo či zprostředkovaně se zabývajících zkoumáním mladé generace. Řídícím pracovištěm tohoto stěžejního směru je Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV a předsedou Rady stěžejního směru VIII-10 je F. Charvát.

(1) *Sborník hlavních dokumentů XVI. sjezdu KSČ: Zpráva o činnosti strany*. Praha, Svoboda 1981, s. 32.

Hlavní úkol VIII-10-1 *Sociální vývoj dětí a mládeže, podmínky života dětí a mládeže v československé socialistické společnosti* je členěn na 3 dílčí úkoly, jeho hlavním pracovištěm je pedagogická fakulta Univerzity Karlovy a koordinátorem J. Štípek.

Autoři tohoto úkolu si stanovili cíl komplexně analyzovat podmínky života dětí a mládeže v československé socialistické společnosti, zaměřit se zejména na sféru základních sociálních jistot, které socialistická společnost dává dětem a mládeži; věnovat pozornost mládeži vyžadující zvláštní péči, zejména pak specifickým problémům obtížně vychovatelné mládeže. V návaznosti na výzkumy uskutečněné v 6. pětiletce dále analyzovat dokumenty statistické a právní povahy a realizovat empirický výzkum.

Hlavní úkol VIII-10-2 *Sociální struktura mládeže a faktory jejích proměn v podmínkách budování rozvinutého socialismu* se skládá z pěti dílčích úkolů, jeho hlavním pracovištěm je Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV a koordinátorem V. Dubský.

Cílem tohoto hlavního úkolu je na základě analýzy empirického materiálu postihnout změny sociálně třídní struktury naší mládeže jako významného činitele v řadě změn sociálně třídní struktury naší společnosti, studovat a formulovat využití obecných zákonitostí i specifických zvláštností naší mladé generace pro cílevědomé řízení sociálně ekonomického rozvoje mládeže. Na základě teoretického zobecnění empirického materiálu zpracovat náměty pro další rozvoj výchovně vzdělávacího systému v souladu s potřebami celospolečenského rozvoje. Určit kulturní faktory ovlivňující utváření hodnotových orientací dětí a mládeže v prostředí rodiny, školy, pracovního kolektivu i v oblasti volného času.

Hlavní úkol VIII-10-3 *Formování mladé inteligence pro život a práci v rozvinuté socialistické společnosti* je rozčleněn na čtyři dílčí úkoly, jeho hlavním pracovištěm je Ústav marxismu-leninismu Univerzity Karlovy a koordinátorem L. Novotný.

Autoři úkolu chtějí zhodnotit třídní a sociální zázemí, z něhož se v osmdesátých letech rekrutuje důležitá součást třídní struktury socialistické společnosti — socialistická inteligence, charakterizovat rozšířenou reprodukci socialistické inteligence, vztah této reprodukce k procesu sbližování tříd.

Dále bude prohloubena analýza působení školy, a to především vysoké školy, na formování odborného profilu mladé inteligence, budou zhodnoceny první výsledky přestavby studia především v návaznosti na úkoly resortního plánu MŠ ČSR. Zároveň se zhodnotí výsledky uplatnění teoretické přípravy absolventů, které jsou k dispozici v jednotlivých resortech. Budou shrnuty poznatky v oblasti komunistické výchovy mladé inteligence.

Hlavní úkol VIII-10-4 *Kontinuita revolučních generací, charakteristika současné mladé generace a její komunistická výchova* se skládá ze čtyř dílčích úkolů, jeho hlavním pracovištěm je filozofická fakulta Univerzity Komenského, koordinátorem E. Sýkora.

Cílem tohoto úkolu je na základě výsledků výzkumu dosažených v 6. pětiletce v hlavním úkolu VIII-1-9 [zvláště v oblasti mládežnického a dětského hnutí] dále rozpracovat problematiku jednoty a návazností pokolení a na principu historismu, komunistické stranickosti, jakož i v souvislosti s novými současnými společenskými úlohami a podmínkami komplexně zkoumat komunistickou výchovu v SSM v etapě budování rozvinuté socialistické společnosti.

Jde o to rozpracovat teoretická východiska a na základě empirického výzkumu se pokusit „vystopovat“ specifika současné mladé generace (i jednotlivé

vých sociálních skupin mládeže), jakož i určit optimální metodické přístupy k jejímu formování; dále pak ukázat na sociální nezbytnost, vzrůstající možnosti i hluboký smysl utváření jednotného a koordinovaného postupu všech činitelů výchovy v současné etapě rozvoje socialistické společnosti, zdůraznit jeho význam pro všestrannou přípravu mládeže pro život.

Dílčí i hlavní úkoly stěžejního směru byly koncipovány tak, aby obsahovaly analýzu závažných oblastí života mládeže z hlediska její aktivní účasti v procesech budování rozvinuté socialistické společnosti a přinesly výsledky, je obohatí vědecké poznání této oblasti společenského života a poskytnou takové poznatky, které bude možné plně využít ve společenské praxi.

Je třeba v této souvislosti podotknout, že se ani v této pětiletce nepodařilo v rámci státního plánu základního výzkumu a aplikovaného výzkumu plně docílit rovnoměrného rozložení zkoumání všech důležitých oblastí naší mládeže a žádoucí koncentrace výzkumných kapacit.

Problematika mládeže se mimo stěžejní směr VIII-10 řeší i v rámci dalších směrů výzkumu. Tak například v rámci hlavního úkolu VIII-3-9 *Postavení ženy a vývoj rodiny v socialistické společnosti* je zařazen **dílčí úkol** *Procesy formování sociálního rozvoje mládeže v etapě výstavby rozvinuté socialistické společnosti*, jehož cílem je charakterizovat faktory a etapy sociálního rozvoje dělnické mládeže respektující vliv rodiny jako základní determinující faktor tohoto procesu. Řešení otázek kriminality mládeže, zejména v systému její prevence, je plánováno v dalším úkolu státního plánu základního výzkumu.

Některé problémy týkající se mladé generace jsou řešeny v rámci státního plánu ekonomického výzkumu, například problematika celospolečenského ovlivňování procesu formování způsobu života mládeže.

I v této pětiletce budou některé obsahové okruhy z oblasti mládeže řešeny v rámci aplikovaného výzkumu. Týká se to širokého komplexu otázek kulturního života a kulturních aktivit mládeže i problematiky tělesné kultury mladé generace. Rovněž výzkumné pracoviště Ústředního výboru SSM počítá — kromě řešení úkolu v rámci státního plánu základního výzkumu — s vědeckovýzkumnou činností širokého záběru.

V 7. pětiletce je plánována úzká spolupráce institucí a výzkumných kolektivů řešících problematiku mládeže jak v rámci základního, tak i aplikovaného výzkumu. Rovněž je vyvíjena promyšlená aktivita v rámci mezinárodní vědecké spolupráce, a to dvoustranné i mnohostranné s cílem zkoumat problematiku naší mládeže v komparaci s obdobnou tematikou dalších socialistických zemí, přinést vklad do mezinárodních srovnávacích výzkumů a rozšířit naše poznatky o zkušenosti zahraničních mládežnických pracovišť, jak tomu bylo i v této oblasti během 6. pětiletky. Tímto způsobem je možné společným úsilím výzkumníků socialistických zemí přispívat k integraci vědecké práce v oblasti výzkumu mládeže.

Ze srovnání dosažených výsledků výzkumu mládeže v 6. pětiletce s vyjmenovanými plánovanými výzkumnými úkoly pro období 1981—1985 vysvítá, že v 7. pětiletce je problematika naší mladé generace koncipována v širším rozsahu a zkoumána s hlubším vědeckým zacílením. Opírá se o teoreticky zdůvodněnou koncepci a strukturaci výzkumné problematiky stěžejního směru VIII-10, o užší sepětí jednotlivých oborů s akcentem na interdisciplinární přístup při řešení zkoumané tematiky. Zvýrazňuje se komplexnost pojetí problematiky mládeže, jsou zkoumány otázky objektivní determinace, cílevědomého formování a utváření socialistické osobnosti mladého člověka. Mládež

je chápána jako objekt i subjekt společenských mechanismů a je zkoumána z hlediska procesu vývoje socialistické společnosti jako jeden ze základních článků procesu společenské reprodukce.

Vyšší kvalitu představuje stěžejní směr VIII-10 i z hlediska koordinace výzkumné činnosti v rámci státního plánu základního výzkumu, jež ve svých důsledcích bude znamenat nesporný posun ve směru žádoucí integrace výzkumu problematiky mládeže v našem státě. Ve svém souhrnu představuje toto uspořádání výzkumu objektivně i zkvalitnění vědeckovýzkumné práce jak z hlediska požadavků vědeckého poznání, tak z hlediska využití jejích výsledků ve společenské praxi.

3. Několik poznámek obsahového rázu

Opusťme nyní strohý tón hodnotícího a plánovacího výčtu, nikoli však proto, že bychom chtěli snížit jeho závažnost a informativní hodnotu. Je zřejmé, že výzkumný prostor studia mladé generace vytváří plán základního výzkumu na 7. pětiletku oproti minulosti nesrovnatelný. Avšak plán zde reprezentuje jen vytvořenou, sice nezbytnou možnost, jejíž využití není věcí pouhých organizačních plánovacích předpokladů. Položme si proto v této souvislosti poněkud „niternější“ a snad možno říci i závažnější otázku: Čeho chceme zejména v sociologickém zkoumání mladé generace dosáhnout?

Odpověď na ni není v žádném případě lehká. Čeho jsme dosáhli v průběhu minulé pětiletky, o tom byla řeč v úvodu této stati.⁽²⁾ Zamysleme se nad dosavadními poznatky a výzkumnými zkušenostmi z oblasti sociologie mládeže z poněkud zásadnějšího hlediska. Nesporně — s ohledem na existující kapacity — bylo uděláno dosti. Teoretické i empirické úsilí se koncentrovalo na bohatě diverzifikovaný souhrn témat. Prakticky ve všech pokusech zvládnout stanovený výzkumný cíl docházelo ať již zjevně či implicitně ke snaze vymezit obsah a cíl sociologie mládeže, definovat mládež jako sociologickou kategorii.

Nechceme na tomto místě jakkoli rozebírat odpovědi na tento vědecky i společensky oprávněný problém. Jde nám spíše o shrnující charakteristiku dosud nejfrekventovanějších přístupů.⁽³⁾ Jejich cílem bylo především vymezit mládež jako takovou, formulovat konstitutivní rysy sociologie mládeže jako oborové sociologické disciplíny. Vymezením mládeže byla také určena specifika mládeže, byl zcela determinován předmětný i poznávací rámec dalších úvah. Poznamenejme v této souvislosti, že určení mládeže se výhradně dělo jejím vydělením z celku populace podle určitých kritérií; analogické pak bylo i „vydělání“ sociologie mládeže ze „sociologického celku“. Tato „vydělovací strategie“ definitorických snah, pokud jde o mládež a její sociologické zkoumání, ač se zdá být plně přirozená, skrývá v sobě řadu limitů, a to jak věcného, tak i poznávacího charakteru. Nejzávažnějším z nich je ten, že ono zkoumání mládeže „o sobě“ pomíjí mnohé a rozhodující aspekty společenského významu mládeže a sociologického významu jejího zkoumání. Jakmile totiž do-

(2) Zásadně se k ní vyjadřuje v předchozí stati tohoto monotematického čísla náš přední odborník v oblasti sociologie mládeže A. Matějovský, který významně ve svých pracích ovlivnil naše další úvahy.

(3) Máme zde na mysli především ty přístupy, které se, ať z těch či oněch důvodů, uplatňovaly především v dosti početných konkrétních sociologických výzkumech mládeže. Pokud jde o metodologické a metodické otázky spjaté s tímto problémem, odkazujeme na stat D. Holdy v metodologické rubrice tohoto čísla.

sáhneme stavu, kdy je mládež ze „společnosti vydělena“, zákonitě ztrácíme mnohé z „celospolečenské optiky“ jejího sledování.

V určité metafoře bychom takový postup mohli charakterizovat jako cestu „od společnosti k mládeži“, která končíc jejím vymezením, nastoluje zcela autonomní dráhu poznávacího pohybu sociologie mládeže. Nejde však o to společensky mládež určit, ale stále ji v celospolečenské optice vědecky sledovat a analyzovat. Jedině tak lze skutečně adekvátně vědecky poznávat vzájemný dialektický vztah společnosti a mládeže. Řečeno názorněji: nejde o to, zdali mládež určíme jako sociálně demografickou skupinu podle kritéria biosociálního věku, ale o to, že aplikace tohoto přístupu zpravidla zužuje tematickou orientaci sociologie mládeže. Tak například se zjišťuje sociálně třídní struktura mladé generace a její proměny. To je jistě užitečné a oprávněné. Avšak pozornosti uniknou třeba takové problémy, jako je vztah proměn sociálně třídní struktury celé společnosti a sociálně třídní struktury mladé generace. Jestliže můžeme pro současný stav vývoje naší společnosti empiricky doložit, že je prakticky 80 % všech proměn sociálně třídní struktury celé společnosti vázáno na mladou generaci, okamžitě vynikne závažnost mnoha dalších výzkumných momentů, totiž sama sociálně třídní struktura mladé generace a její význam pro budoucí vývoj sociálně třídní struktury celé společnosti apod.

Nebo jiný příklad, který s předchozí ilustrací do značné míry souvisí: sociální skupina mládeže představuje takový sociální útvar, který je ve svém naplňování a sociálně ekonomických a ideově politických charakteristikách nejdynamičtější, vykazuje nejvyšší proměnlivost (ve srovnání s dospělou ekonomicky aktivní populací je tato proměnlivost 2—3X vyšší). Proto také její sociologická analýza v jednom výzkumném řezu nejrychleji zastarává. Reprodukce sociálně demografické skupiny mládeže probíhá v kratších cyklech než reprodukce celku společenské populace. Zaměříme-li se proto na takové studium mládeže a její pojetí dané „vydělovacím principem“, které nerespektuje nutnost trvalé celospolečenské optiky a reference mladé generace, ochuzujeme poznávací proces a zkracujeme lhůty relevance získaných poznatků. Takových příkladů bychom mohli uvést celou řadu. Ještě namátkou: sblížování tříd a sociálních skupin jako ústřední princip vývoje sociálně třídní struktury socialistické společnosti se nejvýrazněji projevuje právě u mládeže, která je nositelem nejrozsáhlejších perspektiv vývoje sblížování v celku společnosti; nebo takové závažné otázky, jako je vztah fyzikálního, biologického, ekonomického a sociálního času při studiu mladé generace, nelze komplexně a adekvátně řešit v rámci separovaně vyděleného objektu zkoumání sociologie mládeže apod.

S „vydělovací strategií“ při určení mládeže a jejího sociologického zkoumání pak zcela logicky souvisí i značná deskriptivnost získaných poznatků, sociografický ráz studia mládeže jako věkové kohorty či jejích podskupin. Je to přirozené, neboť při akceptaci takového přístupu schází takový referenční a významový rámec úvah, který by umožnil náležitě umocnit sociotechnickou hodnotu získávaných poznatků.(4)

Co z toho všeho plyne pro vymezení mládeže a její další sociologické zkoumání? Především to, že na základě dosavadních zkušeností nutně dochází ke kvalitativní proměně ve snahách vymezovat kategorii mládeže a konstituovat sociologickou disciplínu jejího zkoumání. Mládež a její sociologické zkoumání

(4) Opět v této souvislosti odkazujeme na stať D. Holdy v metodologické rubrice tohoto čísla, kde je problém rozebírán i z jiných aspektů.

nevystupuje již jako objekt „společenského a sociologického vydělení“, ale jako trvalý aspekt společenského vývoje a jeho sociologického poznávání. Mládež jako sociologická kategorie představuje spíše hledisko každé stránky celistvé společenské skutečnosti, její průnik do sféry přítomných subjektů budoucího vývoje. Stejně tak sociologie mládeže jako oborová sociologická disciplína musí v sobě zahrnovat příslušně modifikovaný výraz sociologie jako celku. Vztah mládeže a společnosti, vytyčovaný i z pozic „vydělovacího principu“, není již momentem či problémem mládeže vnějším, ale stává se organickou součástí jejího určení a studia. A v tom je podle našeho názoru zásadní zlom v pojetí mládeže i její sociologické analytické reflexe, který však nepřichází zčistajasna, ale uzrává v naší marxisticko-leninské sociologii mládeže, zejména pak při rozpracování teoretických a metodologických východisek v celé předchozí dekádě, jak lze dokázat na pracích řady autorů, především pak A. Matějovského.

Přitom si musíme být vědomi té závažné skutečnosti, že iniciátorem této proměny není pouze vlastní pohyb společenskovedního poznání: ten totiž spíše odráží a rezultuje pohyb společenské praxe, jejíž potřeby jsou rozhodující pro orientaci společenskovedního úsilí. A s ohledem na tyto podstatné skutečnosti je nutno posuzovat i nové institucionální zabezpečení zkoumání mládeže v rámci státního plánu základního výzkumu na 7. pětiletku.

V úvahách o cílech sociologického zkoumání naší mladé generace je třeba mít na zřeteli, že v něm nesporně půjde o výzkum základních podmínek života naší mladé generace, jejích zásadních činností souvisejících s přípravou na život v socialistické společnosti a vlastní realizací jak objektivních společenských, tak i subjektivních individuálních potřeb a zájmů. Všechny čtyři hlavní úkoly se ve větší či menší míře týkají otázek sociální struktury. Jak chápou řešitelé naší soudobou mládež? Z hlediska současného stavu poznání této části výzkumu mladé generace je zřejmé, že je překonáno chápání mladých lidí jako pouhého pasivního objektu péče společnosti, jako té části populace, jejímž úkolem je pouze příprava na život ve všech podstatných aspektech. Naše společenská realita, analýzy různých oblastí života naší soudobé mladé generace podávají svědectví o tom, že dnešní mladí lidé se vedle všech činností souvisejících s interiorizací podstatných komponent systému hodnot a norem, kromě své realizace jako objektu působení společenských institucí, projevují rovněž jako aktivní tvůrci a budovatelé socialistické společnosti. Svým aktivním, cílevědomým působením, realizací úkolů společenského rozvoje spoluvytvářejí okolní svět a současně formují a přetvářejí sami sebe. Stávají se tak závažným faktorem společenského vývoje a společenské reprodukce, jsou — v pravém slova smyslu — objektem i subjektem společenského pohybu naší společnosti.

Z úvahy, že jsou členy konkrétních společenských tříd a různých sociálních skupin, pak rezultuje, že je možné a nutné vidět mládež jako integrální součást struktury společenských vztahů socialistické společnosti, jako součást její sociální struktury. Pokládáme-li sociální strukturu společnosti za „historicky vzniklý a podmíněný soubor společenských vztahů, jehož jádro tvoří vztahy mezi lidmi ve výrobním procesu a který formuje systém sociálních rozdílů, v jehož rámci jsou určeny základní objekty a subjekty dalšího vývoje společenských vztahů, [5] pak pochopíme význam mladé generace jak

(5) Viz F. Charvát: *Sociální struktura socialistické společnosti a její vývoj v Československu*. Praha, Academia 1980, s. 17.

pro soudobý výzkum sociální struktury společnosti jako celku, tak i pro další vývoj společenských vztahů dané etapy vývoje naší společnosti v dialektice společenských vztahů a sociálních diferencí. Současně toto vymezení dovoluje odhalit základní tendence společenských vztahů a procesuální aspekty, jež se vytvářejí v rámci jednotlivých skupin mládeže a mezi nimi.

Výzkum mládeže bude třeba v tomto smyslu koncipovat tak, aby úsilí badatelů bylo zaměřeno k odhalení obecných tendencí, zákonitostí, které determinují postavení a úlohu naší soudobé mladé generace v celkovém reprodukčním procesu naší společnosti. Bude potřebné pracovat s takovými metodami, aby se dosáhlo poznatků o tom, které mechanismy jsou podstatné při formování sociální skupiny mládeže jako celku i jejích jednotlivých skupin, jakým způsobem a v jaké míře je determinují.

Výzkum formování sociální struktury mládeže na bázi analýzy společenských vztahů v dialektické jednotě s rozborem sociálních diferencí při akcentaci prvků procesualnosti a dynamičnosti poskytuje široké možnosti k výzkumu základních, tj. výrobních vztahů, ke zkoumání materiálních podmínek života příslušníků naší mladé generace. Předpokládá fundovanou analýzu způsobů a prostředků, jež formují soudobou mládež zejména v rámci působení takových společenských institucí, jako jsou rodina, výchovně vzdělávací systém, politické, společenské a zájmové instituce.

V procesu formování mladé generace bude akcentována úloha soudobé mládeže, budou studovány procesy dokumentující aktivní roli mládeže na vlastním sebeutváření, které se uskutečňují při aktivním, cílevědomém plnění úkolů socialistické výstavby. K integrálním komponentám výzkumu mládeže proto patří studium mladé generace ve všech oblastech společenského života, v konkrétních formách pracovních, politických a dalších aktivit.

Tato koncepce výzkumu mládeže umožní provést analýzu soudobé mládeže a získat potřebné relevantní poznatky o její sociální struktuře, o podstatných procesech, které jsou pro ni charakteristické, o závažných aspektech důležitých oblastí jejího života v dialektické vazbě a jednotě s podstatnými celospolečenskými procesy, typickými pro soudobou etapu vývoje. Dovolí odhalit shodné i odlišné rysy sociální struktury celé naší společnosti a sociální struktury mládeže, ukáže mladou generaci jako významný faktor sociálního rozvoje všech sfér života socialistické společnosti, jako předního nositele inovací a společenského pokroku, nezastupitelného spolutvůrce socialistické kvality vědomí našich pracujících, jako aktivního budovatele rozvinutého socialismu.

Vraťme se však ještě k úvahám týkajícím se sociologie mládeže: Kdybychom si položili otázku, co je dnes pro další rozvoj naší marxisticko-leninské sociologie nejtypičtější, co je jejím profilovým rysem, jistě by nebyla odpověď snadná a stěží vyčerpávající. Přesto se však na tomto místě pokusíme alespoň o takový zlomek odpovědi, který má pro naše úvahy zásadní význam.

Předně bychom zdůraznili, že typickým rysem dalšího rozvoje sociologického poznání v etapě výstavby rozvinuté socialistické společnosti je stále rostoucí a prohlubující se spjatost sociologických poznatků s cílevědomým řízením společenských procesů. Nejde o nic jiného než o významnou formu stále těsnější vazby poznání a praxe, která ovlivňuje charakter sociologického zkoumání. Dalším výrazným rysem je růst komparativního momentu sociologického zkoumání jako účinného nástroje vědeckého poznávání obecných a specifických jevů a procesů společenského vývoje. Jako třetí pak je nutné zdůraznit rostoucí frekvenci a význam prognostických sociologických po-

znatků. Prognózování celistvé sociální sféry bude v nejbližší době nezastupitelnou složkou jakýchkoli vědeckých předpovědí. Je pochopitelné, že naše charakteristika aktuálních podob a rysů sociologického zkoumání si nečiní nárok ani na úplnost, ani na vnitřní konzistenci. Chce pouze zdůraznit nutnou přítomnost uvedených tří momentů, totiž řízení, srovnání a prognózy v odpovídání na vyslovenou otázku. Jinými slovy bychom také mohli říci, že pro soudobé sociologické zkoumání je typická snaha o vyšší spjatost se společenskou praxí (řízením), o prostorové rozšíření či prohloubení jeho poznatků (srovnání) a rovněž o časové protažení jeho závěrů (prognóza). V této dikci se naše charakterizace zlogičtuje, zkompaktňuje. Naším cílem však není zabývat se nyní tímto závažným problémem, který pouze zdánlivě nesouvisí s předmětem této stati. Již výše jsme zdůraznili onu vnitřní neoddělitelnost sociologie jako celku a jeho oborové disciplíny, kterou je sociologie mládeže. Je více než zřejmé, že námi uvedené aktuální rysy sociologie jako celku se významně umocňují, promítneme-li je právě do sociologického zkoumání mládeže. Ale i naopak: soudobým společenským potřebám a rozvoji vědeckého poznání odpovídající koncepce sociologického zkoumání mladé generace zvyrazňuje v souboru oborových sociologií tři uvedené rysy snad nejmarkantnější. Je to totiž mládež, která je zásadním nositelem budoucnosti, a proto její zkoumání má nejvýznamnější prognostickou relevanci. Je, to právě mládež, jejíž srovnání s celkem populace nejvíce vypovídá ve všech sociologických charakteristikách a progresivně celkového společenského pohybu, a proto její zkoumání má nejvýznamnější komparativní smysl. A konečně je to právě mladá generace, jejíž cílevědomé řízení a rozvoj je z hlediska dosahování cílů socialistické výstavby nejdůležitější a nejdosažnější, a proto také její zkoumání má rozhodující důležitost pro oblast řízení společenských procesů. Avšak aby nedošlo k mylnému chápání našich úvah: v žádném případě nelze mládež pojímat jako subjekt historického pohybu, jako třídu, jak to činí některé buržoazní sociologické koncepce, jež podlehly, ať již vědomě či nikoli, zásadnímu omylu. Mládež je skupinou, která má rozhodující význam v reprodukci všech tříd a sociálních skupin, skupinou sociálně třídně strukturovanou, která však nemůže nahrazovat dějinnou úlohu tříd a sociálních skupin v soudobých historických podmínkách. Nahrazovat soustavu společenských vztahů generačními vztahy, tvořícími jejich dílčí řezový aspekt, by bylo očividnou chybou.

Myslíme si však, že taková dezinterpretace výše uvedených úvah by byla natolik chatrná, že nestojí za další diskusí. Chtěli jsme pouze zdůraznit, že ony tři uvedené charakteristické rysy sociologie jako celku jsou především profilující orientací soudobého sociologického zkoumání mladé generace.

A konečně uvedme na závěr tohoto zamyšlení, že ony tři uvedené aktuální rysy, tj. řízení, srovnání a prognóza, vyžadují určitý přístup k zkoumání mládeže, jak o tom ostatně již byla řeč výše. Na druhé straně však tyto rysy z tohoto přístupu i vyplývají, neboť jde o tzv. reprodukční pojetí mládeže a jejího sociologického zkoumání. Kategorie reprodukce totiž tvoří významný nástroj procesuálního chápání a poznání veškerých společenských jevů. Proto je plně opodstatněné přistupovat rovněž k mladé generaci jako k důležitému momentu společenské reprodukce, a to prakticky veškerých jejích stránek. Již výše jsme se zmínili o úloze mládeže v procesech reprodukce sociálně třídní struktury, v proměnách tříd a sociálních skupin. Reprodukční přístup k určení a zkoumání mládeže se však týká všech jejích charakteristik, ať již jde o její vzdělání, trávení volného času, účast na řízení apod. V každém sociálním jevu či procesu je totiž přítomen významný reprodukční moment (ať již prostý či rozšířený), který umožňuje analýzu jeho dynamiky, a tedy

i nezbytných podkladů pro cílevědomé řízení jeho průběhu i předpověď jeho budoucích stavů.

Přitom je důležité zdůraznit, že kategorie reprodukce je důležitá nejenom v teoretickém poli úvah, ale i při operacionalizaci sledovaných jevů nutných pro empirický sociologický výzkum. Všechny tyto otázky jsou příznačné pro další koncepci a rozvíjení výzkumného úsilí v oblasti sociologie mládeže. I když je zde — vzhledem k omezenému rozsahu této stati — nemůžeme podrobně rozebírat, dotkli jsme se jich, protože budou profilovat naplňování plánovaných úkolů výzkumu mladé generace v této pětiletce s cílem poskytnout řídící praxi takové údaje, které by byly cenným příspěvkem k řízení národních společenských procesů socialistické výstavby v naší zemi.

Резюме

Ф. Харват - В. Дубски - Г. Ержабек: К состоянию и перспективам исследования молодежи

В статье информация об институциональных формах исследования молодого поколения нашей страны, о достигнутых результатах в 1976—1980 гг., о целях и перспективах изучения этой общественно важной социальной группы нашего населения в период 1981—1985 гг. Здесь дается сжатая характеристика существенных выходов как из области фундаментальных, так и из ведомственных исследований, имеющих как познавательную ценность, так и пригодных для использования в общественной практике. В данном контексте изучается доля фундаментальных исследований в совокупном изучении нашей молодежи в рассматриваемую декаду, которая в своих последствиях представляет качественный сдвиг в возможностях познания существенных областей жизни этой общественно важной и перспективной группы нашего населения.

Авторы коротко знакомят с главными направлениями исследования молодежи в рамках государственного плана фундаментальных исследований и исследований тематики данного типа, содержащейся в других формах исследований. При сопоставлении достигнутых результатов исследования молодежи в период 1976—1980 гг. с запланированными исследовательскими заданиями на период 1981—1985 гг. они приходят к выводу, что в этот период шире охват исследовательских коллективов, исследовательская деятельность в области фундаментальных исследований опирается на теоретически обоснованную концепцию и структурализацию, на более тесную связь отдельных отраслей при акцентировании межотраслевого подхода и необходимости комплексного понимания проблематики молодого поколения. Молодежь воспринимается как объект и субъект общественных механизмов и анализируется с точки зрения процесса развития социалистического общества в качестве одного из основных звеньев процесса общественного воспроизводства.

В заключительной части статьи авторы уделяют внимание некоторым принципиальным содержательным вопросам, связанным с исследованием молодежи. В исследовательских замыслах необходимо не только понимать молодежь как автономное общественное целое, но и анализировать ее в оптике общественного аспекта, чтобы обеспечить научное познание взаимного диалектического отношения общества и молодежи. Такой подход позволит более адекватно изучать важные вопросы самой молодежи, такие например, как взаимоотношение физического, биологического, экономического и социального времени, так и взаимоотношения молодежи и общества.

Авторы считают молодежь интегральной составной частью структуры общественных отношений социалистического общества, составной частью его социальной структуры, которую они понимают как «исторически возникшую и обусловленную совокупность общественных отношений, ядро которой образуют отношения между людьми в процессе производства и которая формирует систему социальных различий; в рамках этой системы определены основные объекты и субъекты дальнейшего развития общественных отношений.» Такое определение позволяет вскрыть основные тенденции общественных отношений и процессов не только в рамках всего населения, но и в рамках отдельных групп молодежи и между ними. Они считают далее, что характерной чертой дальнейшего развития социологического познания на этапе строительства развитого социалистического общества является углубление связи социологических знаний с целенаправленным управлением общественными процессами, что растёт компаративный момент социологического исследования в качестве инструмента научного познания общих и специфических явлений и процессов общественного развития, возрастает значение социологических знаний и выводов для прогнозирования общественных процессов. Эти

актуальные черты социологии в целом становятся еще более выразительными, если они применяются в социологическом исследовании молодежи. И наоборот, концепции социологического изучения молодого поколения, отвечающие потребностям общественной практики и развития научного познания, весьма выразительно акцентируют эти черты.

Summary

Charvát F. — Dubský V. — Jeřábek H.: On the Present State and Prospects of Youth Research

The paper imparts information on the institutional forms of research into our young generation, on the results obtained in the years 1976—1980, as well as on the aims and prospects of investigations into this socially significant social group of our population in the period of 1981—1985. Important outputs from the area of both basic and branch research, possessing a cognitive value and simultaneously applicable in social practice, are lapidarily characterized. In this context, the share of basic research in the overall investigation of our youth in the decade in question is examined; in its consequences it represents a qualitative shift in the possibilities of comprehending the essential areas of life of this socially important and prospective population group.

The paper briefly outlines the main trends of youth research within the framework of the State plan of basic research and of research concerned with themes of this type contained in other forms of research. The comparison of youth-research results obtained in 1976—1980 with planned research tasks for the period of 1981—1985 allows to infer that, in this period, research teams cover a wider area, research activity in basic research is based on a theoretically substantiated conception and structuration, on a narrower interconnection of single branches, while stress is laid on the interdisciplinary approach and the need of a complex conception of the problems the young generation is facing. Youth, conceived as both object and subject of social mechanisms, is analyzed from the aspect of the process of development of socialist society, as one of the fundamental components of the social-reproduction process.

In its concluding part the paper deals with certain substantial content problems connected with youth research. Research should be aimed not only at conceiving youth as an autonomous social whole but also at analyzing it from the all-social standpoint for the sake of promoting the scientific cognition of the dialectical relation between society and youth. Such an approach will facilitate a more adequate examination of the substantial problems of youth itself (such as the relation of physical, biological, economic and social time) on the one hand, and the youth-society relation on the other.

Youth is considered as an integral part of the structure of social relations of socialist society, as a component of its social structure conceived as "a historically arisen and conditioned complex of social relations whose core is formed by inter-human relations in the production process and which constitutes a system of social differences within the framework of which the basic objects and subjects of the further development of social relations are determined". This definition makes it possible to reveal the basic tendencies of social relations and processes not only in the framework of the whole population but also in the framework of individual youth groups and among them. The opinion is put forward that a physical feature of the further development of sociological knowledge at the stage of building up a developed socialist society is the ever-increasing interconnection between sociological knowledge and a goal-directed control of social processes, that the comparative moment of sociological research as a tool of scientific cognition of general and specific phenomena and processes of social development is enhanced, and that also the significance of sociological knowledge for forecasting social processes is on the rise. These topical features of sociology as a whole are growing in importance if applied in sociological youth research. On the other hand, the conceptions of sociological research into the rising generation, conformable to the actual needs of social practice and to the development of scientific knowledge, underline these features most emphatically.

Společenské vědomí mládeže a jeho sociologická analýza

DALIBOR HOLDA
ZDENA ČERMÁKOVÁ
Ústav marxismu-leninismu
UK, Praha

Tendence směřující k zachycení konkrétně historických charakteristik současné socialistické společnosti, opírající se o koncepci socialismu jako nového sociálně ekonomického systému, se projevují i v analýze neantagonistických rozporů společenského vědomí socialistické společnosti.

Tyto tendence jsou motivovány důrazem, který klade společenská praxe na nutnost komplexního pojetí vývoje socialistické společnosti, na rozvoj nejen materiálně technické základny socialismu, ale i na rozvoj kultury, duchovního života, společenského vědomí vcelku. Rostoucí význam tohoto úkolu je dán i silícími snahami antikomunismu, zaměřenými na dezintegraci společenského vědomí socialismu.

Především však vnitřní dialektika vývoje socialismu přináší a klade nové otázky, spojené se změnami a vývojem společenského vědomí socialistické společnosti.

Poznání zákonitostí formování a struktury společenského vědomí je významné zejména při výchovném procesu mladé generace, neboť nedílnou součástí tohoto procesu je cílevědomé formování typu společenského vědomí mládeže, odpovídajícího nejen dosaženému stupni vývoje společnosti, ale i perspektivám jejího dalšího rozvoje.

Nejde přitom jen o zprostředkování otázek společenského vědomí objektům výchovy. Poznání složitých problémů společenského vědomí je nutné i pro výchovnou činnost samu, protože toto vědomí a jeho změny prolínají veškerou výchovnou činností.

V této souvislosti jsou zřetelné dva aspekty vztahu výchovného procesu a společenského vědomí. První představuje formování společenského vědomí mladých lidí v souvislosti s řešením konkrétních problémů současné socialistické společnosti a v kontextu boje proti různým nevědeckým světovým názorům, proti všem druhům buržoazní ideologie; druhý zahrnuje realizaci toho trendu, v němž se objekt výchovy stává aktivním subjektem výchovného procesu. Tyto dva aspekty jsou zároveň jedním z klíčových momentů výchovy mladého člověka ke komunistickému přesvědčení, identifikaci s cíli a potřebami socialistické společnosti a aktivní účasti při dalším rozvoji a řízení společnosti.

Potřeba konkrétnějšího a účinnějšího ovlivňování vývoje společenského vědomí socialistické společnosti vcelku i v jednotlivých sociálních skupinách a třídách nezbytně vyžaduje systematickou, konkrétně historickou analýzu tohoto vědomí jako odrazu společenského bytí.

Jednotlivé složky společenského vědomí, jako jsou hodnoty, postoje apod., jsou podmíněny materiálním životem. Ve společnosti, v níž jsou lidé rozděle-

ni do tříd podle odlišného vztahu k výrobním prostředkům, má v duchovním životě dominantní význam třídní vědomí. Některé charakteristiky společenského vědomí jsou výlučně spjaty s existencí třídní společnosti. Jiné — přestože nejsou třídním charakterem společnosti výlučně dány — mají v třídní společnosti třídní charakter.

V socialistické společnosti objektivně existující integrační procesy stírají rozdíly ve společenském vědomí jednotlivých tříd a sociálních skupin. Přesto i zde, jak dále ukážeme, je možné odhalit určité odlišnosti, vycházející z existujících neantagonistických rozporů [například mezi fyzickou a duševní prací, městem a venkovem], dále ze specifík sociálního života, jako jsou životní cykly dané ekonomickou aktivitou, rodinným stavem apod. a konečně i z některých demografických charakteristik.

Výzkum společenského vědomí mládeže, zejména zkoumání hodnotových orientací, byl a dosud je v popředí zájmu sociologie mládeže. Domníváme se však, že četnost výzkumů zaměřených na společenské vědomí není přímo úměrná dosaženým výsledkům. Projevují se zde některé negativní rysy výzkumné práce v sociologii vůbec i v této oborové disciplíně zvláště, nedostatkem je i poměrně malá rozpracovanost tohoto tematického okruhu marxisticko-leninské filozofie [Holda — Čermáková 1980: 412—427]. Tato skutečnost se pochopitelně odráží i v současných možnostech sociologie a sociologického výzkumu odhalit obecné zákonitosti formování a stavu společenského vědomí, stejně jako v možnosti postižení jednotlivých rozdílů odrážejících diferenciaci sociálně třídní struktury socialistické společnosti.

Je tedy možné konstatovat, že dosavadní výzbroj marxistické filozofie a sociologie není vždy adekvátní úkolům, které se v souvislosti s vývojem socialismu objevují, a proto — podobně jako při analýze sociálně ekonomického systému socialismu — je třeba formulovat principy analýzy společenského vědomí, stejně jako hledat nové, přesnější a prakticky použitelnější přístupy k jeho konkrétnímu postižení.

Dosavadní nejednotnost metodologických východisek analýzy společenského vědomí socialistické společnosti vyžaduje zpřesnění a v řadě případů i doplnění pojmového aparátu, který je pro postižení společenského vědomí v marxistické filozofii používán. V literatuře se pracuje především s takovými komponenty společenského vědomí, jako jsou jeho úrovně, sféry, formy či druhy, stavy a typy. Například A. K. Uledov shrnuje tyto komponenty následujícím způsobem [Uledov 1973: 331]:

- a) druhy vědomí: mravní, politické, právní, estetické, náboženské, filozofické, ekonomické aj.
- b) sféry vědomí: společenská psychologie, ideologie, věda;
- c) typy vědomí: vědomí prvobytné společnosti, vědomí třídně antagonistických společností, vědomí komunistické společnosti;
- d) stavy vědomí: veřejné mínění, tradice aj.

Kvalita sociologické analýzy společenského vědomí však není dána pouhým rozpracováním pojmového aparátu marxistické filozofie. Neméně důležité je vytvoření konceptuálního rámce, v jehož kontextu by bylo možné interpretovat výsledky i té nejkonkrétnější sociologické analýzy představované empirickým sociologickým výzkumem.

Z tohoto hlediska je třeba klást důraz na rozbor a vymezení *typů a stavů* společenského vědomí.

Podle A. K. Uledova je stav společenského vědomí nutné chápat nikoliv jako prostý souhrn určitých ideí a názorů, představ a cílů, ale takovou konstelaci,

v níž jedny z nich zaujímají dominující postavení ve vědomí a pronikají všechen jeho obsah. Stav je celistvý projev společenského vědomí. To však nevyklučuje ani rozdíly mezi stránkami celistvosti, ani jejich protikladné vztahy [Uledov 1973: 266].

Stav společenského vědomí bývá ztotožňován se světovým názorem jako postojem a současně jako zvláštním myšlenkovým útvarem, představujícím určitý moment vývoje vědomí. Toto stanovisko je možné například nalézt u J. Hodovského, který je zdůvodňuje funkcí světového názoru jako faktoru sjednocování integrace vědomí. Projevuje se zejména tím, že vytváří jednotný ideový základ pro myšlenky, názory, hodnoty a normy politického, právního, morálního, estetického, popřípadě náboženského a samozřejmě i filozofického charakteru [Hodovský 1981: 37].

Utváření jednotného základu pro elementy struktury společenského vědomí současně implikuje i stránku jejich reálného projevu, tj. jednání lidí. Znamená to, že stavy společenského vědomí je nutno pojímat i jako *souhrn motivačních faktorů*, které se projevují v systému sociálních aktivit příslušníků dané společnosti. To však platí v plné míře pouze za socialismu, v němž základní zájmy tříd a sociálních skupin jsou shodné, což se odráží v jejich ideové a politické jednotě. Pouze v rámci socialistické společnosti vystupuje společenské vědomí jako jednotný útvar a v této celistvosti je možné je i analyzovat.

V třídně antagonistické společnosti lze každou třídu charakterizovat vlastním vědomím. Hovoříme-li v této souvislosti o stavu společenského vědomí jako jednotném útvaru, pak především v rámci jednotlivých tříd. K tomuto A. K. Uledov poznamenává, že o stavu vědomí dané antagonistické společnosti jako celku je možné uvažovat pouze v určité specifické situaci v konkrétní historické epoše. Vědomí různých tříd se v tomto případě dočasně integruje díky shodným zájmům a i přes svou složitost vystupuje jako pevný a celistvý útvar [Uledov 1973: 262].

Uvedené skutečnosti potvrzují význam sociologické analýzy společenského vědomí za socialismu v jeho celistvosti. Jeho základní úlohou je analýza dosaženého stupně socialistického uvědomění příslušníků tříd a sociálních skupin rozvinuté socialistické společnosti, projevující se v jejich identifikaci s cíli a potřebami naší společnosti, stejně jako v aktivním podílu na jejím dalším rozvoji.

Konkrétně historický přístup k analýze společenského vědomí implikuje i požadavek analýzy typu společenského vědomí, vlastního dané společnosti. Typ společenského vědomí za kapitalismu je představován vědomím příslušníků buržoazie, neboť tato třída vzhledem ke svému vládnoucímu postavení může své ideje, hodnoty a názory prosazovat bez ohledu na skutečnost, že každá třída má své vlastní vědomí.

Tyto zákonitosti jasně vypovídají o třídním charakteru vědomí za kapitalismu.

Samo vítězství socialistické revoluce však ještě nelze spojit s likvidací třídního charakteru společenského vědomí. Toto tvrzení, jak zdůrazňuje A. K. Uledov, nevychází z existence antagonistických protikladů vědomí jednotlivých tříd a sociálních skupin za socialismu. Třídní charakter společenského vědomí socialistické společnosti je dán bojem proti přežitkům minulosti ve vědomí lidí, bojem proti společenskému vědomí kapitalismu reprezentovanému buržoazií [Uledov 1973: 232].

Toto stanovisko je vhodné doplnit. Třídní charakter společenského vědomí rozvinuté socialistické společnosti je dán nejen bojem proti přežitkům minu-

losti, ale i bojem proti současné buržoazní propagandě, stejně jako snahou eliminovat negativní působení nově vznikajících problémů, které zatím nejsou společností systematicky řešeny.

I když nebezpečí uvedených skutečností není třeba přeceňovat, bylo by zároveň závažnou chybou výchovného procesu je podceňovat, což platí zejména v případě formování osobnosti mladého člověka. J. Mužík v této souvislosti uvádí čtyři hlavní třídně nepřátelské světonázorové směry, které ovlivňují myšlení lidí naší společnosti. Jsou to: náboženský světový názor, buržoazní liberalismus, buržoazní utilitarismus a maloburžoazní světový názor [Mužík 1981: 37—45].

Dosud jsme hovořili o typu společenského vědomí v závislosti na typech sociálně ekonomických formací. Ukazuje se, že vymezení typů společenského vědomí se jeví jako velmi užitečné teoretické a metodologické východisko pro cílevědomé a plánovité ovlivňování změn a vývoje společenského vědomí v celku jeho struktury i ve všech jeho sférách. Nutnost konkrétně historického vymezení typů společenského vědomí je podmíněna především potřebou jejich praktických využití. Stejně jako studium typu společenského vědomí, v kontextu konfrontace kapitalismu a socialismu je nesmírně závažná i analýza vnitřních diferencí typu vědomí socialistické společnosti v návaznosti na neantagonistické rozpory její sociálně třídní struktury, právě tak jako na determinanty každodenního života, popřípadě na některé demografické ukazatele.

Kromě rozborů stavů a typů společenského vědomí považujeme za nutné krátce se věnovat kategoriím *běžného a teoretického vědomí a individuálního a společenského vědomí*. V rovině filozofické analýzy je těmto otázkám věnována poměrně systematická pozornost. Při sociologické analýze — v oblasti empirického sociologického výzkumu — jsou tyto otázky často opomíjeny. Máme na mysli především skutečnost, že elementy struktury společenského vědomí, jako jsou hodnoty, postoje, názory apod., nejsou analyzovány v kontextu výše uvedených kategorií vědomí.

Mnohdy používaný způsob řešení — v podstatě pouhé konstatování, že předmětem sociologické analýzy je reálné vědomí společnosti — nepostihuje vnitřní vztahy společenského vědomí a různorodost aspektů odhalování jeho struktury.

Bez analýzy dialektiky individuálního a společenského vědomí, běžného a teoretického vědomí nejsme však schopni v plné míře odhalit ani zákonitosti výchovného procesu, v němž se mladí lidé stávají jeho aktivním subjektem. Společenské vědomí dává mladému člověku odpověď na mnohé otázky, které jsou závažné pro jeho život.

Ve shodě s A. K. Uledovem je možné konstatovat, že společenské vědomí proniká do individuálního a v tomto smyslu je ve vzájemném působení individuálního a společenského vědomí vedoucí stránkou vědomí společenské [Uledov 1973: 320].

Z hlediska jedince však nemůže jít o pasivní vztah. Může být pravděpodobně spojen s aktivitou osobnosti mladého člověka. Nelze ovšem očekávat, že proces přechodu od pasivního přijímání okolního světa k aktivnímu přístupu bude probíhat samovolně. Naopak musí být předmětem cílevědomého a záměrného výchovného působení.

Individuální vědomí někdy bývá nepřesně ztotožňováno s běžným vědomím a společenské s teoretickým vědomím.

Běžné vědomí odráží objektivní realitu převážně empiricky. I přes existu-

jící absenci systematictějšího výkladu souvislostí a zákonitostí však zjišťujeme v této rovině vědomí odraz určitých pravidelností.

Teoretické vědomí odráží především obecné a nutné vztahy vznikající mezi jevy a procesy v okolním světě.

Závažnou komponentou teoretického vědomí je porozumění a objasnění těchto jevů a procesů, včetně pochopení úlohy člověka ve společnosti. Jak zdůrazňuje J. Hodovský, teoretické vědomí plní nezastupitelnou úlohu při formování světónázorových stanovisek: převahou racionálních zdůvodňování postojů, představ, hodnotových hledisek a norem [Hodovský 1981: 30].

Z předcházejícího vyplývá, že individuální vědomí není jen běžné, společenské jen teoretické. Tyto druhy vědomí se v praktickém životě prolínají a navzájem ovlivňují.

Pro praxi *konkrétní analýzy* vyplývají z dosavadních úvah dva dílčí závěry:

- a) Pro marxistickou sociologickou analýzu je nepřijatelné oddělovat jednotlivé stránky vědomí, reprezentované vědomím individuálním, společenským, běžným a teoretickým. Je nutné důsledně respektovat jejich dialektickou jednotu, přičemž z vedoucí úlohy jedné stránky vědomí nevyplyvá její nadřazené postavení.
- b) Vzájemné působení jednotlivých stránek vědomí je nejen východiskem, ale i prostředkem pro analýzu dynamiky vývoje osobnosti mladého člověka ve všech jejích dimenzích.

Je přirozené, že oba závěry jsou pouze dílčím pohledem na konkrétní sociologickou analýzu společenského vědomí mládeže. (1) *Systematickou analýzu společenského vědomí je třeba rozdělit do tří etap.* (2)

První z nich je možné charakterizovat jako analýzu stavu společenského vědomí *v jeho celistvosti*. Jejím konečným efektem je indikace dosaženého stupně socialistického uvědomění příslušníků tříd a sociálních skupin rozvíjené socialistické společnosti. Tato etapa zahrnuje i studium typu společenského vědomí v kontextu konfrontace kapitalismu a socialismu.

Druhá etapa představuje analýzu typu vědomí socialistické společnosti *v návaznosti na neantagonistické rozpory* její sociálně třídní struktury, související s charakterem práce a místem bydliště.

Třetí etapa je reprezentována analýzou *vlivu determinant každodenního sociálního života*, především životních cyklů a některých demografických ukazatelů na konkrétní rysy typu společenského vědomí za socialismu.

Pokud jde o první etapu, dosažený stav poznatků dokumentuje odklon o společenského vědomí charakterizovaného individualismem, třídním antagonismem a dalšími vlastnostmi, jejichž zdrojem jsou kapitalistické výrobní vztahy, k takovým rysům, jako je kolektivismus, internacionalismus, identifikace se zájmy a potřebami socialistické společnosti, aktivní postoj k jejím dalšímu rozvoji a úcta ke společenskému vlastnictví a práci člověka. Toto vše jsou vlastnosti kvalitativně nového obsahu vědomí za socialismu.

(1) Jsme si vědomi, že i když hovoříme o společenském vědomí mládeže, mnohé poznatky vyplývající z našeho rozboru pojmů společenského vědomí mají širší platnost, překračující hranice kategorie mládeže.

(2) Toto tvrzení, stejně jako dále uvedené poznatky, jsou zobecněním výsledků empirických výzkumů mládeže Prahy, vysokoškolských studentů a některých dalších výzkumů reprezentativně vypovídajících o jednotlivých skupinách mládeže, popřípadě komparujících skupinu mládeže s „dospělou“ populací.

Při zpracování výsledků dalších dvou etap pracujeme s předpokladem, že v rámci typu společenského vědomí rozvinuté socialistické společnosti s jeho obecnými profilujícími rysy existují konkrétnější útvary společenského vědomí, jejichž formování probíhá v návaznosti na zmíněné neantagonistické difference třídního a sociálního, popřípadě demografického charakteru. I tyto útvary je třeba považovat za typy společenského vědomí, vypovídající o konkrétně existujících diferencích v sociálně třídní a demografické struktuře naší společnosti. V této souvislosti vystupují do popředí specifika typická především pro kategorii mládeže. Právě u jedinců, kteří bývají zařazováni do této kategorie, dochází k proměnám životních cyklů (počátek ekonomické aktivity, rodinného stavu, narození dítěte). To poskytuje příležitost analyzovat odraz těchto změn ve vědomí mladých lidí, a to i v kontextu změn struktury sociálních aktivit.

Konkrétní poznatky druhé etapy sociologické analýzy, která zahrnuje vliv determinací bezprostředně třídního charakteru, ukazují na *dominantní postavení charakteru práce*. Jeho vliv se projevuje především při posuzování hodnoty vzdělání, v obecné poloze reprezentované například hodnotou „mít dobré znalosti, hodně vědět“. [3]

Takto prezentovanou hodnotu vzdělání nejvíce oceňují mladí lidé, jejichž práce má duševní charakter.

Diference v hodnotovém zaměření mládeže se však objevují i při posuzování konkrétních aspektů této hodnoty, jako je například dosažení vzdělání pro získání výhodnějšího postavení ve společnosti, získání vědomostí užitečných pro aktivní podíl na rozvoji společnosti apod. [4] V těchto případech však nelze již tak jednoznačně hovořit o přímém vlivu charakteru práce na formování hodnotového zaměření. Přistupují zde konkrétnější faktory, jako například resort, v němž mladý člověk pracuje, profese, dosažený stupeň vzdělání apod. Výraznou úlohu hrají i determinanty sociálního života související se změnou životního cyklu (s počátkem vlastní ekonomické aktivity). Tyto závěry, vypovídající o významu ukazatelů objektivní životní situace mladých lidí, však již spadají do námi vymezené třetí etapy analýzy společenského vědomí.

Charakter práce se dále projevuje i v posuzování životní hodnoty, kterou je možné rámcově vymezit jako vztah k práci, k zaměstnání. V takto obecné poloze, reprezentované například výrokem „mít dobrou práci, dobré zaměstnání“ již neidentifikujeme, na rozdíl od předcházející hodnoty vzdělání, příliš výrazné difference plynoucí z dichotomie fyzického a duševního charakteru práce. Pro zjištění faktického odrazu této dichotomie je v daném případě třeba pracovat s konkrétnějšími aspekty obecného vztahu k práci — například tvůrčí charakter práce, zodpovědnost v zaměstnání, finanční efekt práce apod.

Konkrétní výsledky výzkumů jednoznačně ukazují, že mladí lidé pracující především duševně častěji zdůrazňují význam tvůrčí práce, možnost samostatných úkolů a zodpovědnost v zaměstnání.

(3) Naše závěry v tomto případě vycházejí z analýzy jednoho z nejvýznamnějších komponentů společenského vědomí — hodnotových orientací. Rozbor tohoto komponentu do jisté míry reprezentuje oblast společenského vědomí, neboť způsob operacionalizace hodnotových orientací většinou umožňuje dostatečnou výpověď o duchovním životě sledované populace, v našem konkrétním případě v duchovním životě mladé generace.

(4) Některé z konkrétních aspektů se vztahují k hodnotě vzdělání především v rovině získávání kvalifikace.

Typ lokality — město, venkov — nevstupuje do charakteristik společenského vědomí mládeže s takovou výrazností jako charakter práce. Pokud však budeme hovořit o některých diferencích, pak opět v oblasti hodnoty práce a vzdělání. V této souvislosti však nelze opomenout interferenci faktoru charakteru práce, který v mnoha případech koresponduje s konkrétní velikostí místa bydliště (větší městské aglomerace samozřejmě soustřeďují větší podíl duševně pracujících mladých lidí).

Výsledky druhé etapy sociologické analýzy tedy zřetelně ukazují vliv integračních procesů prostupující oblast společenského vědomí. Vyrovnáváním rozdílů v základních oblastech, v nichž se život mladého člověka utváří, a v nichž se mladí lidé také realizují, se tak stírají i rozdíly ve společenském vědomí jednotlivých skupin mládeže.

Specifickou oblast představují hodnoty reprezentující oblast práce a vzdělání, kde se s odlišnou intenzitou projevuje vliv charakteru vykonávané práce a typ lokality.

Úvahy vztahující se k druhé etapě sociologické analýzy společenského vědomí dovolují formulovat následující dva závěry:

- a) Charakter vykonávané práce je výraznějším diferenciačním činitelem formování společenského vědomí mladých lidí než typ lokality.
- b) V obou případech však nelze hovořit o výrazných rozdílech v absolutním slova smyslu, pouze v *relativním* — tj. v porovnání s ostatními dimenzemi života mladého člověka, reprezentovanými ekonomickým standardem, způsobem prožívání volného času, životem v rodině a výchovou dětí, společensko-politickou angažovaností apod.

Konstatované rozdíly ve společenském vědomí za socialismu, vycházející z odlišného charakteru práce, v žádném případě neodrážejí danosti vlastní kapitalistické společnosti, mimo jiné i sociální a ekonomické bariéry přístupu ke vzdělání, třídní determinanty reprodukce jednotlivých tříd a sociálních skupin, determinující vliv sociální minulosti mladých lidí, nejrozličnější aspekty ohodnocení fyzické a duševní práce apod.

V současné etapě rozvoje naší společnosti vycházejí zjištěné rozdíly společenského vědomí v oblasti hodnoty práce a hodnoty vzdělání především ze samotného charakteru fyzické a duševní práce, resp. z odlišnosti procesu přípravy a objektivně existujících nároků na každý z obou druhů práce. Avšak ani tyto fakty nelze absolutizovat, neboť charakter práce se ve společenském vědomí někdy odráží méně výrazně než konkrétně vykonávaná profese (případě zaměstnání).

Nelze opomenout možný zdroj difference společenského vědomí vyplývající z pozůstatků minulého myšlení, neboť určitý druh práce může být z nejrozličnějších subjektivních důvodů a priori podceňován a jeho efekt zlehčován.

Závěrem výkladu konceptuálního rámce a prezentace základních výsledků v této etapě sociologické analýzy společenského vědomí je nutné zmínit se i o skutečnosti ilustrující *dynamiku vztahu k hodnotě vzdělání*. Dosud jsme hovořili o rozdílech ve vědomí skupin mládeže, vymezených charakterem práce, což více či méně představuje statický pohled na celou problematiku.

Porovnáme-li dnešní mladou generaci fyzicky pracujících s generací jejích rodičů, lze v oblasti vědomí konstatovat některé posuny: tak například mladí lidé přikládají hodnotě vzdělání a s tím spojenému zvyšování kvalifikace podstatně větší význam.

Neodráží se zde pochopitelně jen objektivně existující požadavky současné etapy vědecko-technického pokroku a s tím související vyšší úroveň vzdělání a kvalifikace mladých lidí, ale i změny ve funkci a úloze výchovně vzdělávacího systému za socialismu.

Právě tento fakt jednoznačně vypovídá nejen o cílech, ale i možnostech naší společnosti při formování všestranně rozvinuté osobnosti mladého člověka, v němž jednou z klíčových úloh je výchova k úctě k práci duševní i fyzické, stejně jako příprava na současné i budoucí potřeby rozvoje socialistické společnosti.

Pokud jde o závěry třetí etapy analýzy společenského vědomí, dotkli jsme se této problematiky již v souvislosti s analýzou vlivu charakteru vykonávané práce na hodnotové zaměření *mladých lidí*, kde jsme se zmínili o významné roli i takových faktorů, které souvisejí se *změnou životního cyklu*. K těmto otázkám se vrátíme nejprve podrobnějším výkladem diferencí v charakteristikách společenského vědomí, jejichž zdroj je třeba hledat v odlišnostech dvou životních etap mladého člověka, vymezených přípravou na výkon vlastní ekonomické aktivity a jejím samotným výkonem.

Ilustrativní příklady budou opět uvedeny z oblasti výzkumu hodnotových orientací mládeže. Aktuální postavení mladého člověka se odráží v relativně větším významu přikládaném hodnotě vzdělání tou skupinou mládeže, která prochází etapou přípravy na vlastní ekonomickou aktivitu. Uvedený poznatek platí pro skupinu mládeže připravující se jak na práci fyzickou, tak i duševní. Při explanační této skutečnosti je třeba vzít v úvahu jednak mechanismy vytváření neadekvátních představ o budoucí práci (vycházející z nedostatku praktických zkušeností), jednak i určité „rozčarování“, pramenící z pocitů (podmíněných subjektivně i objektivně) nevyužití kvalifikace po nástupu do praxe.

Tato skupina mladých lidí více oceňuje i konkrétní aspekty obecně formulované hodnoty vzdělání.

Uvedené poznatky o diferencovaném vztahu ekonomicky aktivní a ekonomicky neaktivní mládeže k hodnotě vzdělání tak doplňují předcházející závěry, vypovídající o zvyšujícím se významu vzdělání pro mladou generaci a o diferencujícím vlivu charakteru vykonávané práce.

U hodnotícího vztahu k práci lze nalézt určité odlišnosti v posuzování jedné z konkretizací této hodnoty, zdůrazňující finanční efekt pracovní činnosti. Význam tohoto aspektu vykonávané práce zdůrazňují spíše ti mladí lidé, kteří jsou již ekonomicky aktivní. V žádném případě však ani u této skupiny mládeže nepředstavuje uvedená skutečnost typický rys jejího vztahu k práci. Spíše se zde prolíná působení další determinanty sociálního života, související se *změnou životního cyklu* — založení rodiny a chod vlastní domácnosti.

Obdobně je tomu v případě hodnocení významu volného času pro odpočinek a záliby, resp. v posuzování významu aktivit orientovaných na materiální zajištění rodiny na straně jedné a využívání volného času pro společensky užitečnou činnost a realizaci koníčka na straně druhé.

Mladí lidé, kteří se připravují na výkon povolání a většinou ještě nemají vlastní rodinu, zdůrazňují častěji význam aktivit společensky užitečných, stejně jako možnost věnovat se svým zálibám. Využívání volného času pro materiální zabezpečení rodiny pochopitelně nepovažují za adekvátní způsob jeho naplnění. Tyto úvahy je ostatně možné naprosto jednoznačně dokumentovat výsledky analýzy vztahu další roviny životního cyklu, reprezentovaného

v operacionální podobě *rodinným stavem mladých lidí*. Zatímco svobodní a svobodné preferují ve volném čase spíše své koníčky a záliby, u ženatých a vdaných se častěji objevuje tendence k preferenci činností směřujících k zajištění materiální úrovně rodiny.

Stejně jako v případě oceňování finančního efektu pracovní činnosti, nelze ani zde hovořit o typickém rysu hodnotového zaměření mladých lidí z kládajících rodinu. Jde pouze o postižení některých diferencí relativního charakteru, vyplývajících z konkrétních okolností, vlastních jednotlivým etapám života mládeže.

Životní cyklus vymezený změnou rodinného stavu se odráží i v posuzování dalších aspektů hodnotového zaměření. Konkrétní životní situace se projevuje především ve vztahu k hodnotě „mít dobrého životního partnera“, stejně jako k jejím jednotlivým aspektům. Ženatí a vdané preferují výrazněji tuto hodnotu jak v její obecné poloze, tak i v jejích konkretizacích, reprezentujících takové vlastnosti životního partnera, jako je možnost žít s ním ve vzájemné úctě a souladu či jeho schopnost zajistit dobrou materiální úroveň rodiny. Svobodní a svobodné potom kromě preference vzájemné úcty a souladu mnohdy zdůrazňují přitažlivý zjev partnera či partnerky.

Faktor rodinného stavu se projevuje i v posuzování hodnoty „mít a vychovávat děti“, kterou výrazněji preferují mladí lidé, u nichž její realizace již není životním plánem, ale součástí aktuální životní situace.

Fakt, zda mladý člověk má již svou vlastní rodinu či nikoli, se odráží v posuzování řady dalších komponentů hodnotové orientace, vypovídající o jeho vztahu k nejrůznějším skutečnostem každodenního sociálního života.

V rámci třetí etapy sociologické analýzy společenského vědomí jsme dosud hovořili o vlivu těch determinantů sociálního života, které souvisejí s dvěma rovinami změn životních cyklů: *ekonomickou aktivitou mladých lidí a jejich rodinným stavem*. I přesto, že obě roviny životních cyklů se ve svém průběhu vzájemně prolínají, je možné formulovat dílčí závěry, charakterizující jejich úlohu a význam při formování společenského vědomí mládeže:

- a) Lze konstatovat, že odraz obou rovin životních cyklů (v operacionální podobě) v rovině zhruba vymezených ekonomickou aktivitou a rodinným stavem se v procesu formování společenského vědomí je *rozmanitější*, než tomu bylo u charakteru vykonávané práce a typu lokality. Projevuje se nejen v diferencovaném vztahu k hodnotám práce a vzdělání, ale i v diferencovaném posuzování celé řady dalších životních hodnot.
- b) S výjimkou oceňování hodnoty vzdělání a částečně i hodnoty práce se v průběhu utváření hodnotového zaměření — jako významného komponentu společenského vědomí mladých lidí — *výrazněji prosazuje aktuální životní situace*, reprezentovaná rodinným stavem, resp. založením vlastní rodiny.

Třetí etapa sociologické analýzy však neobsahuje jen stanovení vlivu změn životních cyklů mladých lidí na proces formování jejich společenského vědomí. Je třeba zde sledovat i odraz dalších ukazatelů sociálního života, stejně jako demografických charakteristik. Problematika *vlivu demografických charakteristik* byla de facto obsažena v analýze vlivu jedné z rovin změn životních cyklů — založení rodiny. Operacionální vyjádření, představované ukazatelem rodinného stavu mladého člověka, má vedle sociálního i demografický aspekt. Kromě tohoto ukazatele se v procesu formování společenského vědomí výrazněji projevuje pohlaví konkrétního jedince. Tento faktor ovlivňuje především vztah k hodnotám rodinného života, reprezentovaný například způsobem hodnocení vlastností partnera a přístupem k výchově dětí. Indikátor

pohlaví se odráží — i když ne vždy zřetelně — i v diferencovaném postoji k dalším hodnotám, jako je například způsob prožívání volného času, v požadavcích na životní úroveň, výběr přátel atd. Celkově lze konstatovat, že u žen se projevuje především těsnější vazba na zajišťování fungování a chodu domácnosti, než je tomu u mužů.

V rámci komplexu charakteristik sociálního života mladého člověka je třeba zmínit se ještě o *faktoru konkrétně vykonávané profese*, hrajícím poměrně významnou úlohu v utváření komponentů společenského vědomí. Vykonávaná profese samozřejmě úzce souvisí s determinací bezprostředně třídní povahy — charakteru práce. Současně představuje i jeden aspekt vnitřní diferenciaci této determinanty.

Zjišťujeme zajímavou skutečnost, že vliv profese na hodnotové zaměření mládeže se neprojevuje jen u skupiny ekonomicky aktivních, ale i u mladých lidí, kteří se na její výkon teprve připravují. To se plně potvrdilo například i v rámci výzkumu vysokoškolské mládeže, který byl zaměřen na analýzu vlivu vysokoškolského vzdělání na změny a reprodukci sociálně třídní struktury socialistické společnosti. Vedle obecných tendencí se v rámci tohoto výzkumu ověřoval odraz vlivu příslušnosti k určité fakultě, ročníku a sociálního původu na hodnotové zaměření vysokoškolské mládeže. Stručně vyjádřeno, šlo o to zjistit, jak se mechanismy sociální reprodukce inteligence odrážejí v charakteristikách společenského vědomí. Pro tuto úlohu byly zvoleny následující ukazatele:

- fakulta
- vzdělání otce
- oblast (resp. resort), v níž pracoval otec v době přijetí mladého člověka na vysokou školu
- povolání otce v době přijetí mladého člověka na vysokou školu
- srovnání charakteru práce otce na počátku pracovní činnosti a v době přijetí mladého člověka na vysokou školu.

S výjimkou znaku „fakulta“, jenž indikuje příslušnost ke skupině inteligence, k níž budou studenti jednotlivých oborů po absolvování vysoké školy zpravidla náležet (tedy mechanismy profesionální reprodukce) vypovídají uvedené znaky o generaci rodičů z hlediska mechanismů sociální reprodukce, tzn. o sociální minulosti studenta.

Analýza dat zcela jednoznačně ukázala, že *nejvýraznější determinantou hodnotového zaměření je typ fakulty*. Není však možné přijmout hypotézu, že se zde výhradně projevuje vliv výchovného procesu na fakultě či jejího prostředí.

Tuto diferenciaci podle fakult spíše zobrazuje vyústění předcházejícího procesu sociální reprodukce inteligence. Typ fakulty je v tomto smyslu kanálem profesionální reprodukce, která je konkretizací a vyústěním předcházejícího procesu sociální reprodukce a v jistém smyslu i shrnujícím činitelem předcházejícího formotvorného působení.

Pro tyto vývody hovoří ostatně i poznatky mnoha jiných studií, které potvrzují, že na vysokou školu vstupuje již poměrně vyhraněná osobnost, zejména pokud jde o sféru společenského vědomí. Dokumentují to i výsledky analýzy vztahu ročníku studia a posuzování hodnotových položek, získané rovněž v rámci zmíněného výzkumu vysokoškolské mládeže.

Vliv ročníku studia se výrazněji projevovat pouze při posuzování významu peněz a vysoké životní úrovně. Této hodnotě přikládali studenti prvních ročníků nižší význam než studenti posledních ročníků. Toto zjištění je samozřejmě možné opět vysvětlit především odlišnou životní situací studentů prvních

ročníků a posledních ročníků. Před studenty prvních ročníků je ještě několik let studia, kdy z podpory rodičů, případně ze stipendií budou krýt své potřeby. Na rozdíl od studentů posledních ročníků neplánují v takové míře uzavírání manželství a založení rodiny a nemusí tedy tak konkrétně uvažovat o finančním zajišťování svého dalšího života. Toto může vést k určité „studentské bezstarostnosti“ a z ní vyplývajícího podcenění potřeby peněz, která u studentů posledních ročníků nemusí být rysem měšťáctví, ale výrazem plánování té etapy života, kdy člověk se náhle stává ekonomicky samostatným.

Při analýze diferenciací úlohy fakulty není možné opomenout ani skutečnost, že použité *ukazatele jsou navzájem závislé*.

Při vyhodnocování vlivu typu fakulty na formování hodnotové orientace je nutné uvažovat i vliv „sociální minulosti“ dotazovaného, která do jisté míry determinuje jeho výběr fakulty.

Pojem „sociální minulost“ zahrnuje, kromě ukazatelů vypovídajících bezprostředně o pozici rodičů zkoumaných mladých lidí v sociální třídě strukturně naší společnosti, řadu dalších odvozených znaků sociálního charakteru a dále i znaky individuálního charakteru. Proto například o některých fakultách lze sice hovořit v tom smyslu, že jsou reprodukčním kanálem dětí z rodin inteligence, či dětí z rodin dělnických, avšak i v těchto případech jde o tendence nikoli zásadního charakteru [Matějovský 1980: 18–29].

Považujeme-li typy sociální reprodukce za ukazatele „minulého“ a typy profesionální reprodukce (konkrétní fakulta) za ukazatele „přítomného“, pak i přes jejich vzájemné prolínání lze prokázat výraznější odraz mechanismů profesionální reprodukce v procesu formování společenského vědomí této skupiny mládeže. Je to dáno především tím, že fakulta je *shrnujícím činitelem* celé řady faktorů, jejichž formativní působení se zprostředkovává čili přímo, s větší či menší intenzitou promítá do mechanismů profesionální reprodukce mladých lidí. Integrační procesy v naší společnosti se potom projevují v rozšíření okruhů těchto faktorů a ve značné rozmanitosti jejich působení.

Nelze tedy hovořit o tom, že aktuální životní situace mladého člověka není více či méně determinována jeho předcházejícím vývojem. Vztah mezi „minulým“ a „současným“ se za socialismu objektivně stírá. Je obtížné ho postihnout a objasnit, neboť již zde nepůsobí výrazně a jednoznačně třídní antagonismy jako je tomu v kapitalistické společnosti, ale široký komplex faktorů promítajících se v nejrůznějších kontextech a souvislostech do aktuální životní situace mladého člověka. Právě proces profesionalizace je jedním z ukazatelů aktuální životní situace, umožňující analyzovat nejen odraz „přítomného“, ale i „minulého“ ve společenském vědomí mladých lidí.

Vliv „sociální minulosti“ je zároveň možné analyzovat i prostřednictvím zavedení další dimenze, „sociální budoucnosti“. Máme na mysli skutečnost, že do budoucí životní situace mladých lidí, charakterizované například jejich postavením v povolání, způsobem prožívání volného času, výchovou dětí apod. se bude „minulé“, i když transformované „současným“, více či méně promítat.

Z rozboru základních kategorií společenského vědomí a výsledků získaných ve třech etapách jejich *sociologické analýzy* vyplývají některé závěry nejen metodologického a metodického, ale i meritorního významu.

Metodologické a metodické závěry lze shrnout takto:

1. Společenské vědomí a proces jeho formování je třeba analyzovat v návaznosti na problematiku sociálně třídní struktury rozvinuté socialistické společnosti.

2. Jednotlivé stránky společenského vědomí je nutné zkoumat v jejich dialektické jednotě, umožňující zachytit dynamiku vývoje společenského vědomí v jeho celistvosti i v jeho vnitřní struktuře.

3. Vedle stanovení obecných tendencí v procesu formování společenského vědomí je třeba věnovat důslednou a systematickou pozornost i existujícím diferencím společenského vědomí, které vypovídají o typech společenského vědomí za socialismu.

4. Při odhalování diferencí společenského vědomí je nutné postupovat od faktorů obecnějšího charakteru (determinant třídního charakteru) ke konkrétnějším faktorům sociálního života (determinacím zprostředkovaně třídního a demografického charakteru).

5. Stejným způsobem je třeba postupovat i u indikátorů společenského vědomí, u nichž vedle relativně obecně formulovaných hodnotových položek je třeba konstruovat i indikátory reprezentující jejich konkrétní aspekty.

Uvedené zásady analýzy společenského vědomí (kromě stanovení obecných tendencí) zejména zdůrazňují již zmíněnou nutnost odhalení diferencí typů společenského vědomí socialistické společnosti, *vymezených nikoli jen třídními charakteristikami, ale i faktory konkrétní životní situace*. Při odhalování těchto diferencí sice narážíme na již zmíněné metodické a metodologické omezení konkrétní sociologické analýzy, přesto však lze na základě realizovaných výzkumů konstatovat, že v rámci jedné sociální skupiny či třídy se mohou objevit různé typy společenského vědomí a jeden typ společenského vědomí může být vlastní příslušníkům více sociálních skupin či tříd. Jde o zákonitý důsledek integračních procesů za socialismu, v němž u tradičních charakteristik sociálně třídní struktury je postupně zeslabována — pokud jde o jejich odraz ve stavu společenského vědomí — diferenciatní schopnost. Výrazně se to projevuje zejména u izolovaného zkoumání jednotlivých skupin mládeže, jako jsou například vysokoškolští studenti, mladí dělníci apod., kde diferenciatní vliv ukazatelů třídního charakteru je možné zachytit jen v kontextu sociální minulosti. Relativně se potom zvyšuje diferenciatní význam takových charakteristik, které reprezentují běžný sociální život příslušníků jednotlivých tříd a sociálních skupin. I tyto charakteristiky mají třídní charakter, ovšem, jak již bylo konstatováno, pouze zprostředkovaný.

Na základě dosavadních úvah a ilustrativních příkladů je možné formulovat *předpoklad o reálně existujících tendencích ve stavu společenského vědomí mládeže za socialismu*:

1. Vzhledem k integračním procesům, vyrovnávajícím dosud existující rozdíly v sociálně třídní struktuře, se *sníží i difference v reálném společenském vědomí* jednotlivých tříd a sociálních skupin a vytváří se kvalitativně nový obsah společenského vědomí, vycházející z identifikace se zájmy a potřebami socialistické společnosti a z aktivního podílu na jejím dalším rozvoji.

2. Úlohu zdrojů diferenciací společenského vědomí postupně přebírají ukazatele, které nemají vysloveně třídní (pouze zprostředkovaný) charakter, vymezují však *určitou etapu životní dráhy* příslušníků jednotlivých tříd a sociálních skupin v celém komplexu determinant jejich sociálního života. Při identifikaci zdrojů této diferenciací nelze opomenout ani demografické charakteristiky. To způsobuje, že v současné době není možné hovořit o typu společenského vědomí charakteristickým pro jednu třídu či sociální skupinu.

3. Vzhledem k odstranění třídních antagonismů a relativnímu růstu diferenciatní úlohy ukazatelů aktuální životní situace pochopitelně klesá diferenciatní schopnost těch charakteristik, které vypovídají o sociální minulosti

младého jedince, reprezentované v operacionální rovině pozicí jeho rodičů v sociálně třídní struktuře. Vliv „sociální minulosti“ mladého člověka se objektivně stírá. Vzhledem k rozmanitosti ukazatelů sociálního života jeho působení nemá přímý a jednoznačný charakter, ale realizuje se v mnoha podobách a souvislostech.

4. V současné etapě rozvoje naší společnosti se však relativní růst diferenciálních úloh aktuální životní situace neprojevuje rovnoměrně ve všech oblastech společenského vědomí, charakterizovaných vždy určitým typem sociální aktivity — pracovní, studijní, politické, oddechové a další. Z tohoto hlediska lze rozdělit oblast společenského vědomí (reprezentovaného v daném případě hodnotovým zaměřením mladých lidí) do dvou skupin. Do první je možno zařadit hodnotu vzdělání a do jisté míry i hodnotu práce, v jejichž diferenčním posuzování dosud více intervenuje charakter vykonávané práce než ukazatele aktuální životní situace. V druhé skupině již přebírají relativně nejvýraznější roli právě ukazatele aktuální životní situace, které nejsou bezprostředně ovlivňovány aktuální pozicí mladých lidí v sociálně třídní struktuře socialistické společnosti.

Literatura

- Hodovský, J.: *Světový názor v ideologické konfrontaci*. Praha, Horizont 1981.
Holda, D. — Čermáková, Z.: *Sociologický výzkum hodnotových orientací*. Sociologický časopis 1980, č. 2.
Matějovský, A.: *Sociální reprodukce inteligence*. Sociologický časopis 1980, č. 1.
Mužik, J. a kol.: *Dialektika formování socialistického vědomí*, Praha, Panorama 1980.
Uledov, A. K.: *Struktura společenského vědomí*. Praha, Svoboda 1973.

Резюме

Д. Голда - З. Чермакова: Общественное сознание молодежи и его социологический анализ

Авторы статьи анализируют некоторые основные тенденции процесса формирования общественного сознания молодежи и некоторые методологические и методические вопросы изучения этого процесса.

В вводной части они освещают существующие теоретические и методологические исходные основы анализа общественного сознания. Они акцентируют анализ и определение типов и состояний общественного сознания. Авторы констатируют, что определение типов общественного сознания выступает как весьма плодотворная теоретическая и методологическая исходная основа целенаправленного и планомерного воздействия на изменение и развитие общественного сознания во всей его структуре, во всех его сферах.

Кроме анализа состояния и типов общественного сознания, авторы уделяют внимание анализу категорий обычного и теоретического сознания, индивидуального и общественного сознания. В этой связи они формулируют два частных вывода для конкретного анализа:

а) Для марксистского социологического анализа неприемлемо отделение отдельных сторон сознания, представленных индивидуальным, общественным, обычным и теоретическим сознанием. Необходимо последовательно учитывать их диалектическое единство, причем из ведущей роли одной стороны сознания не вытекает ее вышестоящее положение.

б) Взаимодействие отдельных сторон сознания является не только исходной основой, но и средством анализа динамики развития личности молодого человека во всех параметрах.

Затем авторы уделяют внимание презентации результатов анализа общественного сознания, разделяемого на три этапа.

Первый этап они характеризуют как анализ состояния общественного сознания во всей его целостности, целью которого является индикация достигнутой ступени социалистической сознательности представителей классов и социальных групп развитого социалистического общества.

Второй этап они определяют как анализ типа сознания социалистического общества в увязке с неантагонистическими противоречиями его социально-классовой структуры, такими как характер труда и местожительства.

Третий этап представлен анализом влияния детерминантов повседневной социальной жизни, прежде всего жизненных циклов и некоторых демографических показателей, на конкретные черты типа общественного сознания при социализме.

На основе анализа основных категорий общественного сознания и результатов анализа трех определенных этапов его социологического анализа, авторы формулируют нижеприведенные предположения, касающиеся социальных тенденций в состоянии общественного сознания молодежи в развитом социалистическом обществе.

1. В виду существующих процессов интеграции, выравнивающих имеющие до сих пор место различия в социально-классовой структуре, уменьшаются и различия в реальном общественном сознании отдельных классов и социальных групп и возникает качественно новое содержание общественного сознания, исходящее из отождествления их убеждений с потребностями и интересами социалистического общества и активного участия в его дальнейшем развитии.

2. Роль источников дифференциации общественного сознания затем постепенно переходит на показатели, которые не носят прямой классовой характер (лишь опосредствованно), а определяют конкретный этап жизненного пути представителей отдельных классов и социальных групп во всем комплексе детерминантов их социальной жизни. Определяя источники этой дифференциации нельзя забывать демографические характеристики. Этим обусловлен тот факт, что в настоящее время нельзя говорить о типе общественного сознания, характерном для одного класса или одной социальной группы.

3. В связи с устранением классовых антагонизмов и относительным ростом дифференцирующей роли показателей современной жизненной ситуации, естественно, снижается дифференцирующая способность тех характеристик, которые информируют о социальном прошлом молодого человека, представленном в оперативной плоскости положением его родителей в социально-классовой структуре. Влияние «социального прошлого» молодого человека объективно сглаживается. Ввиду разнообразия показателей социальной жизни ее воздействие не носит однозначного и прямого характера, а реализуется во многих формах и взаимосвязях.

4. На данном этапе развития нашего общества относительный рост дифференцирующей роли современной жизненной ситуации не проявляется равномерно во всех областях общественного сознания, характеризуемых всякий раз определенным типом социальной активности — трудовой, учебной, политической, рекреативной и др. С этой точки зрения область общественного сознания (представленного в данном случае ценностной ориентацией молодых людей) можно подразделить на две группы.

В первую группу можно отнести ценность образование и в известной мере ценность труд, в дифференцированной оценке которых до сих пор большую роль играет характер исполняемого труда, чем показатели современной жизненной ситуации. В остальных областях общественного сознания уже сравнительно важная роль переходит как раз на показатели актуальной жизненной ситуации, в которых непосредственно не отражается положение молодых людей в социально-классовой структуре развитого социалистического общества.

Summary

Holda D. — Čermáková Z.: Social Consciousness of Youth and Its Sociological Analysis

The present contribution analyzes some basic tendencies of the process of the formation of social consciousness in young people, as well as some methodological and methodical problems of examining this process.

To begin with, the existing theoretical and methodological starting points of the analysis of social consciousness are discussed. Stress is laid on the analysis and definition of types and states of social consciousness. In the authors' opinion, the definition of the types of social consciousness appears as an extremely serviceable theoretical and methodological basis for exerting a goal-directed and planned influence upon the changes and the development of social consciousness in the whole of its structure, in all its areas.

Besides states and types of social consciousness, also categories of common and theoretical consciousness as well as of individual and social consciousness are sub-

jected to analysis. In this connection, two partial conclusions have been formulated for the practice of concrete analysis:

a) For Marxist sociological analysis, the separation of single aspects of consciousness (represented by individual, social, common and theoretical consciousness, is unacceptable. It is necessary consequentially to respect their dialectical unity while the leading role of one aspect of consciousness does not imply its superior position.

b) The interaction of single aspects of consciousness is not only a starting point but also a means of analyzing the developmental dynamics of the young man's or woman's personality in all its dimensions.

In the following the paper presents results of the analysis of social consciousness, broken down into three stages,

The first of these is characterized as an analysis of the state of social consciousness in its totality; its aim is to indicate the level of socialist consciousness achieved by members of classes and social groups in a developed socialist society.

The second stage is defined as an analysis of the type of consciousness of socialist society in connection with non-antagonistic contradictions of its social-class structure, such as the character of work and the place of residence.

The third stage, in the authors' opinion, is represented by the analysis of the impact of the determinants of every-day social life — particularly of life cycles and some demographic indicators — upon the concrete characteristics of the type of social consciousness under socialism.

On the basis of the analysis of fundamental social-consciousness categories on the one hand and the results of the analysis of the three defined stages of its sociological analysis on the other, the following assumptions about socially existing tendencies in the state of social consciousness of youth in a developed socialist society have been formulated:

1. In view of the existing integration processes, smoothing out the still existing differences in the social-class structure, also the differences in the real social consciousness of individual classes and social groups are reduced, and a qualitatively new content of social consciousness is formed which is based on the identification with the interests and needs prevailing in the socialist society and on an active participation in its further development.

2. The role of differentiation sources of social consciousness is then gradually taken over by indicators which, though lacking an explicitly class character (this being only mediated), delimit a certain phase of the life career of members of separate classes and social groups in the whole complex of the determinants of their social life. In identifying the sources of this differentiation, demographic characteristics must not be overlooked. Hence it follows that, at present, no type of social consciousness characteristic of a single class or social group can be said to exist.

3. In consequence of the elimination of class antagonisms and the relative growth of the differentiation role of indicators of the actual life situation, there is a conceivable decrease in the differentiation capacity of characteristics indicative of the social past of the young individual, as represented at the operational level by the position of his/her parents in the social-class structure. The impact of the "social past" of the young man or woman is objectively on the wane. With a view to the variety of social-life indicators, its operation is not direct and unambiguous in character but is realized in a number of forms and implications.

4. At the present stage of development of our society, however, the relative growth of the differentiation role of the actual life situation does not manifest itself evenly in all the areas of social consciousness, which are always characterized by a specific type of social activity — e. g. working, studying, political, recreational, etc., activity. From this point of view, the area of social consciousness (represented in the given case by the young people's value orientation) can be divided in two groups.

The first group can be made to include the value of education and, to a certain extent, also the value of work; in their differentiated evaluation, the character of the work performed has hitherto intervened more intensively than indicators of the actual life situation. In the other areas of social consciousness it is just the indicators of the actual life situation, wherein the position of young people in the social-class structure of the developed socialist society is not directly reflected, that are already assuming a role of relatively topmost significance.

Delikvence a mládež

**Příspěvek k řešení negativních jevů
v životě mládeže**

ALEXANDER FAZIK
Vojenský historický ústav,
Praha

Socialistická společnost vytváří optimální podmínky pro rozvoj a formování socialistického člověka a způsobu života. Jde o náročný a složitý úkol, jehož řešení vyžaduje delší časové období. Formování nového socialistického člověka neprobíhá bez rozporů, problémů a těžkostí. Vedle pozitivních vlivů se vyskytují i jevy nežádoucí, negativní, které nelze vždy vysvětlit jen jako přežitek minulosti.

Životní podmínky, které vytváří socialistická společnost, jsou základním předpokladem pro rozvoj člověka a zvláště pro rozvoj a uplatnění mladých lidí. „Každý mladý člověk má po vyučení nebo po ukončení studia jistotu, že může pracovat. Slovo ‚nezaměstnanost‘ je u nás neznámým pojmem. I v politickém životě naší země, v naší straně, v SSM a ve všech společenských organizacích Národní fronty dáváme mladým lidem široký prostor.“⁽¹⁾ Tyto skutečnosti oceňuje naprostá většina mládeže jako základní přednost socialismu. Současně je však nutno zdůraznit, že nové podmínky neformují socialistickou osobnost automaticky. V tomto kontextu vystupuje do popředí narůstající význam a odpovědnost všech činitelů, kteří se podílejí na výchově člověka, jak to zdůraznil i XVI. sjezd KSČ. „Vést mladého člověka ke skromnosti, k úctě k práci, k tomu, aby chápal, že nemůže přicházet jen s požadavky, ale že musí sám přispívat k společnému dílu, to není moralizování. To je nezbytná součást výchovy mladého člověka. Sami dobře víme, že uvědomělého vztahu k povinnostem se nedosahuje jen nařizováním. Nevzniká však ani živelně, automaticky, nýbrž jen trpělivou a soustavnou výchovou, v níž hraje velmi důležitou úlohu nejen to, co mladým lidem říkáme, ale především to, jak sami jednáme a vystupujeme v rodině, ve škole, na pracovišti i v občanském životě.“ [Zpráva 1981: 32]

Výchova nového socialistického člověka se nutně uskutečňuje i v procesu překonávání negativních rysů a přežitků, probíhá v zápase s měšťáckými a maloměšťáckými pozůstatky v ideologii i v praxi, s maloburžoazní nepřátelskou psychologií všude tam, kde se projevuje. Překonávání těchto negativních vlivů a postojů je dlouhodobým procesem. Zkušenosti ukázaly, že povrchnost, netrpělivost a formalismus ve výchovné práci neurychlují, nýbrž zpomalují realizaci výchovných cílů. Jen tam, kde je výchovná práce cílevědomá, soustavná a koordinovaná [zejména mezi školou a rodinou] lze očekávat lepší výsledky. Není jistě náhodné, že XVI. sjezd KSČ klade právě na tyto dva činitele tak velký důraz.

(1) Z vystoupení soudruha G. Husáka na setkání mládeže s představiteli strany a státu. Rudé právo, 16. 6. 1979, s. 2.

Není v silách naší socialistické společnosti, aby zcela odstranila nebo zamezila existenci a působení některých jevů, které jsou v rozporu s jejími cíli a zájmy. Jde zejména o jevy sociální povahy, jež se v praktickém jednání některých, zvláště mladých lidí nebo skupin projevují jako vyhraněný egoismus, nerespektující zájem společnosti, ale i jako protispolečenské nebo kriminální jednání. V právní literatuře jsou zahrnovány pod pojem delikvence.

Problematika delikvence je aktuálním předmětem zájmu sociologů, právníků, psychologů a pedagogů. Již v roce 1977 na setkání mládeže s představiteli strany a státu a zejména na XVI. sjezdu KSČ(2) upozorňoval s. Gustáv Husák na vážnost a nutnost řešení problémů těchto mladých lidí, jejichž hodnotová orientace má negativní rysy.

Nelze přehlédnout skutečnost, že část mladých lidí nedokončí základní školu a vstupuje do pracovního procesu (nejčastěji na nekvalifikované práce) s některými rysy asociálního chování. Tito lidé jsou ve značné míře potenciálními nebo skutečnými nositeli porušování pracovní disciplíny a nízké odpovědnosti. Výrazněji se to projeví vždy tam, kde jejich adaptace probíhá živelně, bez pozitivního vlivu spolupracovníků. Do závodů přichází každým krokem i část chlapců a děvčat, kteří pro nevhodné sociální prostředí, nejčastěji rodinu, museli být od 12 do 18 let umístěni ve výchovných zařízeních. I zde je nutno přihlížet k jejich specifickým podmínkám a pracovní kolektivy spolu s mistry, svazáckou a odborovou organizací musí hledat adekvátní cesty k usnadnění jejich adaptace a socializace. Tito mladí lidé jsou zvláště citliví na způsob, jakým se s nimi jedná, a oceňují ty, kteří vůči nim uplatňují vlídné slovo a taktně jim pomáhají při překonávání překážek v životě.

Předpokladem účinnosti výchovného působení je vždy znalost objektu. Bez této znalosti nelze ani účinně výchovně působit, ani tvořivě aplikovat pedagogické principy v konkrétních podmínkách daného pracoviště, skupiny, pracovního kolektivu. Cenným zdrojem informací zde jsou sociologické, psychologické a pedagogické výzkumy. „Hlavním zřetelem výzkumu sociálně patologických jevů u dětí a mládeže jsou etické a sociologické aspekty. Jde především o výzkum hodnotových orientací a poruch v socializačních procesech. „... sledované jevy musejí být zkoumány nikoli abstraktně, ale z pozic konkrétního historického přístupu a třídní analýzy...“ [Štípek—Chaloupka—Oplová 1980: 91].

Obecná charakteristika delikventní mládeže

V sociologické, sociálně psychologické, pedagogické a právní literatuře se vyskytuje značná různorodost v pojetí delikvence a morálně narušených jedinců [Jakovlev 1973; Faltin 1972; Švancar—Suchý 1972; Vaniš 1974; Štípek 1974]. Častěji je používán termín delikvent než termín „morálně narušený“ jedinec.

Výzkumy, statistická šetření uskutečněná v minulých letech, jakož i poznatky ze sociologických výzkumů ukázaly, že delikventní mládež se v různých věkových pásmech vyznačuje některými specifickými sociálně psychologickými znaky, které jsou obecně determinovány sociálně demografickými a sociálně psychologickými faktory.

(2) „Mezi některými mladými lidmi se setkáváme okrajově i s negativními jevy. Také tomu musí SSM věnovat pozornost.“ [Zpráva o činnosti 1981 : 32]

Sociálně psychologické znaky:

- nevyváženost osobnostních rysů, zejména zvýšená agresivita a psychologické odchylky;
- nižší schopnost přizpůsobit se nové situaci;
- paušální odmítání společenských norem, a zejména nedocení institucionální výchovné autority; podléhání vlivům part s negativním zaměřením;
- jednostranná hodnotová orientace zpravidla na jednu dimenzi hodnot, a to zvláště materiální povahy;
- průměrná nebo podprůměrná inteligence;
- téměř bezcílné trávení volného času;
- absence hodnotných životních cílů a životních vzorů.

K tomu přistupují mlhavé nebo scestné životní plány, bezcílnost a podléhání falešné módnosti, náhodám dne a nezájem na řešení celospolečenských problémů mladých lidí a socialistické společnosti.

Sociálně demografické faktory

Delikventi se rekrutují zejména z rozvrácených a neúplných rodin, dále z rodin, kde rodiče nebo sourozenci jsou delikventy, alkoholiky atd. Častěji pocházejí z rodin světonázorově indiferentních než z rodin světonázorově vyhraněných, z rodin, v nichž hodnotová orientace se koncentruje na materiální hodnoty. Není-li absence výchovných funkcí rodiny kompenzována školou nebo jiným činitelem, pak se negativní hodnotová orientace rodičů zákonitě odráží i na zaměřenosti jejich dětí.

Z údajů generální prokuratury a federálního ministerstva vnitra [Štípek 1974] i z výzkumných zpráv vyplývá, že více než polovina delikventů nemá dokončené základní vzdělání či učňovskou školu nebo do učňovského poměru vůbec nenastoupila. Tendence k záškoláctví, časté porušování školního řádu, špatný prospěch, a zejména zhoršená známka z chování jsou znaky budoucích delikventů. Negativní vztah ke škole může být u některého žáka vyvolán i tím, že je přetěžován, že úkoly na něho kladené nemůže zvládnout. Tím vzniká neadekvátní vztah ke školnímu prostředí.

Mladiství „delikventi“ opouštějí školu s nízkými vědomostmi nezískávají odbornou kvalifikaci a mají nejčastěji jen dispozice vykonávat manuální práce, a to obvykle pod přímou a soustavnou kontrolou mistrů nebo vedoucích skupin apod.

Relativně největší procento delikventů se vyskytuje ve větších aglomeracích a průmyslových centrech. V těchto lokalitách existuje rozsáhlejší síť pohostinství a anonymita, kterou delikventi využívají k výtržnictví a krádežím. Anonymita, tj. vlastně „absence sociální kontroly“ zejména ve větších městech, může být kompenzována jen tím, že se lidé ve svých bydlištích a pracovištích budou sjednocovat kolem společenských záležitostí, udržovat spolu přátelské styky, společně pečovat o využití volného času dětí a mládeže. To jsou závažné otázky, které právě nyní vstupují do centra pozornosti nejen národních výborů, ale všech společenských organizací Národní fronty.

Údaje ze sociologických a sociálně psychologických výzkumů ukazují, že existuje těsná souvislost mezi příslušností delikventa k partě a páchaným činem. Vliv party s negativním zaměřením se zvláště projevuje u prvního spáchaného trestného činu jedince. Bylo prokázáno, že drtivá většina mladistvých pachatelů se dopouští páchaní trestné činnosti v partách, přičemž škody způsobené pod vlivem party nebo v partě jsou zpravidla vyšší než hodnota ukradených věcí.

Mezi nejfrekventovanější činnosti delikventní mládeže patří výtržnictví, majetkově trestní činy a přečiny, dále příživnictví a přečiny narušující občanské soužití, ničení nebo poškození kulturních památek, nejčastěji pod vlivem alkoholu nebo požití drog. Motivační bází bývá zpravidla zjištěná zločinnost a agresivita.

Asociální chování či dispozice pramení především z nedostatků a vážných poruch socializace, selhání zvláště takového činitele socializace, jakým je rodina, ale i z nedostatečné koordinace při uplatňování výchovného působení rodiny, školy, pracoviště, Socialistického svazu mládeže či jiné organizace. Sociální prostředí, sociální vlivy jsou nesporně rozhodujícím procesem formování osobnosti s delikventním chováním, nelze přitom ovšem podcenit další okolnosti a podmínky, zejména biologické a psychické vlastnosti daného jedince (temperament, instinkt, vloh, schopnosti, vůle atd.).

Nedostatky socializačního procesu se projevují především ve vybavenosti charakterových vlastností, morálních kvalit a v hodnotové orientaci jedince.

Ukazuje se, a řada výzkumů to potvrzuje, že selhání procesu socializace v mikroprostředí, jímž je rodina, patří mezi nejzávažnější. Rodina, která je strukturně a funkčně dezorganizována, kde morální a světonázorová orientace je oslabena ve prospěch dominující orientace hmotné, kde citová výchova je značně zanedbávána, je základnou pro vývoj společensky nepřizpůsobivého jedince se sklonem porušovat morální a právní normy. „Vzájemné působení člověka a sociálního prostředí není jednostranným, nýbrž oboustranným procesem. Činnost člověka není jen formou realizace objektivně existujících možností, je výsledkem jeho reakce na působení okolního prostředí, na požadavky, které toto prostředí klade. Množství, obsah, intenzita působení, povaha požadavků, jakož i vlastnosti a zaměření reakcí osoby na toto působení ovlivňují obsah lidského jednání. V chování člověka dochází k syntéze těch prvků sociálního prostředí, které jsou realizovány v jeho jednání. Proces sociální adaptace spočívá v zajišťování adekvátnosti chování osoby k požadavkům sociálního prostředí („sociálnímu očekávání“) v mezích existujících možností a při dodržování stanovených sociálních norem (včetně norem právní povahy).“ [Jakovlev 1973: 174—5] Z uvedeného však nevyplývá, že člověk není vzhledem k sociálnímu prostředí svobodný. Může volit mezi způsoby chování nabízenými sociálním prostředím. Ale i tento výběr je závislý na kvalitě zaměření osobnosti a sociální kontrole jejího chování. V případě, že člověk je kladně sociálně orientován, zvyšuje se jeho schopnost jednat v souladu s konkrétními požadavky a normami morálky a v zájmu rozvoje jeho osobnosti. Negativní sociální orientace jedince naproti tomu vede k preferenci asociálních činů a k rozpadu celkového způsobu života s normální sociální situací a zásadami socialistické morálky. Tím se vytváří neadekvátní vztah mezi jedincem a normálním sociálním prostředím. Podmínky socialistické společnosti vytvářejí všestranné předpoklady k tomu, aby všichni její členové měli možnost vést čestný způsob života. Realizace této možnosti v pozitivním slova smyslu však závisí od celkové sociální a morální orientace jedince formovaného takovými činiteli, jako je rodina, škola, pracovní kolektiv a občanské soužití.

Výchovná prevence delikvence

Mnozí mladí lidé patřící do skupiny delikventů dělají značné potíže v pracovním kolektivu, zvláště pokud jde o pracovní disciplínu, produktivitu práce a soudružské soužití. Není divu, že se u některých mistrů a vychovatelů objevují značně různé názory na možnost převýchovy asociálně zaměřených je-

dinců. Jedni se domnívají, že patřičný účinek může mít jen větší trest, jiní naopak tvrdí, že mírný trest má lépe výchovně působit. Zkušenosti ukazují, že i k této otázce je nutno přistupovat vždy konkrétně a zejména umět tvůrčím způsobem využít pestré palety forem, metod a prostředků výchovné práce.

Důležité je, aby vychovatelé, mistři, stranické, odborové a svazácké organizace přistupovaly k delikventním jedincům (nebo jak je běžně v praxi nazýváme — obtížně vychovatelným jedincům) s přesvědčením o možnosti nápravy. V tom spočívá tajemství možného úspěchu, ale i hledání stále nových metod výchovného působení. S tímto přístupem pak souvisí další dimenze — chápání delikventního jedince nejen jako objektu výchovného působení, ale i jako subjektu. To není snadné už proto, že tito lidé nejsou vždy ochotni spolupracovat na vlastní převýchově.

Každá výchova, a zejména výchova obtížně vychovatelných jedinců nebo převýchova delikventů, vyžaduje trpělivost. V. I. Lenin v této souvislosti na adresu všech výchovných pracovníků řekl: „Výchova je dlouhá a těžká věc. Tady se to nedá vyřešit dekretem, k lidem se musí umět trpělivě přistupovat...“ [Lenin 1955: 477]. Často se stává, že někteří vychovatelé i mistři svalují všechny neúspěchy ve výchově na žáky nebo učně. Nejčastěji slyšíme tato slova: To je těžký případ, tady nic nepomůže, nic na něj nepůsobí. Tento přístup spíše charakterizuje rezignaci na uplatňování výchovného vlivu a na hledání adekvátnějších forem, metod a prostředků výchovné práce.

V běžné praxi je rozšířený takový postoj k delikventům, který lze charakterizovat jako pesimistický. Ve značné míře se opírá o určité neúspěchy aplikace konvenčních metod a forem ve výchovné práci a orientuje se převážně na kontrolu delikventního jedince. To je však pro resocializaci nedostatečné. Mladistvým delikventům je nutno vštěpovat soustavu správných myšlenek a představ o životě, vést je k tomu, aby si uvědoměle stavěli nějaký životní cíl v souladu s celospolečenskou potřebou, aby si osvojili nové vlastnosti a nové hodnotové a sociální zaměření.

Pro delikventního jedince je typické určité odchýlení od norem morálních a právních, určitá diskrepance mezi ním a prostředím. Právě proto je nutné využít vlivu kolektivu, zvláště pracovního. Vztahy vzájemné pomoci a spolupráce, vztahy vzájemné důvěry a přátelství charakteristické pro dobře fungující kolektivy mají silný vliv na chování každého jedince. Poznatky získané z výzkumů delikventní mládeže ukazují, že dobrý kolektiv s převládajícími vztahy spolupráce a pomoci, v němž nebylo místo pro lhostejnost a falešné kamarádství, je faktorem vysoce výchovným.

Zde je ovšem třeba připomenout, že výchovný vliv kolektivu bez koordinace dalších činitelů participujících na výchovném působení je málo efektivní. Upozorňoval na to i A. S. Makarenko: „Vezměte působení kolektivu na osobnost. Bude někdy dobré, někdy špatné. Vezměte individuální působení, rozhovor vychovatele s chovancem mezi čtyřma očima. Někdy to bude užitečné, někdy ale škodlivé. Žádný prostředek nemůžeme rozebírat z hlediska užitku nebo škody, je-li vzat odděleně od celé soustavy prostředků“ [Makarenko 1954: 83].

Z výchovné praxe je známo, že lepších výsledků dosahují ti vychovatelé a mistři v učňovských zařízeních, kteří kombinují vliv kolektivu s individuálním přístupem. Tyto dva faktory mají v procesu výchovy působit v těsné vazbě.

I zde dejme slovo významnému pedagogovi A. S. Makarenkovi. „Když vychováváme jednotlivou osobnost, musíme myslet na výchovu celého kolektivu. V praxi budou tyto úkoly řešeny jen společně a jen jedním společným způsobem. V každém okamžiku našeho působení na osobnost musí být toto působení

rozhodně také působením na kolektiv. A naopak, kdykoli se dostaneme do styku s kolektivem, bude to rozhodně také výchovou každé osobnosti patřící ke kolektivu“ [Makarenko 1954: 249].

Jednou z důležitých cest uplatňování pozitivního vlivu na mladé lidi s asociálním chováním a delikventy je jejich zapojování do různých činností, zejména v oblasti kulturní a tělovýchovné. Jako nejúčinnější se ukázalo jejich zapojování do různých forem soutěže a zájmové kulturní či tělovýchovné činnosti.

Má-li konkrétní zapojení do krátkodobých soutěží na mladé lidi značný vliv, pak pro delikventní mládež to platí dvojnásobně. Socialistické soutěžení implikuje řadu výchovných momentů. Učí lidi kolektivismu, překonávání překážek, poznávání své vlastní síly a schopností, podřizování se zájmům a cílům kolektivu, ukázněnosti, uvědomování si vlastní a kolektivní odpovědnosti. Ze zkušenosti víme a poznatky z výzkumu to plně potvrzují, že zapojování lidí do konkrétní činnosti, plné využití různých forem socialistického soutěžení patří mezi nejefektivnější prostředky výchovy člověka s požadovanými vlastnostmi a kvalitami, typickými pro socialistickou hodnotovou a sociální orientaci.

Výchova k právnímu vědomí

Zvláště důležitým faktorem, který má vliv na prevenci a převýchovu mladistvých delikventů, je právní výchova a právní propaganda. Dnes již nestačí pouhé šíření znalostí o státu, právu a normách pracovní a státní kázně, i když tyto znalosti jsou nezbytným předpokladem pro žádoucí chování. Je nutné využívat všech činitelů a prostředků k tomu, aby se všechny kategorie mládeže plně identifikovaly s ideou uvědomělé disciplíny a v praktické činnosti v tomto duchu jednaly. To předpokládá zkvalitnění veškerého výchovného působení, tj. zkvalitnění všech složek komunistické výchovy.

Když dnes zdůrazňujeme význam právní propagandy a právní výchovy, plní si uvědomujeme, že její úspěch je podmíněn i rozvojem světonázorové, morální, tělesné a estetické výchovy.

Právní propaganda a právní výchova jsou úzce spjaty nejen se světonázorovou, morální a estetickou výchovou, ale se všemi dalšími složkami komunistické výchovy, které se vzájemně doplňují a podmiňují. Vždyť socialistické právo a zejména šíření právních norem, přispívá k obohacení vědeckého světového názoru a ideou spravedlnosti se rozšiřuje oblast mravní výchovy. Socialistické právo usměrňuje člověka na společensky žádoucí jednání a učí ho odpovědnosti k socialistické společnosti.

Delikventi a mladí lidé s asociálními rysy představují jev, který je socialistické společnosti cizí. To však neznamená, že tento jev v socialistické společnosti zanikne sám od sebe, automaticky. Růst materiálního zabezpečení, i kulturní úroveň a uvědomění pracujících, jakož i zvyšování jejich mravního a právního vědomí, postupné překonávání nedostatků v ekonomické, politické, sociální a kulturní oblasti vytváří podmínky a předpoklady pro naplňování životních cílů mládeže a zdravý růst mladého pokolení. Tento proces však musí být v centru pozornosti rodiny, školy, pracovních kolektivů, organizací Národní fronty, zvláště Socialistického svazu mládeže. „Budeme pečovat o to, aby rostla účast mladých lidí na spoluvytváření naší cesty, na realizaci i kontrolu velkých úkolů výstavby rozvinuté socialistické společnosti. Musí nám jít stále o to, aby si mládež byla vědoma své odpovědnosti před budoucností, aby svou lásku k rodné zemi vyjadřovala prospěšnou prací pro socialismus, aby spojovala hluboké city socialistického vlastenectví s proletářským internacionalis-

mem, aby byla připravena k budování a obraně socialistické vlasti. Strana věří v sílu a schopnost mladé generace a bude bdít a dbát, aby mladým lidem byly svěřovány odpovědné úkoly“ [Zpráva 1981: 32].

Z uvedeného zřetelně vyplývá, že těžiště právní výchovy a propagandy spočívá v prevenci. To je klíčový problém, který musí být trvale v popředí pozornosti a nelze jej řešit nárazově nebo pouze cyklem přednášek z oblasti státu a práva.

Velký význam pro právní propagandu mají i výsledky sociologických výzkumů, které se vztahují k otázkám delikventní mládeže. Sociologové, psychologové, pedagogové a právníci si dnes více než před lety uvědomují, že musí při výzkumu otázek této mládeže úzce spolupracovat. To předpokládá realizaci zásad interdisciplinárního přístupu.

Někdy se klade otázka, čím zde může sociologický nebo sociálně psychologický výzkum přispět. Jak lze vůbec přistupovat k výzkumu právního vědomí? Na tyto otázky se pokusil odpovědět sovětský badatel A. M. Jakovlev [1973].

Aplikujeme-li jeho přístup na podmínky mládeže, lze koncipovat výzkum právního vědomí mládeže v těchto rovinách:

- a) zjišťovat informovanost mládeže o právních otázkách (souhrn znalostí);
- b) zjišťovat, jak mládež (jednotlivé skupiny) hodnotí právní principy, kategorie a normy a jaký k nim má postoj;
- c) zkoumat, zda chování jednotlivých mladých lidí nebo sociálních skupin odpovídá existujícímu souhrnu právních znalostí a hodnocení.

V tomto přístupu jsou obsaženy tři aspekty: aspekt racionální (právní znalost), aspekt emocionální (citový vztah k právní normě) a aspekt činnostní (projev právního vědomí v jednání). Nejdůležitější je třetí aspekt, neboť v sobě zahrnuje přítomnost jak racionálního, tak i emocionálního prvku právního vědomí.

Zkoumání právního vědomí je složitou záležitostí. Ani při právní propagandě totiž nevystačíme s nějakým zjednodušením. Vztahy k právním normám mohou mít řadu variant [Jakovlev 1973: 206], viz tabulka 1.

Tabulka 1. Vztahy k právním normám

Racionální úroveň právního vědomí	Emocionální úroveň právního vědomí	Behaviorální úroveň právního vědomí
1. zná obsah normy	schvaluje požadavky normy (má k nim kladný vztah)	plní požadavky normy
2. zná obsah normy	neschvaluje požadavky normy (chová se k nim záporně)	neplní požadavky normy
3. nezná obsah normy		neplní požadavky normy
4. zná obsah normy	neschvaluje její požadavky	plní požadavky normy
5. nezná obsah normy		plní požadavky normy
6. zná obsah normy	schvaluje požadavky normy (chová se k nim kladně)	neplní požadavky normy

První tři varianty tabulky jsou jasné. Čtvrtá varianta může být výsledkem toho, že na chování jedince nepůsobí požadavky právní normy jako takové, ale

jen její sankce. Pro většinu případů jsou však charakteristické poslední dvě varianty. Odhalení mechanismu chování těchto dvou typů vyžaduje podrobnější rozbor a vysvětlení. U pátého typu je nutno všechny konkrétní případy analyzovat z hlediska procesu socializace, naproti tomu u šestého případu je nutno objasňovat některé aspekty specifických psychologických procesů neutralizace a racionalizace. Vzniká však jiná otázka: Je vůbec možné nevědět o určitém právním předpisu a přesto s ním koordinovat své jednání? Je to možné tehdy, je-li obsah normy bezprostředně spjat s objektivními charakteristikami těchto norem chování, názorů a představ, které tvoří nedílnou součást kultury, v jejímž rámci se jedinec utváří a vyvíjí svou sociální činnost. Lze dokázat, že většina našich lidí se nedopouští trestné činnosti nikoli proto, že mají zvláštní právnické vzdělání, ale proto, že základní pravidla socialistického soužití a normy socialistické morálky úzce souvisí s právními normami. Osvojuje-li si člověk tato pravidla jako prvek socialistické kultury, dodržuje i právní normy. Na tomto příkladě je nejlépe možno demonstrovat úlohu dobrého fungování všech činitelů socializace jedince, v němž si osvojuje i systémy norem, pravidel a zásad socialistické morálky a kultury. Současně to dokazuje nezbytnost uplatňování komplexního přístupu ve výchovném působení na mladé lidi, realizace všech složek komunistické výchovy.

Všechny tyto různé případy, které jsou zobecněním poznatků z praktické činnosti, dostatečně ukazují, že ve výchově nelze postupovat podle nějakých předem daných šablon, že je nutné vždy a důsledně uplatňovat diferencovaný a komplexní přístup využití znalostí práva, pedagogiky, psychologie a sociologie.

Literatura

- Faltin, M.: *Delikvence dětí a mladistvých*. Bratislava, SPN 1972.
 Jakovlev, A. M.: *Zločinnost a sociální psychologie*. Praha, Orbis 1973.
 Lenin, V. I.: *Spisy, sv. 30*. Praha, Svoboda 1955.
 Makarenko, A. S.: *Spisy, sv. 5*. Praha, SPN 1954.
 Štípek, J.: *Delikvence dětí a mládeže v ČSSR*. Praha, ÚŠI-MŠ ČSSR 1974.
 Štípek, M. — Chaloupka, L. — Oplová, A.: *Negativní jevy v životě dětí a mládeže*. Impuls 1980, č. 3.
 Švancar, Z. — Suchý, O.: *Mládež a kriminalita*. Praha, Melantrich 1972.
 Vaniš, L.: *Problémy převýchovy*. Praha, Naše vojsko 1974.
Zpráva o činnosti strany a vývoji společnosti od XV. sjezdu KSČ a další úkoly strany, přednesená generálním tajemníkem ÚV KSČ soudruhem Gustávem Husákem na XVI. sjezdu KSČ. Praha, Svoboda 1981.

Резюме

А. Фазик: Правонарушение и молодежь. Вклад в решение строгих явлений жизни молодежи

Социалистическое общество создает оптимальные условия для развития и формирования социалистического человека и нового образа жизни. Это высокая и сложная задача, решение которой требует единого действия всех воспитательных факторов, в частности семьи, школы и других организаций, участвующих в воспитании молодого человека. Эти моменты были подчеркнуты на XV и XVI съездах КПЧ.

Однако социалистическое общество не в состоянии полностью ликвидировать и абсолютно предотвратить возможность возникновения некоторых явлений, находящихся в противоречии с его целями и интересами. Это, в частности, явления, которые носят антисоциальный характер и в поведении людей проявляются в форме ярко выраженного эгоизма, т. е. как антиобщественные действия. Такая ярко выраженная антисоциальность в ориентации молодого человека приводит часто к деятельности, обозначаемой в юридической литературе как деликт, правонарушение.

Проблематика правонарушения стала в последние годы серьезной задачей, которой уделяют свое внимание юристы, психологи, социологи и педагоги. В данной статье автор дает общую характеристику молодых правонарушителей, подробно анализирует их социально-психологические признаки и социально-демографические факторы, содействующие возможности возникновения или сохранения противоправной деятельности.

Предпосылкой возникновения правонарушения являются не только некоторые личностные характеристики молодого человека, такие как склонность к агрессивности, к насильственным действиям и др., а прежде всего недостатки и серьезные дефекты в процессе социализации, недостатки в координации факторов воспитания, особенно семьи, школы, молодежной организации и пр.

В дальнейшем разделе статьи дается более глубокий анализ подходов к молодым правонарушителям, необходимости применения адекватных форм и методов воспитательной деятельности и влияния коллектива на перевоспитание молодых людей с анти-социальной ориентацией. Одним из эффективных средств перевоспитания молодых правонарушителей является их привлечение к различным соревнованиям, к любительской, культурной и особенно физкультурной деятельности.

В заключение статьи автор затрагивает вопросы правовой пропаганды и правового воспитания. Центр тяжести этой деятельности находится в области предупредительной деятельности. Одновременно освещаются возможности изучения правового воспитания и возможности практического использования достигнутых результатов.

Summary

Fazik A.: Delinquency and Youth. Contribution to Solving Negative Phenomena in the Life of the Youth

Socialist society creates optimal conditions for the development and formation of the socialist man and the new way of life. It is an exacting and complex task whose solution requires a uniform operation of all educational factors, particularly of the family, the school, and other institutions participating in the education of the young individual. These facts were emphasized by the 15th and the 16th Congress of the Communist Party of Czechoslovakia.

However, it is not within the reach of our socialist society fully to eliminate or entirely to prevent the rise of certain phenomena contradictory to its goals and interests. This applies especially to phenomena of an asocial character manifesting themselves in the behaviour of people in the form clean-cut egoism, i. e. as anti-social behaviour. Such an explicit asocial streak in the young man's or woman's orientation usually results in activities designated in juristic literature as a delict.

Of recent years, the problems of delinquency have grown into a serious task engaging lawyers, psychologists, sociologists and pedagogues. The present paper brings a general characterization of delinquent young individuals, as well as a detailed analysis of their social-psychological features and sociodemographic factors which have a bearing upon the possibility of the origin or continuance of delinquency.

Preconditions of the rise of delinquency involve not only some personality characteristics of the young man or woman — such as a tendency to aggressiveness, to violence, etc. — but, above all, shortcomings and serious defects in the process of socialization, as well as an insufficient coordination of educational factors; this concerns especially the family, the school, the youth organization, etc.

Approaches to delinquent youth, the necessity of applying adequate forms and methods of educational work, and the influence exerted by the collective upon the re-education of young people with an asocial orientation are subjected to thorough-going analysis in the following part of the paper. One of the effective means of re-educating young delinquents is their involvement in various competitions and in interest, cultural and especially physical-training activities.

In conclusion the paper deals with legal propaganda and education. In this connection, greatest stress is laid on prevention. Also the possibilities of legal-education research and of applying the ensuing knowledge in practice are referred to.

Úkoly, které vytyčil XVI. sjezd KSČ, kladou značné nároky na zkvalitňování řídicí práce na všech úsecích společenského života. To se v plné míře týká i oblasti vzdělávání a znovu to podtrhuje potřebu plnění jednoho z hlavních cílů výstavby socialismu — zvyšování kulturní úrovně všeho lidu [Zpráva o hlavních směrech 1981: 5]. Jedním z nezbytných předpokladů splnění těchto náročných cílů je systematické, seriózní zkoumání vzdělanostního systému ve všech jeho vnitřních i vnějších vazbách, v konkrétním historickém kontextu budování socialismu v naší zemi. Takto koncipované zkoumání, respektive jeho výsledky, jsou nezbytným předpokladem pro vypracování adekvátních expertizních materiálů pro rozhodovací sféru, pro stranické a státní orgány řídící tyto procesy [Zpráva o činnosti 1981: 36].

Převážná část procesů rozvoje vzdělání je realizována mladou generací, což na jedné straně podtrhuje význam zkoumání problematiky mládeže pro poznání procesů rozvoje sociální struktury naší společnosti a rozvoje vzdělanostní struktury a na druhé straně vytváří přirozený referenční rámec, v němž musí být problematika mládeže zakomponována.

Cílem této stati je přispět k řešení dané problematiky analýzou procesů zvyšování vzdělanostní úrovně lidu na pozadí procesů sociální a třídní diferenciace společnosti, v kontextu procesu její sociálně třídní reprodukce a postupné homogenizace se zřetelem na úlohu mladé generace [Zpráva o činnosti 1981: 30].

1. Vzdělání v třídně sociální struktuře společnosti

V teorii a metodologii marxismu-leninismu je možno vzdělání velmi přesně definovat z hlediska jeho celkového sociálního významu. Na rozdíl od marxistických teorií, které více či méně výrazně pokládají vzdělání, vzdělanostní úroveň jednotlivých skupin společnosti za jakýsi indikátor „přirozených“ kvalit těchto skupin a zakládají na tomto předpokladu teorie o jakékoliv „přirozené“ sociální diferenciaci, marxismus-leninismus vždy chápal vzdělání jako důsledek, atribut sociálně třídního postavení. Z třídního pojetí společnosti nutně vyplývá pojetí vzdělání jako indikátoru sociální diferenciace. V tomto případě, stejně jako v mnoha jiných rozborech jevové stránky sociálních procesů, jak se promítá v empirických datech, je nutné respektovat dialektiku podstatných a jevových určení sociálních procesů. Jen v případech, kdy zaměňujeme tyto dvě stránky, dospíváme k nesprávným závěrům, že sociálně třídní postavení je podmíněno vzděláním. Dopouštíme se tak metafyzické chyby, zaměňujeme příčinnou následnost následností časovou — tj. em

pirický fakt spočívající v tom, že obvykle dosažení určitého stupně vzdělání předchází získání určitého sociálního postavení vysvětlujeme jako příčinu tohoto sociálního zařazení jedince v sociálně třídní struktuře společnosti.

V minulosti bylo podobné pojetí vzdělání dosti rozšířeno a zakládalo i časté recidivy elitářských sociálních teorií, jimiž operovala i revizionistická ideologie v krizovém období koncem šedesátých let. Logickou součástí cílevědomé a systematické péče stranických orgánů o řešení problémů zvyšování vzdělanostní úrovně všeho lidu bylo i překonání těchto nemarxistických názorů [Zpráva o činnosti 1981: 37—38].

Na rozdíl od kapitalistické společnosti, v níž vzdělávací systém funguje jako jeden z významných faktorů reprodukce třídní diferenciacce společnosti a tím se podílí na udržení třídního postavení buržoazie, stává se tento systém v podmínkách socialismu především prostředkem restrukturalce, podílí se na upevnění nových společenských vztahů tím, že odstraňuje důsledky třídních nerovností vytvořených v kapitalistické etapě společenského vývoje a významnou měrou přispívá k formování socialistického uvědomění mladé generace [Náš cíl 1973: 3].

V první etapě budování socialismu, bezprostředně po převzetí moci dělnickou třídou, byl tedy před vzdělávací systém postaven úkol zvýšit vzdělanostní úroveň všeho lidu, především těch sociálních skupin a tříd, které v důsledku diskriminace v kapitalismu neměly možnost se dostatečně vzdělávat. Součástí tohoto úkolu pak bylo dodatečně kvalifikační vybavení těch příslušníků dělnické třídy a rolnictva, kteří v důsledku revolučních přeměn přešli do řídicích funkcí ve společnosti a v národním hospodářství. Vzdělávací systém tak nejen plnil svou ekonomickou funkci, ale přímo se podílel na upevnění nových politických poměrů [Charvát 1980: 87].

Nedílnou součástí tohoto úsilí bylo i plnění úkolů v oblasti formování nového socialistického vědomí pracujících, především mladé generace, plnění úkolů v oblasti výchovy nového člověka. Princip jednoty výchovy a vzdělávání, který je výrazem třídního charakteru naší školy, je tedy zakotven v samém počátku socialistického vývoje našeho vzdělávacího systému [Jirková — Sobotka 1978: 55—42].

Realizací linie široké demokratizace vzdělání plní škola i svou sociální funkci jakožto jeden z nástrojů postupné realizace základního cíle rozvoje socialismu — formování všestranně rozvinuté osobnosti [Munk 1981: 23].

Přestože všechny tyto základní funkce vzdělávacího systému — sociálně politická, sociálně ekonomická a sociálně kulturní — byly v podobě úkolů a cílů formulovány již na počátku socialistického vývoje naší společnosti, v konkrétních historických etapách tohoto vývoje byl na jednotlivé funkce kladen různý důraz. Jestliže v prvním, přechodném období byla za prvořadou považována sociálně politická funkce vzdělávacího systému, v dalším období — počátku budování rozvinuté socialistické společnosti — postupně narůstá váha sociálně ekonomické funkce [Charvát 1980: 81—130]. Z obecných principů výstavby socialismu i z logiky dosavadního vývoje pak vyplývá, že pro budoucí období, pro období rozvinuté socialistické společnosti, poroste — v návaznosti na postupné řešení ekonomického rozvoje a vytváření potřebných zdrojů — význam sociálně kulturní funkce vzdělávacího systému. Jinými slovy, program rozvoje demokratizace vzdělání musí v budoucnosti vyústit v program úplné socializace vzdělání, v program formování komunistické, všestranně rozvinuté osobnosti.

XVI. sjezd strany vytyčením základní strategie současného období — zvyšování efektivity výroby a kvality veškeré práce — postavil před společen-

Tabulka 1. Vývoj počtu studujících na školách v ČSSR v letech 1954–1972 (v tisících)
[Kamiaeč 1975 : 7]

Druh školy	1954	1960	1966	1972	index růstu
odborné učiliště a učňovské školy	144	245	343	369	256,3
střední odborné školy	138	145	192	203	147,1
SVVŠ a gymnázia	61	79	100	122	200,0
vysoké školy	48	56	93	103	214,6

ské vědy významné úkoly [Zpráva o činnosti 1981: 18]. Při zkoumání funkcí vzdělání v současné etapě a hledání optimálních variant dalšího rozvoje třeba vycházet z analýzy konkrétního vývoje sociálně třídní struktury společnosti, logiky tohoto vývoje a vývoje vztahu mezi vzděláním a touto strukturou.

„Jestliže se dnes v sociologických rozbořech projevuje snaha překročit úroveň existujících metodologických koncepcí i podle nich získaných výsledků, lze tuto tendenci chápat jako orientaci na bohatší a reálnému stavu socialismu adekvátnější metodologický přístup. Máme na mysli takové pojetí socialismu, ve kterém je sociologický obraz socialismu, jednotlivých stránek a momentů jeho sociální struktury, založen nejen na zdůraznění kvalitativních odlišností socialismu od kapitalismu. Vznik a rozvoj socialismu, založený na odstranění třídních antagonismů, znamená nesporné zjednodušení a sjednocení společenských vztahů. Je ovšem správné vidět dialektiku sociálního vývoje socialistické společnosti komplexně, respektovat skutečnost, že socialismus rozvíjející se na svém vlastním základě, vytváří vlastní, mnohostrannou a v jistém slova smyslu i komplikovanou sociální strukturu“ [Matějovský 1980: 19].

2. Růst vzdělanostní úrovně lidu

Úspěšný rozvoj všech stránek života zemí socialistického společenství spojen s vítězstvím socialistických společenských vztahů. Nové společenské vztahy umožnily rychlý ekonomický růst a do značné míry změnily sociální tvářnost těchto zemí, projevující se zejména v podstatných přeměnách sociální a třídní struktury. Zrušení kapitalistických výrobních vztahů a budování socialismu samozřejmě samy o sobě prudce změnily sociální složení společnosti, základem dalšího vývoje sociální struktury socialistických zemí se však stal rychlý rozvoj národního hospodářství [Charvát — Linhart — Večeř 1978: 53–59].

Základním rysem rozvoje národního hospodářství v Československu uchopení moci dělnickou třídou v roce 1949 je plnění úkolů vyplývajících z vnitřních potřeb, ale i mezinárodních podmínek (studená válka) rozvoje světové socialistické soustavy, vyplývajících z potřeb jak vnitřní, tak i mezinárodní socialistické industrializace. Naše hospodářství, které z kapitalistické epochy zdědilo rozvinutou materiálně technickou základnu, přebírá úkol přebudovat strukturu průmyslové výroby podle nových potřeb a podmínek, aby mohla podstatnou měrou přispět k socialistické industrializaci domovské i v těch bratrských zemích, které z kapitalismu zdědily zastaralou strukturu národního hospodářství, v níž hlavní úlohu hrálo zemědělství.

Rychlý rozvoj průmyslové výroby podstatně zvyšuje počet městského obyvatelstva a početní stav dělnické třídy, která je vedoucí silou socialistické

Tabulka 2. Vývoj počtu pracovníků a odborníků podle stupně dosaženého vzdělání v socialistickém sektoru národního hospodářství (bez JZD) v letech 1960—1978

Pracovníci podle stupně vzdělání	1960	1966	1970	1973	1978
Index růstu pracovníků socialistického sektoru národního hospodářství	100,0	116,9	125,9	132,3	141,9
Index růstu odborníků k 31. 10. — celkem	100,0	141,5	166,5	188,3	223,3
Z toho se vzděláním:					
vysokoškolským	100,0	143,0	174,7	208,7	268,0
ÚSO	100,0	158,6	205,2	232,2	291,3
SO	100,0	118,2	114,0	122,4	114,2

společnosti. Zároveň se zvyšuje počet osob zaměstnaných převážně duševní prací. Vedle těchto procesů se uskutečňují přeměny sociálního profilu samotných tříd (včetně konstituování družstevního rolnictva) a sociálních skupin. Projevuje se to především ve změnách charakteru práce a příslušném zvyšování kvalifikace pracujících. Na základě růstu potřeb kvalifikovaných pracovních sil se rychle rozšiřuje také vzdělávací soustava. Již od počátku však tato soustava plní také politické a sociální funkce. Formování nové dělnické inteligence například působí i na upevňování hospodářské a politické moci dělnické třídy, na zvyšování vzdělanostní úrovně našeho lidu.

Vzhledem k potřebám národního hospodářství a k nutnosti co nejrychleji odstranit nerovnosti zděděné z kapitalismu se nejrychleji rozvíjí ten typ školního vzdělání, jímž se zvyšuje vzdělanostní a kulturní úroveň dělnické třídy. Také mladí příslušníci družstevního rolnictva začínají získávat vzdělání a kvalifikaci prostřednictvím odborných učilišť a učňovských škol, srovnatelných s učilišti a školami vzdělávajícími mladou generaci dělnické třídy. Předpokladem a zároveň součástí tohoto prudkého rozvoje je uzákonění jednotného školního vzdělání v období povinné školní docházky v roce 1948 a zavedení osmileté povinné školní docházky v roce 1953. Potřeba výchovy nové inteligence, odpovídající novým podmínkám a novým společenským vztahům, vede k prudkému rozvoji těch směrů školního vzdělání, které se podílejí na rozšířené reprodukci této sociální skupiny.

Takový rozvoj výchovně vzdělávací soustavy se nutně postupně promítá i do změn v kvalifikačním vybavení pracovníků jednotlivých odvětví národního hospodářství. Například mezi lety 1960—1978 se výrazně měnila kvalifikační struktura pracujících v socialistickém sektoru národního hospodářství růstem kategorií pracovníků s vyšší kvalifikací. Rozhodující je přitom kvalifikační růst dělnické třídy: Jestliže v roce 1959 byl podíl vyučených dělníků v příslušném oboru 33,3 %, pak srovnatelný údaj pro rok 1974 byl již 54,5 % [Charvát — Linhart — Večerník 1978: 81].

Tento vývoj se ve vědomí lidu odrazil v podobě růstu zájmu o vzdělání. Přitom zájem o vzdělání značně převýšil možnosti společnosti ho uspokojit. Limity nejsou jen ekonomické, ale také sociální. Přes značné rozšiřování studijních míst není možné uspokojit všechny uchazeče o studium.

Jak ukazuje celá řada analýz této problematiky, není zájem o vzdělání rovnoměrně rozložen na všechny studijní obory a je různou měrou distribuován do jednotlivých společenských skupin.

Tabulka 3. Podíl uchazečů o vysokoškolské studium v relaci ke směrnému číslu pro přijetí ke studiu v letech 1970–1975 v ČSR

Školní rok	Směrné číslo	Procento uchazečů vzhledem ke směrnému číslu
1970/71	15 695	164,8
1971/72	12 937	137,7
1972/73	14 795	136,1
1973/74	15 200	167,7
1974/75	17 000	154,3
1975/76	18 466	143,8

Možnosti společnosti, dané jednak tvorbou zdrojů společenské spotřeby, jednak příležitostmi pro uplatnění absolventů (struktura potřeb národního hospodářství absolventů různých oborů), a na druhé straně nezbytnost demokratizace vzdělání a udržení socialistického charakteru mladých odborníků si vynucuje cílevědomé řízení výběru studentů.

Projevy růstu a nerovnoměrné distribuce zájmu o studium se kumulují především u nejvyšší vzdělanostní úrovně, ve skupině uchazečů o vysokoškolské vzdělání.

Přestože v první polovině sedmdesátých let bylo v důsledku nástupu slabších populačních ročníků sníženo směrné číslo, převyšovaly počty uchazečů možnosti přijetí zhruba o 35–70 %. Přitom se tyto údaje týkají všech vysokých škol v ČSR. V případě srovnání odpovídajících údajů za jednotlivé vysoké školy či fakulty a obory bychom zjistili značně výraznější disproporce.

Například zkoumání mechanismu reprodukce některých vybraných profesí inteligence ukázalo, že v jevové rovině určité sociální skupiny a třídy podílející se na rozšířené reprodukci inteligence preferují odlišné reprodukční vzorce [Matějovský 1980: 27].

Z hlediska tématu této stati z toho vyplývá především poznatek o nezbytnosti analyzovat funkce jednotlivých subsystémů školské soustavy jednak v kontextu třídní a sociální struktury a jednak v kontextu konkrétního historického pohybu této struktury.

3. Vzdělání v procesu sociální a třídní restrukturalce

Dosažená úroveň socialistické dělby práce, socialistické výrobní vztahy, cílevědomé řízení procesů sociální restrukturalce společnosti orgány KSČ jsou faktory ovlivňující existenci podstatných rozdílů mezi městem a venkovem, duševní a fyzickou prací. Jsou základem socialistické, neantagonistické sociální

Tabulka 4. Vzdělání tříd a sociálních skupin*

Třídy a sociální skupiny	Populace		
	ČSSR	ČSR	SSR
dělnická třída	1,74	1,82	1,56
inteligence a zaměstnanci	3,44	3,58	3,37
družstevní rolníci	1,45	1,64	1,20
ostatní družstevní výrobci	1,82	1,71	1,95

* Hodnoty v této tabulce a i dalších jsou vážené aritmetické průměry, které byly aplikovány na výsledky Výzkumu třídní a sociální struktury naší společnosti. Výzkum byl realizován ÚFS ČSA a FSÚ ČSSR v roce 1978.

Tabulka 5. Vzdálenosti struktury vzdělání jednotlivých tříd a sociálních skupin v ČSSR, ČSR, SSR

ČSSR	intelligence a zaměstnanci	družstevní rolníci	ostatní družstevní výrobci
dělnická třída	63,8	27,8	13,0
	intelligence a zaměstnanci	63,2	53,7
		družstevní rolníci	38,6
ČSR	intelligence a zaměstnanci	družstevní rolníci	ostatní družstevní výrobci
dělnická třída	64,1	27,3	11,2
	intelligence a zaměstnanci	60,4	54,9
		družstevní rolníci	34,1
SSR	intelligence a zaměstnanci	družstevní rolníci	ostatní družstevní výrobci
	61,9	25,5	14,9
	intelligence a zaměstnanci	64,2	54,4
		družstevní rolníci	40,0

třídní struktury. Jednou z jevových forem těchto diferencí jsou i rozdíly ve vzdělanostní vybavenosti jednotlivých tříd a sociálních skupin.

Hodnoty v tabulce, které vypovídají o stavu v roce 1978, ukazují, že nejvyšší vzdělanostní úroveň dosahuje skupina intelligence a zaměstnanců, pak skupina ostatních družstevních výrobců, dělnická třída, a nejnižší úroveň třída družstevních rolníků. Rozlišení úrovně dosaženého vzdělání má však pouze relativní platnost. Je třeba respektovat podmíněnost vzdělání a charakteru práce a existenci „kvalitativně“ odlišných „modelů“ vzdělání jednotlivých tříd a sociálních skupin. Vzdělání skupin podle charakteru práce:

fyzicky při výrobě	1,56
fyzicky mimo výrobu	1,73
duševně při výrobě	3,21
duševně mimo výrobu	3,49

Srovnání vzdálenostních struktur tříd a sociálních skupin pomocí indexu vzdálenosti distribucí ukazuje, že dělnická třída představuje faktor homogenizace struktury vzdělání ve vztahu k družstevním rolníkům a ke skupině ostatních družstevních výrobců [Charvát 1974: 403—415].

Naproti tomu sociální skupina intelligence a zaměstnanců se od všech ostatních skupin a tříd odlišuje, její vzdělanostní struktura ve srovnání se vzděláním dělnické třídy a družstevních rolníků představuje „vzdálenou“ dimenzi vzdělání.

Tabulka 6. Vzdálenosti mezi vzdělanostní strukturou tříd a sociálních skupin v ČSR a SSR

dělnická třída	17,1
inteligence a zaměstnanci	12,6
družstevní rolníci	19,9
ostatní družstevní výrobci	34,2

Přibližně stejné vzdálenosti a stejné dimenze homogenity a diferenciacie charakterizují intervaly jednotlivých tříd a sociálních skupin ve sféře vzdělání v obou republikách našeho státu. To ale neznamená, že vzdělanostní struktura tříd a sociálních skupin je v ČSR a v SSR naprosto shodná. Úroveň vzdělání dělnické třídy v ČSR je o něco vyšší než úroveň vzdělání dělnické třídy v SSR. Naproti tomu sociální skupina inteligence a zaměstnanců má v současné době vyšší vzdělání v SSR.

Provedený rozbor tedy dokumentuje dominantní úlohu sociálně třídní struktury v rozdílech vzdělanostních struktur. Rozdíly v úrovni a „modelové orientaci“ vzdělání v naší společnosti jsou prioritně dány sociálně třídní diferenciací. Tato diferenciacie je pak podmíněna dělbou práce, projevující se v rozdílech charakteru práce v současné společnosti. Nositelem homogenizace vzdělanostní struktury jednotlivých tříd a sociálních skupin i vyrovnávání historických rozdílů ve vzdělání mezi ČSR a SSR je dělnická třída. Rozdíl ve vzdělání české a slovenské dělnické třídy „vyčerpává“ téměř veškerou vzdělanostní diferenciaci obou republik.

I když v dalším textu provádíme podrobnější analýzu vývoje vzdělanostní struktury v naší společnosti, dosud prezentované výsledky svědčí — z hlediska procesu sblížování tříd a sociálních skupin v oblasti vzdělání — pro takovou koncepci, v níž strategickou dominantu dalšího sblížování tvoří rozvoj vzdělanostní úrovně dělnické třídy. V tomto smyslu je také nutno pozitivně hodnotit postupné zavádění nové výchovně vzdělávací soustavy, jejímž těžištěm je právě rozvoj vzdělání mladé generace dělnické třídy s ohledem na potřeby dalšího intenzivního růstu společenské výroby v podmínkách výstavby rozvinutého socialismu.

Dosud prezentované údaje se vztahují k současnému stavu. Chceme-li postihnout časové dimenze vztahu vývoje třídní a sociální struktury a rozvoje vzdělání v naší společnosti, je třeba transformovat výzkumná data do podoby, která by umožnila analyzovat konkrétní historické tendence. První takovou možností je srovnání vzdělanostní struktury současné populace se vzdělanostní strukturou rodičů.

Generační posun vzdělanostní úrovně tedy činí v mužské linii 27,7 % (měřeno indexem vzdálenosti příslušných distribucí, který v tomto případě za-

Tabulka 7. Vzdělanostní struktura rodičů současné populace (aritmetické průměry)

Současná populace	Vzdělanostní úroveň rodičů	
	otcové	matky
ČSSR	1,64	1,21
ČSR	1,83	1,34
SSR	1,22	0,93

Vzdělání mužů a žen v současné populaci — ženatí a vdané (aritmetické průměry)

muži	2,37
ženy	2,06

Tabulka 8. Vzdělání tříd a sociálních skupin podle věku (aritmetické průměry)

Věkové skupiny	Vzdělání tříd a základních sociálních skupin			
	dělnická třída	inteligence a zaměstnanci	družstevní rolníci	ostatní družstevní výrobci
15–19	1,80	3,20	1,73	1,66*
20–24	2,02	3,66	2,08	2,17
25–29	1,96	3,85	2,31	2,20
30–34	1,95	3,77	2,04	2,47
35–39	1,82	3,65	1,94	2,00
40–44	1,72	3,50	1,45	2,00
45–49	1,66	3,38	1,49	2,07
50–54	1,56	3,25	1,36	1,68
55–59	1,54	3,21	1,26	2,00
60–64	1,64	3,03	1,12	2,00*
65–69	1,33	2,99	0,98	1,86
70 a více	1,40	2,66	0,77	2,00*

* malé četnosti

chycuje rozsah historických změn). Obdobné měření v ženské linii poskytuje hodnotu 31,1 %. Je tedy zjevné, že změny vzdělanostní struktury mezi generacemi, tj. mezi současnou populací a jejími rodiči, realizované přibližně v uplynulém dvacetiletí, se více týkají změn vzdělanostní úrovně žen. I tento poznatek dokumentuje demokratický obsah školské politiky komunistické strany v období výstavby socialismu. Zároveň však — vzhledem k celkovým změnám struktury vzdělání — zůstává i nadále zachována jistá disproporce mezi vzděláním mužů a žen v naší společnosti. Spočívá v rozdílném podílu vysokoškolsky vzdělaných mužů a žen v celé populaci a v převaze vyučených mužů. Vzdálenost mezi vzdělanostní strukturou mužů a žen ve srovnání obou generací se proto příliš nezmenšila (pro generaci otců je dána indexem 25,3 a pro současnou populaci indexem 24,2), i když získala jiný „obsah“.

Sledování změn vzdělání podle jednotlivých věkových skupin je pro potřeby této stati nejadekvátnějším prostředkem analýzy vývoje, k němuž dochází ve vzdělání jednotlivých tříd a sociálních skupin naší společnosti. Vzájemná vazba mezi změnami sociální struktury a změnami struktury vzdělání je v takovém rozboru zachycena poměrně konkrétně, s možností specifikovat indikované změny podle historického vývoje společnosti. I v takto pojatém rozboru vývoje vzdělání platí základní předpoklad o závislosti změn vzdělání na vývoji sociální struktury. Ovšem tato závislost nemusí být a také není lineární.

Důsledky plánovitého řízení společenských procesů se v sociální realitě naší společnosti promítají jako postupné překonávání živelnosti sociálního vývoje a posilování prvků uvědomělé regulace ve všech sférách společenského života. V oblasti vzdělání pak systematická péče o růst vzdělanostní úrovně do jisté míry oslabuje vazby mezi vývojem sociálně třídní struktury na jedné

Tabulka 9. Rozdíly struktury vzdělání věkové skupiny 20–24 a 60–64letých podle jednotlivých tříd a sociálních skupin (v %)

dělnická třída	36,7
inteligence a zaměstnanci	48,0
družstevní rolníci	55,8
ostatní družstevní výrobci	26,8

Tabulka 10. Vzdálenost vzdělanostní struktury tříd a sociálních skupin ve věkových skupinách

60–64letých		intelligence a zaměstnanci	družstevní rolníci	ostatní družstevní výrobci
dělnická třída		51,9	31,8	43,0
		intelligence a zaměstnanci	69,6	42,9
			družstevní rolníci	49,8
40–44letých		intelligence a zaměstnanci	družstevní rolníci	ostatní družstevní výrobci
dělnická třída		67,1	23,6	14,8
		intelligence a zaměstnanci	67,2	57,1
			družstevní rolníci	35,0
20–24letých		intelligence a zaměstnanci	družstevní rolníci	ostatní družstevní výrobci
dělnická třída		70,8	15,7	5,5
		intelligence a zaměstnanci	66,8	68,4
			družstevní rolníci	15,1

straně a vývojem vzdělanostní struktury, který se stává účinným nástrojem cílevědomého sblížování tříd a sociálních skupin, na straně druhé.

Již první pohled na čísla v tabulkách naznačuje jakoby jednoznačný průběh změn ve vzdělání v závislosti na věkové struktuře jednotlivých tříd a sociálních skupin. Nejde pochopitelně o projev závislosti vzdělání na věku příslušníků sociálních tříd a skupin. Jde především o odraz historických přeměn naší společnosti, o změny v postavení a úloze jednotlivých tříd a sociálních skupin, k nimž v období zhruba posledních 40 let v naší společnosti došlo.

Porovnáme-li indexy vzdělanosti distribucí vzdělání pro „krajní“ věkové skupiny — tj. pro skupinu 20–24letých a pro skupinu 60–64letých, získáme rámcový přehled o rozsahu a tempu přeměn jednotlivých tříd a sociálních skupin v období výstavby socialismu. Podle těchto indexů se nejvýrazněji změnila vzdělanostní struktura třídy družstevních rolníků. Odpovídá to realitě sociálního vývoje, kdy v údajích o intenzitě přeměn vzdělanostní struktury družstevních rolníků zachycujeme její formování ze skupiny jednotlivě hospodařících rolníků v novou, socialistickou formu této třídy. Výrazně se též změnilo vzdělání sociální skupiny intelligence a zaměstnanců. Tato změna odráží růst počtu osob s úplným středoškolským nebo vysokoškolským vzděláním, které převážně souvisí se sociálním zařazením do této skupiny. Při posuzování intenzity změn vzdělanostní struktury dělnické třídy je třeba uvážit její absolutní i relativní převahu v současné společnosti. Je pak logické, že změny vzdělanostní úrovně jsou daleko dějinně i rozsahově náročnější než

u ostatních tříd a sociálních skupin. Nicméně prezentované údaje znovu potvrzují, že další vzdělanostní vzestup naší společnosti je zásadně závislý na růstu vzdělání dělnické třídy.

Ve věkové skupině 60—64letých existují celkem výrazné difference mezi všemi sledovanými třídami a sociálními skupinami. Pokud vezmeme v úvahu fakt, že třída družstevních rolníků je v této věkové skupině vlastně „substitucí“ sociální přítomnosti této skupiny za její minulost (tj. reálně jde převážně o bývalé jednotlivě hospodařící rolníky) a že podobnou opravu je nutno provést i pokud jde o skupinu ostatních družstevních výrobců, pak indexy vzdálenosti vzdělání v této věkové skupině odrážejí výrazné sociální a třídní difference ve vzdělání v podmínkách kapitalismu.

Ve věkových skupinách 40—44letých a 20—24letých prokazují zjištěné indexy historicky novou tendenci vývoje vzdělání tříd a sociálních skupin. Dělnická třída postupně vyrovnává svou vzdělanostní strukturu se vzdělanostní strukturou historicky nových forem tříd a skupin (třída družstevních rolníků a skupina družstevních výrobců). Přesněji řečeno, ve sbližování struktury vzdělání těchto skupin a tříd se empiricky projevuje dějinná úloha dělnické třídy jako hlavního faktoru homogenizace socialistické společnosti.

Na druhé straně skupina inteligence a zaměstnanců reprezentuje diferenciální linii v procesu sbližování tříd a sociálních skupin v oblasti vzdělání. „Vzdaluje se“ od dělnické třídy i od skupiny ostatních družstevních výrobců, „vzdálenost“ od třídy družstevních rolníků se nemění. Třída družstevních rolníků se (s jistým časovým posunem) přibližuje ke skupině ostatních družstevních výrobců.

Obecně tedy můžeme konstatovat určitou tendenci k sociální polarizaci vzdělanostní struktury tříd a sociálních skupin naší společnosti jako paralelní trend ke sbližování těchto struktur. Z hlediska řízení společenských procesů jde podle našeho názoru o další empirický důkaz vedoucí úlohy dělnické třídy v sociálním rozvoji socialistické společnosti, o důkaz, který prokazuje komplexnost a složitost úkolů, které dělnická třída v rámci svého historického poslání musí vyřešit. Nezanedbatelné je i to, že jde o úlohu dělnické třídy v oblasti, kterou podle nemarxistických a revizionistických názorů má „přirozeně“ vyhrazenou skupina inteligence. Je proto nanejvýš nutné zaměřit strategickou orientaci školské politiky na posilování této objektivní sociální tendence.

4. Závěr

V současné etapě rozvoje socialismu v naší zemi je hlavním nositelem, realizátorem změn sociální struktury a v tomto rámci také změn vzdělanostní struktury mladá generace, především mladá generace dělnické třídy. Na rozdíl od porevoluční etapy budování socialistické společnosti, kdy se zásadně měnilo postavení celých sociálních skupin a tříd a v rámci toho i vzdělanostní vybavení těchto skupin a tříd, kdy roli relativně hlavního nástroje změn vzdělanostní struktury převzaly speciální formy vzdělávacích institucí, určených především pro dospělou populaci, současná etapa budování rozvinuté socialistické společnosti je charakterizována převahou změn, jejichž nositelem je mládež. Je to především školský systém, který je významným nástrojem politiky strany v oblasti řízení procesů sociální homogenizace a diferenciací.

Prezentované výsledky tedy ukazují úlohu mladé generace v dosavadním vývoji sociální struktury a naznačují perspektivu dalšího vývoje v této oblas-

ti. Přestože v ní nelze očekávat jednoduchý lineární rozvoj, teoretické i empirické analýzy naznačují perspektivní růst sociální funkce školské soustavy, růst významu vzdělání jako faktoru kulturního i obecně osobnostního rozvoje všech členů naší společnosti. Výsledky zároveň dokumentují to, že jedním z významných určení mládeže v naší společnosti je způsob, jímž se podílí na reprodukci sociální struktury, na procesech zvyšování vzdělanostní úrovně lidu.

Literatura

- Holda, D. — Novotný, L.: *Formování mladé inteligence pro život a práci v rozvíjející se socialistické společnosti*. Úvodní projekt hlavního úkolu SPZV na léta 1981–85. Praha, ÚML UK 1981.
- Charvát, F.: *Sociální struktura socialistické společnosti a její vývoj v Československu*. Praha, Academia 1980.
- Charvát, F.: *O jednom možném přístupu k analýze sociálních rozdílů (diferenciací)*. Sociologický časopis 1974, č. 4.
- Charvát, F. — Linhart, J. — Večerník, J.: *Sociálně třídní struktura Československa*. Praha, Horizont 1978.
- Jirková, M. — Sobotka, L.: *Demokratizace vzdělání v socialistické společnosti*. Praha, SPN 1978.
- Kamlač, A.: *Aktuálne otázky zvyšovania vzdelania a kvalifikácie*. In: *Mladá generácia robotníckej triedy a sociálne plánovanie*. Bratislava, Smena 1975.
- Kuxon, J.: *K vývoji, struktuře a rozmístění odborníků v československém národním hospodářství*. Statistika 1980, č. 5.
- Matějovský, A.: *Sociální reprodukce inteligence v ČSSR*. Sociologický časopis 1980, č. 1.
- Munk, J.: *Sociologické aspekty životního způsobu vysokoškolských studentů*. Praha, Univerzita Karlova 1981.
- Náš cíl — socialistické pokolení všestranně připravené pro život. Zpráva předsednictva ÚV KSČ přednesená na zasedání ÚV KSČ v červenci 1973. Mladá fronta 5. 7. 1973.
- Zpráva o hlavních směrech hospodářského a sociálního rozvoje ČSSR na léta 1981–1985. Rudé právo, 8. 4. 1981.
- Zpráva o činnosti strany a vývoji společnosti od XV. sjezdu KSČ a další úkoly strany. Praha, Svoboda 1981.

Резюме

Я. Мунк: Образование в процессе строительства социализма в ЧССР

Автор дает анализ процесса повышения образовательного уровня народа на фоне и в тесной увязке с процессами социально-классовой дифференциации общества, в контексте процесса его социально-классового воспроизводства и постепенной гомогенизации с учетом роли молодого поколения.

Первая часть исследования посвящена вопросам образования в социально-классовой структуре общества. Автор освещает различные функции системы образования в капиталистическом и социалистическом обществе. В данной связи акцентируется функция образовательной системы при капитализме, где она выполняет роль фактора воспроизводства классовой дифференциации общества и тем самым содействует сохранению классового господства буржуазии.

Затем автор рассматривает конкретные задачи образовательной системы на отдельных этапах строительства социализма. Он отмечает различия в акцентировании отдельных функций образовательной системы на конкретных исторических этапах развития социалистического общества.

Опираясь на анализ данной проблематики, автор освещает вопросы роста образовательного уровня народа в контексте ликвидации капиталистических производственных отношений и строительства социализма.

Автор документирует рост интереса к образованию, значительно превысивший не только экономические, но и социальные возможности общества. На основе результатов проведенного анализа он формулирует вывод о необходимости решения функций

отдельных субсистем школьной системы в контексте социальноклассовой структуры и в контексте конкретного исторического движения этой структуры.

Вторая часть статьи посвящена вопросам роли образования в процессе социальной и классовой реструктуризации.

Автор констатирует наличие определенной тенденции к социальной поляризации образовательной структуры классов и социальных групп нашего общества, существующей параллельно с тенденцией к сближению этих структур.

Представленные результаты в данной связи выявляют важную роль молодого поколения в предыдущем развитии социальной структуры и в общих чертах характеризуют перспективы дальнейшего развития в этой области. Но в то же время они документируют тот факт, что одним из существенных назначений молодежи в нашем обществе является ее способ участия в воспроизводстве социальной структуры, в процессах повышения образовательного уровня населения.

Summary

Munk J.: Education in the Process of Building up Socialism in Czechoslovakia

The paper contains an analysis of the process of raising the people's educational level on the background of and in close connection with processes of the society's social-class differentiation, in the context of the process of its social-class reproduction and gradual homogenization with regard to the role of the young generation.

In its first part the study deals with problems of education in the social-class structure of society. The difference in the functions of the educational system in capitalist and socialist society is brought to notice. In this connection, particular stress is laid on the function of the educational system under capitalism, where it plays the role of a factor of reproduction of the society's class differentiation, thus helping the bourgeoisie to preserve its class position.

In the following, attention is focussed on concrete tasks the educational system is made to face in the separate stages of building up socialism. Differences in the emphasis laid on single functions of the educational system in concrete historical stages of the development of socialist society are brought forward.

The analysis of these problems is followed by issues of the enhancement of the people's educational level in the context of the elimination of capitalist production relations and of building up socialism.

Evidence is supplied to support the fact that the interest in education is on the rise; it has considerably surpassed not only the economic but also the social possibilities of society. The results of the rendered analysis allow to formulate the conclusion concerning the necessity of solving the function of the separate subsystems of the educational system both in the context of the social-class structure and in the context of the concrete historical motion of this structure.

The paper goes on to discuss problems connected with the role of education in the process of social and class restructuration.

A general statement is advanced regarding a certain tendency to the social polarization of the educational structure of classes and social groups of our society as a parallel trend to the homogenization of these structures.

The results presented in this connection reveal the significant role played by the young generation in the development of social structure until now and foreshadow the prospects of further development in this area. At the same time, however, they document the fact that the way in which youth participates in the reproduction of social structure, in the processes of raising the people's educational level, is one of the important determinants of youth in our society.

Metodologické a metodické problémy současné etapy vývoje sociologie mládeže

DALIBOR HOLDA
Ústav marxismu-leninismu UK
Praha

Otázky metodologie a metodiky poznávacího procesu nejsou pochopitelně spojeny pouze s používáním konkrétních metod a technik sociologických výzkumů mládeže, ale i s komplexní problematikou budování sociologie mládeže.

V roce 1974, kdy bylo sestaveno první monotematické číslo Sociologického časopisu věnované mládeži, byly vymezeny některé metodologické a metodické problémy marxistické sociologie mládeže.^[1] Hlavním metodologickým problémem této etapy vývoje sociologie mládeže byla neúplnost marxistické sociologické teorie mládeže, což se bezprostředně odráželo i v možnostech empirické analýzy v této oblasti. Nelze bohužel konstatovat, že uvedený metodologický problém byl již vyřešen. I přes dosažené výsledky v teoretické a koncepční práci není možné hovořit o ucelené teorii mládeže v etapě budování rozvinuté socialistické společnosti.

Dosažený stupeň rozvoje sociologické teorie mládeže, metodologická a metodická výzbroj a způsob organizace výzkumu mládeže dosud plně neumožnil sjednocení kategoriálních systémů, operacionalizaci jednotlivých charakteristik a sjednocení metod a technik vědeckovýzkumné práce.

Tím však nechci snižovat význam sociologické produkce v období, zhruba řečeno, 6. pětiletky. Mnohé výsledky vědeckovýzkumné práce v oblasti sociologie mládeže podstatně přispěly k upřesnění a konkretizaci teoretických a metodologických východisek zkoumání, právě tak jako k rozpracování používaných metodik a k vytvoření komplexnějšího pojetí interpretace jednotlivých charakteristik mladých lidí.

Je pochopitelné, že tento vývoj neprobíhal izolovaně od vývoje sociologie jako takové či od vývoje jejích konkrétních oblastí. V dosaženém stavu rozpracování sociologie mládeže v současné etapě jejího vývoje se projevuje aktuální stav marxistické sociologie, charakterizovaný jak dosaženými úspěchy, tak i reálně existujícími rezervami jejího dalšího rozvoje.

Úvodem bylo konstatováno, že hlavním metodologickým problémem sociologie mládeže v sedmdesátých letech byla neúplnost teoretické koncepce této disciplíny.

Tato skutečnost se projevovala především ve dvou oblastech:

- a) V reziduích předcházejícího nekritického přejímání teorií poplatných kapitalistickým sociálně ekonomickým vztahům a ideologií. To potom ve vě-

(1) Viz Holda, D. — Matějovský, A.: *Úvod do marxistické sociologie mládeže*. Sociologický časopis 1974, č. 4.

deckovýzkumné práci někdy vedlo k přetrvávání některých prvků nemarxistických teorií mládeže, které je možno charakterizovat snahou popsat mládež globálně, ať již v rovině objektivních charakteristik jejího sociálně ekonomického postavení, či v rovině sociálních aktivit a společenského vědomí.

- b) V běžném používání věkových kategorií pro operacionalizaci pojmu mládež a současně ojedinělými pokusy operacionalizovat mládež prostřednictvím pojmu sociální dospělosti či nedospělosti. Z hlediska objektivních určení byla sociální dospělost charakterizována možnostmi plných sociálních aktivit (například v běžně používané terminologii zařazením do ekonomicky aktivní populace, možností založit rodinu, možností participace na řízení společnosti atd.).

Z hlediska vývoje společenského vědomí pak byla sociální dospělost podmiňována interiorizací hodnot, norem, světového názoru a ideologie, které dominují v určité společnosti či sociální skupině.

V této souvislosti byla formulována i hypotéza o různém způsobu a tempu sociálního dospívání tříd a sociálních skupin v sociálně a především třídně diferencované společnosti.[1]

Analýze obou oblastí byla v předcházejícím období věnována v rámci sociologie mládeže systematická pozornost. K jejich rozpracování a vytvoření optimálních východisek pro jejich další řešení však závažnou měrou přispěla sociologická produkce meritorně orientovaná na jiné otázky, než je problematika mládeže, stejně jako metodologická produkce věnovaná přístupům marxistické sociologické analýzy na různých úrovních obecnosti.

Při vytváření marxistických metodologických východisek analýzy otázek postavení a úlohy mládeže v etapě budování rozvinuté socialistické společnosti, zahrnující současně i překonávání negativních tendencí daných infiltrací nemarxistické teorie a metodologie, hrály významnou úlohu *studie obecného charakteru, orientované na teoreticko-metodologická východiska procesu sociologického poznání*.

Jde především o studie, které vypovídají o obecných problémech výzkumného procesu. Snaží se o vymezení sociálního jevu, sociálního faktu, sociální reality, sociální totality, vztahu mezi těmito pojmy apod. V podstatě se zabývají analýzou kategorií a pojmů, které se objevují jak v marxistické, tak nemarxistické sociologii. Potřeba studií tohoto charakteru je mimo jiné dána rozvojem sociologických výzkumů v posledních několika letech. Do popředí se dostávají otázky metodologie a metodiky výzkumného procesu. Zatímco v druhé polovině šedesátých let docházelo často k nekritickému přejímání pojmů buržoazní sociologie a pozitivistických přístupů k analýze sociální reality, objevují se na počátku sedmdesátých let snahy o vymezení místa a úlohy těchto kategorií a pojmů v rámci systému marxistické sociologie a současně o kritiku jejich pojetí v nemarxistické sociologii.

Studie zaměřené k této problematice jsou bezpodmínečně nutné pro systematické budování kategoriálního a pojmového aparátu systému marxistické sociologie jako teoreticko-metodologická východiska pro výzkumný proces na nejrůznějších úrovních konkrétnosti sociologického poznání. Právě podcenění významu takové analýzy, vyplývající pochopitelně ze širších okolností stavu naší společnosti, vedla na sklonku šedesátých let k odmítnutí marxistických principů analýzy společnosti. Této oblasti sociologické práce je proto třeba věnovat neustálou pozornost, a to jak v zájmu nepřetržitého rozvoje

marxistické sociologie, tak v zájmu řešení konkrétních požadavků naší současnosti.

Z hlediska dopadu na rozvoj sociologie mládeže lze mezi studie uvedeného typu zahrnout i práce zaměřené na analýzu sociálně třídní struktury socialistické společnosti. Přispěly k rozpracování pojetí mládeže jako sociálně historické kategorie, odlišné v podmínkách kapitalistické a socialistické společnosti. Na rozdíl od sociologických teorií založených na globálním univerzalistickém pojetí mládeže předpokládá toto pojetí sociální diferenciaci mládeže.

Při specifikaci významu těchto studií pro *konstituování marxistické sociologie mládeže* je třeba zmínit se především o následujících aspektech:

- a) Umožňují analyzovat otázky postavení a úlohy mládeže ve společnosti v konfrontaci socialistické a kapitalistické společnosti.
- b) Pro analýzu charakteristik mládeže je vytvářen konceptuální rámec rozvoje socialistické společnosti.
- c) Je upřesňován vztah společenské praxe a sociologie mládeže.
- d) Přispívají k rozpracování základních metodologických principů sociologických výzkumů mládeže.

Z hlediska obecnosti zpracování a způsobu formulace závěrů by bylo možné zahrnout mezi studie orientované na teoreticko-metodologická východiska procesu sociologického poznání například i sérii prací věnovaných otázkám „měření“ v sociologii. Nepodceňuji efekt uveřejnění studií podobného charakteru. Ovšem domnívám se, že pokud měly mít skutečný, reálný význam pro rozvoj sociologického myšlení, měly bezprostředně následovat studie aplikující výsledky této diskuse v konkrétní sociologické praxi.

Jelikož tomu tak nebylo, je možné podle mého názoru namítnout: hovořilo se o tom, zda je možné „měřit“ v sociologii či ne; zjednodušeně řečeno, došlo se k závěru, že je to možné. Poněkud se však zapomnělo na skutečnost, že je nutné nejen o podobných otázkách teoreticky diskutovat, ale výsledky diskuse v praxi na konkrétních tématech ověřit a tím přinést i relevantní důkazy teoreticko-metodologických závěrů.

Tato, jinak cenná a podnětná diskuse se zákonitě nemohla projevit v metodologických a metodických principech analýzy takových oblastí, jako je mimo jiné i sociologie mládeže.

K řešení metodologických problémů sociologie mládeže podstatnou měrou přispěly i práce, které je možné souhrnně charakterizovat jako *studie orientované na teoreticko-metodologická východiska zkoumání jednotlivých oblastí sociální reality*.

Do této skupiny je možné zahrnout studie, v nichž jsou vypracovány modely určitých oblastí sociální reality a s tím spojené zásady analýzy těchto oblastí. Jde rovněž o poměrně obecné příspěvky, které však spíše než obecné principy zkoumání sociálních jevů a procesů jako takových zdůrazňují nutnost vyřešení otázek jejich struktury a vymezení aspektů relevantních pro sociologické poznání. Objevuje se zde již návaznost na konkrétní fakty. Vztah mezi rozvojem sociologie mládeže a dalšími relativně konkrétními oblastmi sociologické práce nabývá nové kvality. Dochází k horizontálnímu propojení sociologických disciplín, k rozšiřování a prohlubování aspektů analýzy na straně jedné a k vzájemnému srovnávání, doplňování a upřesňování získaných poznatků na straně druhé.

V této souvislosti je možné se zmínit například o přínosu analýzy procesu formování společenského vědomí a sociálních aktivit, realizované i mimo re-

mec sociologie mládeže, pro konkretizaci obsahu kategorie sociální dospělosti a pro rozpracování předpokladu o různém způsobu a tempu sociálního dospívání sociálně diferencovaných skupin mládeže.

Ukázalo se, že obě dimenze nabývají za socialismu odlišné váhy při analýze tempa a charakteru sociálního dospívání. Vliv integračních procesů se v naší společnosti projevuje výrazněji v oblasti společenského vědomí. Analyzujeme-li vztah sociálně třídní struktury a stavu společenského vědomí, dojdeme k závěru, že v rámci jedné třídy a sociální skupiny je možné určit více typů společenského vědomí, a naopak. Jeden typ společenského vědomí je možné nalézt nikoli jen v rámci jedné třídy či sociální skupiny. (2)

K jednoznačněji vymezeným typům v rámci tříd a sociálních skupin nedospějeme ani při zavedení faktoru životních cyklů, reprezentovaných popřípadě i věkovou kategorií. Je tedy možné konstatovat, a to i přes určité problémy v metodologii a metodice sledování společenského vědomí, že jeho jednotlivé stránky nejsou příliš relevantním kritériem sociální dospělosti mladých lidí.

Je pochopitelné, že i u sociálních aktivit lze hovořit o vytváření odlišných typů v rámci jedné třídy nebo sociální skupiny a současně je možné vydělit aktivity, jejichž výkon, resp. preference, je všeobecně realizována či přijímána (například účast na rozvoji socialistické společnosti), nebo aktivity, jejichž výkon je diferencovaný, pochopitelně nikoliv absolutně podle příslušnosti k třídám a sociálním skupinám (jde například o některé charakteristiky zvyšování kvalifikace, obecné vzdělanostní úrovně apod.).

Přesto však je návaznost struktury sociálních aktivit na aktuálně probíhající životní cyklus a na třídní či sociální příslušnost větší, než je tomu u společenského vědomí.

Sociální aktivity, s výjimkou charakteristik materiálního zázemí, tak vytvářejí „nejostřejší“ hranice pro sociální vymezení kategorie mládeže a jsou i nejvýraznějším kritériem pro posuzování charakteru a tempa sociálního dospívání příslušníků jednotlivých tříd a sociálních skupin socialistické společnosti.

Uvedený konkrétní příklad zřetelně dokazuje opodstatněné řešení metodologických problémů jedné z disciplín sociologie v širším kontextu sociálních jevů a procesů. Pozitivní význam rozšíření a prohloubení aspektů analýzy, zahrnující širší spektrum problémů, které se pozitivně projevily i při řešení metodologických otázek sociologie mládeže, má pochopitelně širší platnost, a to nejen pokud jde o tuto sociologickou disciplínu. Bylo by možné uvést i další případy, kdy vyřešení jednoho metodologického problému se pozitivně odrazilo v několika oblastech sociologické analýzy. Uvedené skutečnosti vypovídají nejen o metodologické potřebě interdisciplinárního přístupu k řešení sociálních jevů a procesů, ale i o nutnosti konfrontace a propojení metodologických přístupů k řešení problémů jednotlivých disciplín sociologie.

Zatímco produkce představovaná studii obecného charakteru, orientovanými na teoreticko-metodologická východiska procesu sociologického poznání, vymezuje obecné kontexty a souvislosti metodologické analýzy, tyto studie jsou jejich konkretizací, vycházející z horizontálního vztahu meritorních oblastí sociologické analýzy konkrétní datové báze.

(2) O této problematice podrobněji pojednává stať Holda, D. — Čermáková, Z.: *Společenské vědomí mládeže a jeho sociologická analýza*, která je rovněž zařazena v tomto čísle.

Přesto však i v nich jsou časté úvahy obecného charakteru, v nichž data nejsou integrální součástí poznávacího procesu, ale mají pouze ilustrativní charakter. Kategoriální a pojmová analýza je situována v dimenzích určitého modelu sociální reality, jejímž výsledkem je právě zdůvodnění těchto dimenzí, vhodných pro další zkoumání.

Tato skupina studií je nutná a je jedním z článků procesu poznání. Proto se předpokládá těsnější spojení s danou sociální realitou, reprezentovanou určitým systémem empirických dat. Je pochopitelné, že autoři museli upřesnit kategoriální a pojmový aparát sledovaných sociálních jevů a procesů, dříve než mohli přistoupit k jeho konkrétnější analýze. Na druhé straně je však nutné si uvědomit, že prezentace obecného modelu části sociální reality, vypracovaného na základě obecných principů marxistické sociologické analýzy, je přínosem pouze v určité, konkrétní etapě rozvoje vědní disciplíny. To, co bylo nutné, podnětné a nepochybně pozitivní pro rozšíření poznání, může být krokem zpět, popřípadě přešlapováním na místě v dalších etapách výzkumné práce. Je jisté, že v určité etapě je třeba se systematicky zamýšlet například nad otázkami dynamického charakteru socialistického způsobu života, vnitrotržní diferenciace dělnické třídy, pojetím mládeže, rozvojem osobnosti, avšak v určitém stadiu je nezbytné konkrétně analyzovat tyto otázky a obecný model tak doplnit empirickými daty, které nebudou pouhou ilustrací dosud existujícího, ale jeho integrální součástí.

Na závěr této části stati nelze formulovat závěry takového charakteru, jako v předcházejícím případě. Vzhledem k horizontálnímu vztahu jednotlivých oblastí sociologické analýzy lze spíše hovořit o relevantních principech této metodologické produkce, které jsou podmínkou jejich dalšího rozvoje, než o jejich jednoznačném odrazu typickém pro jednu sociologickou disciplínu, *konkrétně pro sociologii mládeže*. Pokud bych i přes to tento odraz konkretizoval, výsledkem by byl taxativní výčet zcela konkrétních příkladů, který by zdaleka nebyl vyčerpávající.

Principy metodologické produkce tohoto typu lze shrnout do následujících bodů týkajících se v podstatě sociologie mládeže, stejně jako dalších sociologických disciplín, tvořících jednotný, dialekticky spjatý celek: (3)

- a) Metodologické problémy jedné sociologické disciplíny lze uspokojivě řešit jen v těsné návaznosti na metodologické koncepty a přístupy aplikované v dalších oblastech sociologické analýzy.
- b) Metodologické koncepty jednotlivých oblastí sociální reality jako „středního článku“ mezi teoreticko-metodologickými východisky a metodikou empirického zkoumání je třeba konstituovat v kontextu konkrétních faktů, které nebudou pouhou ilustrací, ale integrální součástí sociologického poznání.
- c) Absence konkrétních faktů, popřípadě jejich ilustrativní povaha jsou jednou z příčin „akademického“ charakteru metodologické analýzy jednotlivých oblastí sociální reality.

(3) I v rámci tohoto celku lze pochopitelně hovořit o určitých odlišnostech v relevanci řešení metodologických problémů jednotlivých sociologických disciplín. Jistou, i když ne příliš výraznou hranicí je okolnost, zda v konkrétní disciplíně je prioritním předmětem analýzy určitá populace či sociální jevy a procesy. Jsem toho názoru, že vyřešení metodologických problémů sociologických disciplín prioritně orientovaných na analýzu sociálních jevů a procesů má poněkud širší dopad, než je tomu u druhé skupiny disciplín.

- d) Úloha konkrétních faktů jako integrální součásti metodologické produkce determinuje přístupy k řešení metodických problémů sociologické analýzy sociálních jevů a procesů.

Metodické problémy sociologické analýzy jsou dalším stupněm konkretizace obecných teoreticko-metodologických východisek procesu sociologického poznání. Produkci tohoto typu lze charakterizovat jako *studie orientované na technické postupy práce s empirickými daty*.

Tato skupina obsahuje převážně studie orientující se na otázky výběrových postupů, analýzy dat a zcela formálních modelů sociální reality. I když návaznost na data by zde měla být, až na pochopitelné výjimky, zcela automatická, slouží zde empirické údaje převážně jako příklady učebnicového charakteru. Je jistě třeba podávat informace o dosud neznámých metodách zpracování. Ovšem jsem toho názoru, že alespoň ve většině případů by měla být aplikace příslušné metody uvedené v kontextu řešení určitého metodologického nebo metodického problému. Bez této návaznosti není možné vyřešit metodické problémy sociologické analýzy. Nadto jsou takové studie přístupné pouze velmi omezenému okruhu výzkumníků, zejména proto, že značně náročná symbolika neumožňuje — vzhledem k běžné průpravě sociologů — hlubší pochopení dané problematiky. V důsledku toho se i potenciálně cenné postupy nedostanou do běžné výzbroje výzkumníka. Poměrně malé využití prezentovaných metod má pochopitelně i jiné příčiny. Často jde o problémy spojené s výpočetní technikou. Pokud ovšem nebude vyvolán zájem o aplikaci nových metod, podmíněných uvedením co možná „nejsociologičtějších“ příkladů aplikace, ani neoptimálnější podmínky poskytované výpočetními centry nepomohou rozšířit aparát pro analýzu empirických dat.

To je však pouze záležitostí spíše technického charakteru. Podstatná je skutečnost, že takto orientovaná metodická produkce může podporovat pozitivistické tendence k podceňování úlohy teoreticko-metodologických principů marxistického poznání. Dochází pak k tomu, že tyto principy se objevují pouze v rovině úvodních proklamací, pokud jsou vůbec akceptovány. Dialektické spojení teorie a empirie zde zůstává prázdným pojmem, sice často používaným, avšak bez reálného významu pro denní praxi výzkumníka. Tyto studie, které jsou převážně technickým návodem, jak pracovat s daty, mohou minimálně přispět k *metodologickému a meritornímu rozvoji jednotlivých sociologických disciplín*, jako je sociologie mládeže.

Cestou jak odstranit „akademický“ charakter metodologické produkce a vytvořit z metodologických koncepcí a přístupů skutečně účinný nástroj prohloubení a upřesnění sociologického poznání je důsledné propojení všech úrovní metodologické produkce, od konstituování obecných principů sociologické práce, až po zcela konkrétní návody analýzy empirických dat. Je pochopitelné, že zpracovat studii, v níž by bylo v naprosté harmonii obsaženo vše — od teoreticko-metodologických východisek přes odpovídající systém dat, jejich adekvátní zpracování a interpretaci — je velice obtížné. To není — i když odmítám dělení sociologů na tzv. teoretiky a empiriky — v současné době většinou v silách jednoho výzkumníka. Podle jeho zaměření bude patrně vždy převládat buď akcent na teoreticko-metodologická východiska, nebo na způsob práce s daty. Nikdy by se však v metodologicky zaměřených studiích neměla data stát komponentou neorganicky zařazovanou do struktury práce. Jen tak přestanou být jednota teorie a empirie formálním rysem sociologické práce, jen tímto způsobem bude možné hovořit do všech důsledků o marxistickém sociologickém výzkumu jednotlivých oblastí sociální reality.

U předcházejících dvou typů sociologické produkce jsem vždy danou problematiku shrnul do několika bodů. V případě studií orientovaných na teoretické postupy práce s empirickými daty je možné formulovat jeden podstatný závěr: v této oblasti je nezbytně nutné řešit konkrétní metodické problémy *v kontextu meritorní problematiky sociologických disciplín*. Je to jediná cesta jak i v sociologii mládeže odstranit disproporce mezi obecnými koncepcemi a reálnými možnostmi jejich empirické analýzy.

Ve svém výkladu jsem se dotkl některých metodologických a metodických problémů, které jsou aktuální pro sociologii mládeže, stejně jako pro další sociologické disciplíny. S výjimkou formulace obecných teoreticko-metodologických východisek sociologické práce jsem se však většinou explicitně nezabýval o specifikách sociologie mládeže.

Tato skutečnost je však zákonitým důsledkem obecných metodologických a metodických problémů vlastních všem sociologickým disciplínám, sociologie mládeže nevyjímaje. Nepovažoval jsem proto za adekvátní takový přístup k analýze metodologických a metodických problémů sociologie mládeže, který by ji odděloval od problematiky ostatních oblastí sociologické analýzy.

Závěrem považuji za nutné zdůvodnit důraz, který kladu na význam konkrétních faktů při tvorbě metodologických koncepcí, podmiňujících meritorní analýzu jednotlivých oblastí sociální reality.

Sociologie je definována jako teoreticko-empirická vědní disciplína. To znamená, že obě složky jsou integrální součástí sociologického poznání, navzájem se doplňují a ve svých úkolech a funkcích jsou nezastupitelné. Malou rozporovanost teoretické koncepce nelze překlenout empirickou analýzou, a naopak rezervy v empirické produkci není možné nahradit teoretickou analýzou.

Tato skutečnost je všeobecně přijímána, hovoříme-li o snaze překlenout mezery v teoretické koncepci empirickým sledováním. Uvedené tendence jsou oprávněně klasifikovány jako empiristický přístup k analýze jevů a procesů. V případě nedostatečné empirické analýzy se však objevují názory, že ji lze nahradit analýzou teoretickou, bez jakékoli návaznosti na otázky konkrétního rozboru sledovaných problémů. Jinými slovy, že je možné řešit teoretickou a empirickou problematiku souběžně, ovšem bez vzájemných souvislostí.

I přes dominantní postavení teorie je nutné si uvědomit, že její úlohou je přispět k adekvátnímu empirickému poznání, které se zpětně odráží v možnostech teoretické analýzy ve všech rovinách její obecnosti.

Vyváženost obou složek sociologické analýzy, *teoretické i empirické* není jen otázkou prohloubení sociologické analýzy, ale i otázkou jejího přínosu pro praktické řešení otázek společenské praxe, v tomto konkrétním případě přínosu pro řešení otázek postavení a úlohy mladé generace jako aktivního subjektu při budování rozvinuté socialistické společnosti.

Резюме

Д. Голда: Методологические и методические проблемы современного этапа развития социологии молодежи

В вводной части автор уделяет внимание некоторым методологическим проблемам социологии молодежи в 70-е годы. Важнейшей проблемой он считает некомплексность теоретической концепции этой дисциплины. Одновременно он определяет две области, в которых это обстоятельство проявлялось наиболее выразительно.

Затем автор дает анализ методологической и методической продукции, в существующей мере содействовавшей решению методологических проблем социологии молодежи.

Первым типом такой продукции, по мнению автора, являются исследования общего характера, ориентированные на изучение теоретико-методологических исходных моментов процесса социологического познания, которые оказали существенное влияние на формирование марксистских методологических исходных основ анализа вопросов положения и роли молодежи на этапе строительства развитого социалистического общества.

Значение этих исследований для конституирования марксистской социологии молодежи обобщено в следующих пунктах:

- а) они позволяют анализировать вопросы положения и роли молодежи в обществе, сопоставляя социалистическое и капиталистическое общество,
- б) для анализа характеристик молодежи создаются концептуальные рамки развития социалистического общества,
- в) уточняется взаимоотношение общественной практики и социологии молодежи,
- г) они содействуют разработке основных методологических принципов социологических исследований молодежи.

Второй тип методологической продукции, релевантной для развития социологии молодежи, автор характеризует как исследования, ориентированные на изучение теоретико-методологических исходных основ анализа отдельных областей социальной реальности. Это группы работ, в которых разработаны модели определенных областей социальной реальности и связанные с этим принципы анализа этих областей.

Принципы методологической продукции этого типа обобщены в следующих пунктах, касающихся в принципе социологии молодежи, равно как и других социологических дисциплин, образующих единое диалектически связанное целое:

- а) Методологические проблемы одной социологической дисциплины можно удовлетворительно решить лишь в тесной связи с методологическими концепциями и подходами, используемыми в других областях социологического анализа.
- б) Методологические концепции отдельных областей социальной реальности, как «среднего звена» между теоретико-методологическими исходными моментами и методикой эмпирического исследования, необходимо конституировать в контексте конкретных фактов, которые будут не простой иллюстрацией, а интегральной составной частью социологического познания.
- в) Отсутствие конкретных фактов, или их иллюстративный характер, являются одной из причин «академического» характера методологического анализа конкретных областей социальной реальности.
- г) Роль конкретных фактов как интегральная составная часть методологической продукции, детерминирует подходы к решению методических проблем социологического анализа социальных явлений и процессов.

Затем автор определяет еще третий тип продукции, ориентирующейся на методические проблемы социологического анализа. Реально существующие работы автор характеризует как исследования, ориентированные на технические приемы работы с эмпирическими данными. В эту группу преимущественно входят исследования, ориентирующиеся на вопросы выборочных приемов, анализа данных и совершенно формальных моделей социальной реальности. По данным исследованиям, ориентирующимся на «технологично» работы с эмпирическими данными, формулируется лишь один вывод, который носит характер требования. В будущем необходимо решать конкретные методические проблемы в контексте предметной проблематики социологических дисциплин.

Этот принцип представляет одну из возможностей, позволяющую и в социологии молодежи устранить диспропорции между общими концепциями и реальными возможностями их эмпирического анализа.

Summary

Holda D.: Sociology of Youth — Methodological and Methodical Problems of Its Present Stage of Development

In the introductory part, attention is paid to some methodological problems of the sociology of youth in the seventies. Paramount importance is attached to the incompleteness of the theoretical conception of this discipline. Two areas are delimited wherein this fact has become most clearly apparent.

The paper goes on to analyze the methodological and methodical production whose contribution to the solution of methodological problems of the sociology of youth has proved substantial.

In the author's opinion, the first type of this production involves studies of a general character oriented to theoretico-methodological starting points of the process of sociological cognition which were found to be of particular significance in elaborating Marxist methodological starting points of the analysis of questions arising in connection with the position and role of youth at the stage of building up a developed socialist society.

The relevance of these studies in constituting the Marxist sociology of youth is summed up in the following items:

- a) They make it possible to analyze the problem of the position and role of youth in society in the confrontation of socialist and capitalist society.
- b) A conceptual framework of the socialist society's development is worked out for the purposes of analyzing the characteristics of youth.
- c) The relation between social practice and the sociology of youth is rendered with more precision.
- d) They contribute to the elaboration of basic methodological principles of sociological youth research.

The second type of methodological production relevant to the development of the sociology of youth is characterized as studies oriented to the theoretico-methodological starting points applied in the investigation of particular areas of social reality. This involves groups of studies wherein models of specific areas of social reality are elaborated hand in hand with pertinent principles applied in analyzing these areas.

The principles of the methodological production of this type are summed up in the following items relating, in substance, to the sociology of youth as well as to other sociological disciplines forming a uniform, dialectically united whole:

- a) Methodological problems of one sociological discipline can be satisfactorily solved only in close relation to methodological conceptions and approaches applied in other areas of sociological analysis.
- b) Methodological conceptions of single areas of social reality as a "medium link" between theoretico-methodological starting points and the methodology of empirical research must be constituted in the context of concrete facts which, far from being a mere illustration, form an integral part of sociological knowledge.
- c) The absence of concrete facts or their illustrative nature represent one of the causes of the "academic" character assumed by the methodological analysis of concrete areas of social reality.
- d) The role of concrete facts as an integral part of methodological production determines the approaches to solving methodical problems arising in connection with the sociological analysis of social phenomena and processes.

The third type of production oriented to the methodical problems of sociological analysis is ultimately defined. Really existing works are characterized as studies oriented to technical procedures applied in working with empirical data. This group contains studies concerned for the most part with issues of selective procedures, data analysis, and entirely formal models of social reality. In connection with these studies oriented to technical procedures of work with empirical data, only a single conclusion bearing the character of a claim has been formulated. In future it will be necessary to solve concrete methodical problems in the context of the meritorious problems of sociological disciplines.

Even in the sociology of youth, this principle represents one of the possible ways of eliminating the disproportions arising between general conceptions and the real possibilities of their empirical analysis.

Sociálno-profesionálna orientácia mládeže a rodina

LADISLAV MACHÁČEK
Ústav filozofie a sociológie SAV,
Bratislava

Procesy reprodukcie sociálno-triednej štruktúry socialistickej spoločnosti, formovanie záloh robotníckej triedy, družstevného roľníctva a pracujúcej inteligencie sú podmienené nielen objektívnymi požiadavkami spoločnosti na odborníkov rozličných profesií, možnosťami získať pre výkon týchto profesií požadované odborné vzdelanie a kvalifikáciu, ale i orientáciou mládeže na rozličné druhy profesiovej práce, príslušné smery stredného a vysokoškolského vzdelania.

V rámci teórie vývoja sociálno-triednej štruktúry socialistickej spoločnosti nachádza svoje miesto i sociologický výskum objasňujúci podstatu, faktory a etapy procesu formovania sociálno-profesionálnej orientácie mládeže. Sociológia, ale aj psychológia [Koščo 1980: 117] a pedagogika [Baláž 1977: 178] nechápu sociálno-profesionálnu orientáciu iba ako istý systém výchovnej a poradenskej pomoci mládeži.

Sociológia vymedzuje sociálno-profesionálnu orientáciu ako reálny spoločenský proces „...sociálne determinovanej a uvedomele výberovej nasmerovanosti formujúcej sa mladej osobnosti k tým alebo iným profesionálnym druhom činnosti a sociálno-profesionálnym rolám a pozíciám“ [Dojnov 1977: 175]. Objektívnym základom tohto procesu subjektívnej povahy v podmienkach socialistickej spoločnosti [Fillipov 1980: 106] sú tak vzťahy spolupráce a vzájomnej pomoci medzi všetkými triedami a sociálnymi skupinami, absencia sociálno-triednych antagonizmov, celkový pohyb spoločnosti k sociálnej rovnodosti, spoločenské potreby istých druhov profesiových činností, ako aj súhrn podmienok a okolností života individua, života jeho rodiny, uvedomenie si svojich možností, vlastností a sklonov.

Teória sociálno-profesionálnej orientácie, ktorá sa rozpracúva v rámci teórie vývoja sociálno-triednej štruktúry socialistickej spoločnosti, nemôže ignorovať skutočnosť, že *profesia* nie je jedinou realitou a *triedu* nemožno zaradiť iba do sveta abstraktných kategórií. Všeobecné zákony dialektiky a spätosti všeobecného a zvláštneho možno aplikovať na vzťah spoločenskej deľby práce, sociálnej a profesionálnej deľby práce, sociálnej a profesionálnej štruktúry, ako aj na vzťah sociálnej a profesionálnej orientácie mládeže. M. N. Rutkevič pripomína, že robotnícka trieda ako „všeobecné“ existuje cez vrstvy a profesionálne skupiny. To však neznačí, že profesie súčasne neobsahujú a nevyjadrujú „všeobecné“, sociálno-triedne. Realita sociálnych rozdielov medzi mestom a dedinou, fyzickou a duševnou prácou, robotníckou triedou, družstevným roľníctvom a inteligenciou v sociálnej štruktúre socialistickej spoločnosti ukazuje na nevyhnutnosť rešpektovať *sociálnu orientáciu* mládeže ako orientáciu mladých občanov vstupujúcich do života na zaujatie istého miesta v sociálnej štruktúre spoločnosti, na vstup do tej alebo onej triedy, sociál-

nej vrstvy a skupiny, na bývanie, život v meste alebo dedine [Rutkevič 196].

V súčasných podmienkach vývoja našej socialistickej spoločnosti sa v sledku prekonávania sociálnych rozdielov, pohybu spoločnosti k sociálnej rovnorodosti a prehlbovania jej morálno-politickej jednoty presadzuje tendencia postupne prekonávať sociálno-triedny charakter sociálno-profesionálnej orientácie mládeže. Ako to výstižne formuloval M. Ch. Titma „... V subjektívnej svete mládeže sú sociálna a profesionálna orientácia vzájomne späté a postupne dosahovanej sociálnej rovnorodosti socialistickej spoločnosti sa nebude čoraz viac opierať o druhú“ [Titma 1977: 19]. Teória i prax výstavby socializmu ukazujú, že v profesionálnom sa stále výrazne a relatívne samostatne prejavuje i sociálno-triedne. Rozlíšenie a objasnenie dialektickej jednoty sociálnej a profesionálnej orientácie mládeže pokladáme za dôležitý prírodný sociológia do úsilia interdisciplinárneho výskumu formovania a sociálneho vývoja mládeže v etape výstavby rozvinutej socialistickej spoločnosti. Na sociologický výskum mládeže to kladie metodologickú požiadavku i empiricky overiť vzájomné prekrývanie sociálnej a profesionálnej orientácie v živnostných plánoch mládeže. Táto úloha je v plnom súlade so závermi dokumentu ÚV KSČ a ÚV KSS (1980) o aktuálnych otázkach ideovo-výchovnej práce, ktoré konštatujú nesprávny vzťah istej časti rodičov a mládeže k robotníckym povolaniam a označujú prekonávanie zotrvačnosti myslenia a predstáv o fyzickej práci, presvedčivé objasňovanie podstatných zmien v charaktere a obsahu práce, v celkovom spoločenskom postavení robotníka za socializmu za náročné úlohy ideologickej práce v súčasnosti.

Sociálno-triedna štruktúra rodiny

Sociálno-triedna determinácia sa najvýznamnejšie prejavuje prostredníctvom rodiny, ktorej materiálne a kultúrne podmienky sa odzrkadľujú tak v dosahovaných školských výsledkoch, ako aj v sociálno-profesionálnej orientácii detí a mládeže. Sociálno-triednu determináciu sociálno-profesionálnej orientácie mládeže sprostredkúva rodina nielen svojím miestom v štruktúre socialistickej spoločnosti, ale aj svojou vnútornou sociálno-triednou štruktúrou. Preto v výskume mládeže a procesov jej sociálno-profesionálneho sebaurčenia silne úsilie rešpektovať zmeny v štruktúre súčasnej rodiny, ktoré sa premietajú v tzv. výchovno-socializačnej funkcii rodiny.

V poslednom období školská správa a štatistika pri regulácii procesov demokratizácie vzdelania uplatňuje metodiku, podľa ktorej sa sociálno-triedny pôvod študujúcej mládeže na stredných a vysokých školách určuje nielen podľa otca, ale aj matky. Metodika tak rešpektuje skutočnosť, že existujú také rodiny, v ktorých robotnícky alebo družstevno-roľnícky charakter sa utvára a identifikuje ako dôsledok sociálno-ekonomického postavenia pracujúcej ženy-matky.

V oblasti cieľavedomej regulácie utvárania sociálno-triednych zdrojov pracujúcej inteligencie prostredníctvom socialistickej školskej politiky treba zaznamenať rešpektovanie druhej tendencie vo vývoji sociálno-triednej štruktúry, ktorá vplýva na sociálno-triednu štruktúru rodiny. Túto novú etapu charakterizuje skutočnosť kvantitatívneho rastu takých rodín, ktorých príslušníci (otec alebo matka, prípadne obaja rodičia) začínali svoju životnú cestu ako robotníci alebo družstevní roľníci a do časového vstupu ich detí na stredné alebo vysoké školy sa presunuli do sociálnej skupiny zamestnancov.

Podrobná analýza, ktorú sme uskutočnili, a najnovšie údaje (pozri tab. 1) dokladá, že procesy formovania sociálnych zdrojov pracujúcej inteligencie prostredníctvom kvalitatívneho a kvantitatívneho regulovania sociálno-triednej štruktúry študujúcej mládeže predstavujú dôležitú oblasť prehľbovania zblížovacieho procesu tried, vrstiev a sociálnych skupín socialistickej spoločnosti. Nielen to. Tieto údaje ukazujú, že vo významnej miere sa postupné prekonávanie sociálno-triednej determinácie sociálno-profesionálnej orientácie mládeže dosahuje práve následkom sociálno heterogénnych rodín, v ktorých otcovia sú zamestnanci a matky robotníci alebo družstevní roľníci. Podiel rodín s otcom-zamestnancom a matkou-robotníčkou alebo družstevnou roľníčkou nie je kvantitatívne zanedbateľný [Macháček 1980: 527].

Sociologické výskumy jednotlivých kategórií mládeže umožňujú prehĺbiť naše poznanie sociálno-triednej štruktúry súčasnej rodiny. Prirodzene, musíme si uvedomiť, že tieto poznatky nevytvádzajú o rodine takým spôsobom ako údaje mikrocenzov alebo sčítaní ľudu. Ide o *špecifický výsek* z tohto celku prostredníctvom úplného súboru vysokoškolskej a rozličných druhov stredoškolskej mládeže alebo výberového súboru učňov na stredných odborných učilištiach (výskum ideologického oddelenia SÚV SZM r. 1978) a žiakov ôsmych tried základných škôl (výskum ideologického oddelenia SÚV SZM a SÚR PO SZM r. 1980) na Slovensku. Napriek tomu môžeme poznatky o sociálno-triednej štruktúre rodín študujúcej mládeže pokladať za dôležitý zdroj informácií pre sociologickú analýzu výskumu procesov vývoja sociálnej štruktúry rodiny v súčasnej etape výstavby rozvinutej socialistickej spoločnosti.

Analýza sociálno-triednej štruktúry učňovskej mládeže na Slovensku ukázala, že podľa otca malo robotnícky pôvod 87,3 % a podľa matky 89 %. Výskumný súbor dokladá, že učňovská mládež pochádza predovšetkým z čisto robotníckych rodín — 81,8 % a z rodín robotnícko-družstevno-roľnícko-zamestnaneckých — 12,6 %. Čisto zamestnanecké rodiny predstavujú iba 5,6 %. Z údajov (pozri tab. 2) možno usúdiť, že so vzdelaním otcov-zamestnancov rastie sociálno-triedna homogenita zamestnaneckých rodín. Zo zamestnancov so základným vzdelaním má manželky v tom istom sociálnom postavení 29,2 %, zo zamestnancov s maturitou už 48,9 % a s vysokoškolským vzdelaním dokonca 69,8 %. Z údajov tiež možno konštatovať, že so vzdelaním otcov-robotníkov rastie sociálno-triedna heterogenita robotníckych rodín. Z robotníkov so základným vzdelaním malo manželky v sociálnom postavení zamestnankyne 3 %, robotníkov s výučným listom už 7 % a s maturitou dokonca 19,9 %. Obdobne pôsobí vzdelanie robotníčok na výber ich manželských partnerov: so základným vzdelaním má zamestnaneckého partnera 6,8 %, s výučným listom 8,9 % a s maturitou dokonca 17,3 %. Významným faktorom dopĺňajúcim analýzu sociálno-triednych charakteristík by iste bolo zistenie spôsobu dosiahnutia vzdelanostnej úrovne (denné, večerné, diaľkové štúdium), následnosť získavania vzdelania a pod. Nebolo to však cieľom výskumov učňovskej mládeže a žiakov ôsmych tried základných škôl.

V súvislosti s koncepciou ďalšieho rozvoja výchovno-vzdelávacej sústavy, v ktorej sa dáva veľký dôraz na prípravu značnej časti učňovskej mládeže v odboroch s maturitou, možno očakávať, že tieto procesy sa prejaví v ďalšom prehĺbení sociálno-triednej heterogenity súčasnej rodiny, že sa zväčší podiel rodín robotnícko-zamestnaneckých alebo družstevno-roľnícko-zamestnaneckých.

Túto tendenciu vidieť aj z analýzy sociálno-triednej štruktúry rodín žiakov ôsmych tried základnej školy (pozri tab. 3) na Slovensku. Z robotníkov so základným vzdelaním (ZV) má manželky robotnícky 68,8 %, pričom je pozoru-

Tabuľka 1. Sociálno-triedne zloženie študujúcej mládeže ČSSR, ČSR a SSR (1980)

Druh školy	Počet žiakov vo všetkých ročníkoch	Počet žiakov				z ostatných rodín
		ktorých rodičia boli a sú	ktorých rodičia boli	ktorých rodičia boli	ktorých rodičia boli	
		robotníci	družstevní roľníci	robotníci	družstevní roľníci	
<i>Stredné odborné učilištia</i>						
maturitné triedy						
ČSSR	45 997	65,4	4,6	9,9	1,1	19,0
ČSR	26 414	61,9	4,8	11,5	0,9	20,9
SSR	19 583	70,1	4,4	7,8	1,4	21,6
<i>Gymnázia</i>						
ČSSR	145 249	40,3	2,4	15,5	0,5	41,3
ČSR	91 404	39,1	2,4	18,2	0,5	39,8
SSR	53 845	42,4	2,3	11,0	0,4	43,8
<i>Stredné odborné školy</i>						
ČSSR	215 491	56,3	4,4	13,3	0,8	25,2
ČSR	139 063	53,2	4,5	15,8	0,8	25,7
SSR	76 428	62,1	4,1	8,9	0,8	24,1
<i>Vysoké školy</i>						
ČSSR	147 862	36,8	2,9	19,5	0,9	39,9
ČSR	91 409	33,1	3,5	20,6	0,9	41,9
SSR	56 453	42,9	2,0	17,6	0,9	36,6

Štatistická ročenka školstva SSR 1980

Tabulka 2. Sociálno-triedna štruktúra rodín žiakov 8. triedy ZŠ na Slovensku (1980)

Matka	Otec									Spolu	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	abs.	%
1. robotník — základné vzdelanie	60,4	34,5	12,5	9,3	3,3	10,8	4,4	—	30,6	317	27,2
2. robotník s vyučným listom	6,2	31,8	19,6	4,0	4,3	8,1	2,7	36,4	11,1	176	15,2
3. robotník s maturitou	2,2	3,0	8,9	8,0	2,2	0,5	0,9	—	8,3	34	2,9
4. družstevný roľník	7,1	4,0	8,9	57,3	18,5	1,1	0,9	—	13,3	104	8,9
5. zamestnanec — základné vzdelanie	2,7	7,0	16,1	6,7	43,5	16,1	6,2	—	11,1	127	10,9
6. zamestnanec s maturitou	7,1	13,2	17,9	12,0	25,0	52,5	55,8	9,1	16,7	274	23,5
7. zamestnanec — vysokoškolské vzdelanie	0,4	0,8	10,9	0,0	0,0	7,5	24,8	—	—	52	4,6
8. domáca (inv. dôch.)	11,6	4,9	5,4	1,3	3,3	3,8	2,7	45,5	2,8	67	5,6
9. nemá maturitu	2,2	0,8	0,0	1,3	0,0	0,0	1,8	9,1	5,6	14	1,2
absolútne	225	371	56	75	92	113	186	11	36	1165	
%	19,3	31,8	4,8	6,5	7,5	9,9	16,0	0,9	3,3		100 %

Tabulka 3. Sociálno-triedna štruktúra rodín učňovskej mládeže na Slovensku (1978)

Matka	Otec						Spolu	
	1	2	3	4	5	6	abs.	%
1. robotník — základné vzdelanie	83,6	48,7	27,7	48,8	32,0	3,2	1107	56,4
2. robotník s vyučným listom	12,2	39,8	22,8	19,5	27,2	6,3	541	27,6
3. robotník s maturitou	1,1	4,4	29,7	2,4	1,9	20,6	98	5,0
4. zamestnanec základné vzdelanie	1,4	3,2	13,9	24,4	7,8	20,6	96	4,9
5. zamestnanec s maturitou	1,0	3,7	5,0	2,4	27,2	27,0	95	4,8
6. zamestnanec — vysokoškolské vzdelanie	0,6	0,1	1,0	2,4	3,9	22,2	26	1,3
absolútne	623	991	101	82	103	63	1963	
%	31,7	50,5	5,1	4,3	5,2	3,2		100 %

hodná i homogénnosť týchto rodín z hľadiska vzdelania (60,4 %). Robotníčky s kvalifikáciou majú manželky robotníčky na obdobnej kvantitatívnej úrovni ako predchádzajúca skupina (69,3 %), pričom sa z hľadiska vzdelania orientujú častejšie na partnerky-robotníčky s nižšou úrovňou odborného vzdelania. Robotníci s maturitou vo významnejšej miere prekračujú väzbu na partnerky-robotníčky (41 %) a orientujú sa i na partnerky zo zamestnaneckej skupiny. Z hľadiska vzdelania je príznačné, že maturita umožňuje robotníkovi vybrať si partnerku tak robotníčku s maturitou (8,9 %), ako aj zamestnankyne s maturitou (17,9 %) a dokonca zamestnankyne s vysokoškolským vzdelaním (10,7 %). Partnerky s vysokoškolským vzdelaním sa u robotníkov bez maturitného vyskúšania vyskytujú iba sporadicky (0,4 %, 0,9 %). Robotníčky s maturitou zrejme takýmto prienikom do skupiny zamestnaneckých partnerov nemôžu uskutočniť (11,7 %), pridržiavajú sa robotníckych partnerov (61,8 %).

Na rozdiel od súborov mládeže študujúcej na rozličných typoch stredných alebo vysokých škôl nie je súbor mládeže základnej školy natoľko zmenený sociálno-profesionálnou orientáciou mládeže a reguláciou jej sociálno-triednej štruktúry. Podľa otca získavame takmer klasický obraz sociálno-triednej štruktúry našej spoločnosti: 56 % robotníci, 6,4 % družstevní roľníci a 33,6 % zamestnanci. Táto skutočnosť nám umožňuje podrobnejšie analyzovať celkové rozloženie sociálno-homogénnych a sociálno-heterogénnych typov rodín mládeže v okamihu formovania jej sociálno-profesionálnej orientácie. Najpočetnejšou skupinou sú sociálno-triedne homogénne rodiny. Robotnícke rodiny reprezentujú 37,3 % z celku súboru, zamestnanecké 25,9 % a sociálno-triedne heterogénne rodiny 15,4 %.

Celkový podiel družstevnoroľníckych rodičov našich žiakov ôsmych tried základnej školy je podľa otca 6,4 % a podľa matky 8,9 %. Ide teda o relatívne malý počet, ktorý neumožňuje analyzovať typy rodín vo vzťahu k celému súboru. Utvorili sme preto nový základ (129) tak, že sme vylúčili tie prípady rodín, v ktorých nebol jeden z rodičov vôbec a jeden z nich bol ekonomicky neaktívny. Triedne homogénnych družstevnoroľníckych rodín z tohto celku bolo 33,3 %. Z typov sociálno-triedne heterogénnych rodín prevažoval typ robotnícko-družstevnoroľníckej rodiny (40,3 %) nad typom družstevnoroľnícko-zamestnaneckej rodiny (26,3 %). Muži sú elementom, ktorý v prevažujúcej miere určuje robotnícky alebo zamestnanecký charakter družstevnoroľníckej rodiny.

V súčasnej etape analýzy vzťahu rodiny a sociálno-profesionálnej orientácie detí a mládeže sociologický výskum mládeže môže iba demonštrovať, že triedno-sociálne zaradenie študujúcej mládeže raz podľa otca alebo matky sa vo viacerých prípadoch prejavuje zhodne, ale v niektorých prípadoch divergencovane.

Zostáva však skutočnosťou, že tento prístup skresľuje skutočné pôsobenie rodiny ako istého neopakovateľného výchovno-socializačného prostredia, ktorého charakter určuje nielen sám otec alebo sama matka, ale práve výslednica spôsobu života utváraná ich vzájomnými vzťahmi, hodnotovými orientáciami, vzdelanostnou a kultúrnou úrovňou, spôsobom obživy. Ten sa v značnej miere odlišuje v rozličných typoch rodín, najmä v rodinách sociálne zmiešaných: robotnícko-zamestnaneckých, družstevnoroľnícko-zamestnaneckých, robotnícko-družstevnoroľníckych. Pre sociologický výskum mládeže a rodiny je však nedostačujúce pracovať iba s takto vymedzenými typmi heterogénnych rodín, ako sa neuváži, kto — muž alebo žena — určuje ich charakter.

Utvorenie sociálno-triednych typov rodín v istej miere zastiera význam všeobecného vzdelania pre formovanie sociálno-profesionálnej orientácie mládeže.

Osobitný význam má vzdelanie ako diferencujúci faktor v robotníckych a družstevnorodinných rodinách, a to tak homogénnych, ako aj heterogénnych. Maturitné vzdelanie získané interným štúdiom na strednom odbornom učilišti alebo inou formou vzdelania popri zamestnaní kvalitatívne mení spôsob života rodiny, v ktorej sa formuje mladý človek. Pri tvorbe sociálno-triednej typológie rodín pre výskum sociálno-profesionálnej orientácie detí a mládeže je nevyhnutné uplatniť prinajmenej kombináciu dvoch faktorov: *triednej príslušnosti a vzdelania*.

Doterajšie skúsenosti ukazujú, že výskumné súbory reprezentatívneho charakteru obsahujú mozaiku rozličných typov rodín, ktoré nie sú kvantitatívne dostatočne zastúpené. Tak napríklad v uvedenom súbore žiakov ôsmych tried na Slovensku bolo 11,6 % homogénnych robotníckych rodín so základným vzdelaním, 10,2 % homogénnych robotníckych rodín s kvalifikáciou, 8,3 % homogénnych zamestnaneckých rodín s maturitou, 3,4 % homogénnych zamestnaneckých rodín so základným vzdelaním, 2,4 % homogénnych rodín s vysokoškolským vzdelaním a pod.

Prispieť k prehĺbeniu sociologickej analýzy vplyvu rodiny na sociálno-profesionálnu orientáciu mládeže predpokladá nielen rozpracovať sociálno-triednu typológiu rodiny. Treba buď zmeniť stratégiu tvorby malých (200—1000) výskumných súborov z reprezentatívnych na typologické, (čisté typy) alebo realizovať veľké sociologické výskumy (súbory 5000—10 000) výskumných osôb, ktoré umožňujú dodatočne vytvárať rozličné typy študujúcej mládeže podľa otca a matky.

Životné plány 14-ročnej mládeže z hľadiska jej sociálno-triedneho pôvodu

Medzi najvýznamnejšie životné rozhodnutia, ktoré rámcujú a charakterizujú prechod dospelievajúceho z detstva do ranej mladosti (psychológia ju vymedzuje 14.—17. rokom) alebo do sociálno-vekovej skupiny mládeže, môžeme zaradiť voľbu povolania konkretizovanú v súčasnosti voľbou typu stredoškolskej prípravy.

Analýza životných plánov ôsmakov na základných školách Slovenska potvrdzuje, že v súlade so spoločenskými zámermi považujú, spoločne so svojimi rodičmi, za nevyhnutné získať pre výkon zamestnania príslušné odborné vzdelanie a kvalifikáciu na rozličných typoch stredných škôl. Pracovať bezprostredne po skončení základnej školy zamýšľa iba 2,7 % chlapcov a 2,9 % dievčat. Túto alternatívu s prípadným štúdiom popri zamestnaní uvádza 0,6 % chlapcov a 1,1 % dievčat. Životné plány mládeže v oblasti sociálno-profesionálneho sebaurčenia sú v zásade v súlade so závermi XIV. zjazdu KSČ, v zmysle ktorých sa zabezpečuje, aby čo najmenej mladých ľudí nastupovalo do práce bez predbežného odborného vzdelania a kvalifikácie.

Problém sociálno-triednej determinácie sociálno-profesionálnej orientácie mládeže sa tak presúva z roviny *práca—štúdium* do roviny *rozličné typy stredného vzdelávania*. V systéme nášho školstva pôsobia v zásade tri typy stredných škôl, ktoré napriek svojmu postupnému zblížovaniu (najmä z hľadiska možnosti pokračovať vo vysokoškolskom štúdiu) spĺňajú isté špecifické poslanie pri príprave odborne zdatných a kvalifikovaných pracovníkov.

Gymnázia pripravujú predovšetkým adeptov všetkých smerov univerzitného a technického vysokoškolského štúdia, *stredné odborné a odborné školy* stredné technické kádre, *stredné odborné učilištia* rozličné profesiové skupiny kvalifikovaných robotníkov. Ak stredné odborné učilištia sa zameriavajú predovšetkým na prípravu budúcich príslušníkov robotníckej triedy a družstevného

roľníctva, tak gymnázia a stredné odborné školy pripravujú budúcich slušníkov rozličných oddielov pracujúcej inteligencie. Výchovno-vzdelávacia sústava je významným nástrojom, ktorého prostredníctvom sa zabezpečujú požiadavky národného hospodárstva na pracovné sily v istej štruktúre podľa kvalifikácie, zabezpečujú sa podmienky reprodukcie sociálno-triednej štruktúry spoločnosti.

Sociálno-profesionálna orientácia 14-ročnej mládeže na Slovensku rešpektuje funkčné poslanie jednotlivých typov stredoškolských zariadení. Z celkového počtu žiakov ôsmych tried sa uchádza o štúdium na gymnáziách 20,4 %, na stredných odborných školách 29,3 % a stredných odborných učilištiach 38,6 %. Celkový počet uchádzačov o štúdium na stredných školách (približne 50 %) a pravu na stredných odborných učilištiach je v istom rozpore so spoločenskými potrebami reprodukcie pracovných síl, ktoré každoročne konkretizujú štatistické údaje a čísla na rozmiestnenie 14–15-ročnej mládeže.

Prvý pohľad na rozloženie sociálno-profesionálnej orientácie žiakov ôsmych tried základných škôl ukazuje, že gymnázium je základným typom strednej školy, na ktorý sa orientujú deti pracujúcej inteligencie s vysokoškolským vzdelaním a úplným stredoškolským vzdelaním. Maturitné vzdelanie robotníckych rodičov vyrovnáva rozdiely v orientácii na gymnázium so skupinou zamestnaneckých rodín. Podiel robotnícko-družstevnorobníckych detí podľa otca dosahuje v celku iba 32,3 % uchádzačov o štúdium na gymnáziách.

Stredné odborné a odborné školy predstavujú typ strednej školy, na ktorý sa orientujú relatívne rovnomerne deti z rodín robotníkov (s výučným listom a maturitou) a zamestnancov (bez odborného vzdelania a s maturitou). Podiel robotnícko-družstevnorobníckych detí podľa otca dosahuje v celku 63,2 % uchádzačov o strednú odbornú školu.

Stredné odborné učilištia sú typom stredoškolského zariadenia, na ktorý sa orientujú predovšetkým deti z družstevnorobníckych rodín a robotníckych rodín, kde otec alebo matka nemá príslušnú kvalifikáciu. Podiel detí robotníckych a družstevnorobníckych rodín podľa otca tvorí v celku 74,7 % uchádzačov o stredné odborné učilište.

V súčasnej etape zdokonaľovania výchovno-vzdelávacej sústavy úsilie po zdvihnúť úroveň odbornej prípravy na strednom odbornom učilišti, posilnenie teoretického všeobecného a odborného vzdelávania, integrácia učebných a študijných odborov, možnosť získať úplné stredné vzdelanie a prípadne sa uchádzať o prijatie na vysokoškolské štúdium — to všetko zásadne mení pozíciu tohto typu v sústave stredných škôl.

Celkový rast spoločenskej prestíže stredných odborných učilišť ako dôsledok zblížovania ich funkcií s ostatnými typmi stredných škôl sa výrazne prejavuje i v sociálno-profesionálnej orientácii mládeže na základných školách. Najmä pre deti z robotníckych a družstevnorobníckych rodín sa stáva rovnocennou cestou k vysokoškolskému štúdiu ako stredné odborné školy a čiastočne ako gymnázium. Z celkového počtu žiakov ôsmych tried v našom výskumnom súbore, ktorí si zvolili túto cestu za vysokoškolským štúdiom, je iba 24,6 % detí zamestnancov, z toho 1,4 % detí zamestnancov s vysokoškolským vzdelaním. Pre deti z rodín zamestnancov s vysokoškolským vzdelaním je stále typická tradičná orientácia na gymnázia ako prostriedok na získanie vysokoškolského vzdelania.

Príťažlivosť štúdia na strednom odbornom učilišti sa však neredukuje iba na možnosť študovať na vysokých školách. Posilnenie teoretického odborného a najmä všeobecného vzdelania mladým robotníkom umožní jednak uplatniť

sa v náročných profesiách, v účasti na riadení v závode a obci, jednak prehlbovať kultúrnosť spôsobu života svojich rodín. Maturita získaná na strednom odbornom učilišti pre chlapcov (28 %) a pre dievčatá na strednej odbornej škole (22,5 %) je orientačným cieľom pre značnú časť 14-ročnej mládeže. Možno oprávnene predpokladať, že zvýšenie počtu robotníkov s maturitným vzdelaním sa prejaví nielen v rastúcich počtoch sociálno-heterogénnych robotnícko-zamestnaneckých rodín, ale azda i v poklese počtu tých slobodných žien (maturantky a vysokoškolačky), ktorých zvýšené nároky na všeobecné vzdelanie, rozhľad a kultúrnosť im dosiaľ neumožnili nájsť vhodného partnera.

Formovanie sociálno-profesionálnej orientácie mládeže nie je proces zbavený vnútorných protirečení, rodinných rozporov a osobných konfliktov. V našom výskume sme zistili, že v období odoslania prihlášok na rôzne druhy stredných škôl a stredných odborných učilíšť približne 25 % žiakov ôsmych tried základných škôl by si radšej zvolilo inú možnosť. Úroveň identifikácie žiakov ôsmych tried so sociálno-profesionálnou orientáciou neovplyvňuje veľkosť obce, v ktorej žijú. Rovnako nevplyva na úroveň identifikácie typ rodiny (viacgeneračná — 77,2 %, úplná — 75,2 %, neúplná — 76,2 %).

Podstatnejší vplyv na úroveň identifikácie žiaka s uskutočnenou voľbou životnej cesty prostredníctvom sústavy stredných škôl a učilíšť majú sociálne podmienky orientačnej rodiny. Tak napr. v rodinách, kde dosahuje príjem na jedného člena rodiny 600,— Kčs, je identifikácia na úrovni 72,7 %, kým v rodinách s príjmom 1400,— Kčs dosahuje úroveň identifikácie 83,1 %. Nepriamo túto skutočnosť potvrdzuje údaj, že žiaci z rodín so 4 a viac deťmi dosahujú nižšiu úroveň identifikácie s uskutočnenou voľbou ako žiaci, kde je počet detí v rodine menší.

Podrobnejšia analýza identifikácie žiakov ôsmych tried základnej školy s uskutočnenou voľbou strednej školy alebo učilišťa ukazuje, že najvyššiu úroveň (82 %) dosahujú žiaci zo zamestnaneckých rodín, kde aspoň jeden z rodičov má maturitu. Relatívne nižšia je identifikácia žiakov z tých zamestnaneckých rodín, kde aspoň jeden z rodičov má vysokoškolské vzdelanie.

Prestíž jednotlivých typov stredných škôl zohráva tiež svoju úlohu v identifikácii. Najvyššiu identifikáciu dosahujú tí žiaci, ktorí si zvolili *stredné odborné školy* (85,5 %). Celok neidentifikovaných možno rozložiť na menšiu časť, ktorá by šla radšej študovať na gymnáziá (1,9 %) a stredné odborné učilišťa (1,4 %), a väčšiu časť, ktorá by chcela študovať na inom type strednej odbornej školy.

Relatívne vysoká je identifikácia žiakov, ktorí si zvolili *stredné odborné učilišťa* (74,5 %). Časť neidentifikovaných sa orientuje na stredné odborné školy (4,6 %), ale väčšina má problémy identifikovať sa s učebným študijným odborom (18,4 %), a nie s typom prípravy.

Obdobnú úroveň identifikácie preukazujú žiaci, ktorí si zvolili *gymnáziá* (77,5 %). Ich podstatná časť by začínala svoje stredoškolské štúdiá na stredných odborných školách (8,9 %). Medzi žiakmi, ktorí sa uchádzajú o štúdium na gymnáziách, nezistili sme takých, ktorí by mali záujem študovať na strednom odbornom učilišti, alebo ísť priamo pracovať.

Z tejto analýzy vyplýva, že najvyššiu prestíž medzi tromi typmi stredoškolských zariadení si udržiava *stredná odborná škola*. Ak by sme rešpektovali skutočný záujem žiakov, získala by stredná odborná škola značnú časť uchádzačov z gymnázií i stredných odborných učilíšť. Zo stredných odborných škôl je podstatne nižšia úroveň záujmu smerujúca na iné typy stredných škôl.

Z analýzy súčasne vyplýva, že podstata problémov identifikácie žiaka s usku-

točnenou voľbou stredoškolskej prípravky nespočíva v *sociálnej orientácii* (pravovať sa na gymnáziu alebo strednej odbornej škole na vstup do niektorej z kategórií pracujúcej inteligencie alebo na strednom odbornom učilišti na vstup do niektorého z oddielov robotníckej triedy), ale v *profesionálnej orientácii*, vo voľbe odboru alebo špecializácie. V sociálno-profesionálnej orientácii je jej sociálna zložka, ktorú identifikujeme ako orientáciu na rozličné typy stredných škôl, relatívne ustálená. Môžeme to doložiť i údajmi o zámeroch žiakov v prípade neúspechu na prijímacích pohovoroch na pôvodne zvolenú strednú školu. V období realizácie nášho výskumu už 78,5 % z celku uchádzačov o štúdium na gymnáziá úspešne absolvovalo prijímacie pohovory. 1,8 % úspešní žiaci podávali odvolanie (13,4 %), dávali prihlášku na iné gymnázium (4,9 %), strednú odbornú školu (1,2 %), ale na stredné odborné učilište 1,6 %. Obdobne časť adeptov štúdiá na strednej odbornej škole úspešne absolvovala prijímacie pohovory (51,4 %). Neúspešní sa orientovali na gymnáziá (0,3 %) na inú strednú odbornú školu (8,7 %), podávali odvolanie (32,2 %), ale 3,4 % sa rozhodlo podať prihlášku na stredné odborné učilište. Sociálno-profesionálnu orientáciu žiakov ôsmych tried charakterizuje relatívne stabilizovaná sociálna zameranosť, najmä tej skupiny, ktorá sa uchádza o štúdium na gymnáziách.

Závery

V sociálno-profesionálnej orientácii mládeže, ktorá končí základnú školu, výrazne sa prejavuje objektívny proces postupného sociálneho rozvoja robotníckej triedy a družstevného roľníctva. V dôsledku toho sa *sociálna základňa*, z ktorej čerpá spoločnosť zdroje mládeže pre profesie vo sfére duševnej práce ustavične demokratizuje. Kvalifikácia, odborné a najmä všeobecné vzdelanie otca alebo matky v robotníckych rodinách zohráva v tomto procese významnú úlohu. Sociálno-profesionálna orientácia detí z robotníckych rodín, kde jeden z rodičov, ale najmä otec, má maturitné vzdelanie, je podobná sociálno-profesionálnej orientácii detí zo zamestnaneckých rodín. Sociálno-profesionálna orientácia detí z toho špecifického typu robotníckych rodín nevyplýva iba z kvality vzdelania, ale aj životnej úrovne. Zastúpenie skupín s nižšími príjmami na hlavu (600—800 Kčs) je v robotníckych rodinách s maturitou (34,6 %) menšie ako v robotníckych rodinách bez odborného vzdelania a kvalifikácie (51,6 %). Tento rozdiel nevyplýva z absolútnej výšky príjmov rodiny, ale z celkového počtu nezaopatrených detí. V robotníckych rodinách s maturitou má 83,9 % žiakov ôsmych tried iba jedného alebo dvoch súrodencov (v robotníckych rodinách bez odborného vzdelania analogicky 54,9 %).

Prekonávanie sociálno-triednej determinácie sociálno-profesionálnej orientácie mládeže, ako sme sa to snažili ukázať, realizuje sa diferencovane prostredníctvom jednotlivých typov stredných škôl. Významným faktorom, ktorý determinuje formovanie sociálno-profesionálnej orientácie mládeže, sú *hlavné sociálne funkcie* gymnázií, stredných odborných škôl a stredných odborných učilíšť. Výraznejšia integrácia stredných odborných učilíšť do výchovno-vzdelávacej sústavy už účinne zasahuje do týchto sociálnych procesov, vplýva na zmenu sociálnej orientácie mládeže v závislosti od jej sociálno-triednej príslušnosti.

Na procesy formovania sociálno-profesionálnej orientácie mládeže nevplývajú iba aktuálne sociálne podmienky života mladého človeka v orientačnej rodine, alebo výchovno-vzdelávací systém. V tejto špecifickej etape účinne pôsobia informácie a poznatky, ktoré získavajú rodičia, blízki príbuzní a mladí

Ľudia o priebehu následných etáp sociálneho rozvoja rozličných sociálno-profesionálnych skupín mládeže. Osobitne sa to vzťahuje na mladú generáciu robotníckej triedy v etape jej prípravy na SOU a v etape jej sociálno-profesionálnej adaptácie v pracovných kolektívoch. Z hľadiska rastu atraktívnosti vzoru vysokokvalifikovaného robotníka s maturitou ako nového spoločensky žiaduceho modelu osobnej sociálno-profesionálnej sebarealizácie treba venovať adekvátnu pozornosť tak procesom úspešného uplatnenia absolventov SOU s maturitou na vysokoškolskom štúdiu, ako aj, a najmä, v robotníckych kolektívoch a náročných robotníckych profesiách. To súvisí, prirodzene, nielen s úrovňou ideovo-výchovnej práce spoločenských organizácií, so skvalitňovaním systému práce s ľuďmi v podnikovej sfére, s tempom intenzifikácie procesov vedecko-technického rozvoja v rozhodujúcich odvetviach národného hospodárstva, ale aj s problematikou záujmovej činnosti detí v PO SZM a pracovnou výchovou v rodine.

Formovanie sociálno-profesionálnej orientácie mládeže je proces, do ktorého čoraz účinnejšie zasahuje spoločnosť zdokonaľovaním výchovno-vzdelávacej sústavy, kvantitatívnou a kvalitatívnou reguláciou prístupu mládeže na rozličné druhy stredoškolskej a vysokoškolskej prípravy, zefektívňovaním činnosti spoločenských organizácií. Rodina v tomto komplexe faktorov formovania sociálno-profesionálnej orientácie predstavuje socializačno-výchovnú inštitúciu, ktorej prostredníctvom sa najúčinnejšie presadzujú tradičné vzory životnej cesty mládeže, sociálno-triedna determinácia tohto procesu.

Sociologická analýza rodiny ako faktora formovania sociálno-profesionálnej orientácie mládeže a analýza sociálno-profesionálnej orientácie mládeže ako faktora vplývajúceho na formovanie socialistického spôsobu života rodiny v etape výstavby rozvinutej socialistickej spoločnosti je perspektívnym bádateľským smerom na rozhraní dvoch, dosiaľ relatívne samostatne sa rozvíjajúcich, špeciálnych sociologických teórií: *sociológie mládeže a sociológie rodiny*.

Literatúra

- Baláž, O.: *Rozvoj spoločnosti a systém pracovnej výchovy*. In: *Rozvoj spoločnosti a výchova*. Bratislava, Veda 1977.
- Dojnov, S.: *Profesionalná orientácia v systéme sociologického poznania*. Problémy mládeže. Sofia, CK DKMS 1977.
- Fillipov, F. R.: *Sociologija obrazovanija*. Moskva, Nauka 1980.
- Koščo, J. a kol.: *Teória a prax poradenskej psychológie*. Bratislava, SPN 1980.
- Macháček, L.: *K špecifickosti sociálno-profesionálnej orientácie mládeže*. Sociológia, 12, 1980, č. 6.
- Rutkevič, M. N.: *Dialektika i sociologia*. Moskva, Mysl 1980.
- Titma, M. Ch.: *Sociálno-profesionalná orientácia mládeže v rozvíjajúcom socialistickom občestve*. Tallin 1977.

Naša spoločnosť v etape budovania rozvinutého socializmu realizuje postupne svoj vlastný socialistický vývoj, ktorý sprevádza rad zložitých procesov. Ďalší rozvoj materiálno-technickej základne socializmu, určovaný aj uplatnením vedecko-technickej revolúcie, si nevyhnutne vyžaduje hlbší a intenzívnejší osobnostný rozvoj jeho tvorcov. Preto čoraz viac vystupuje do popredia dialektická spätosť materiálnych a duchovných stránok v procese napredovania socializmu a rastie významná úloha subjektov spoločenského rozvoja, pracujúcich samých a socialistických inštitúcií, v prvom rade komunistickej strany, ktorá tento proces riadi.

V tomto procese neustále stúpa význam kultúry ako jedného z formotvorných činiteľov osobnosti socialistického človeka. K zvýšeniu tempa rozvoja socialistického spôsobu života napomáha kultúra v transformácii zafixovaných a uspokojovaných kultúrnych potrieb a návykov ľudí. Máme tu na mysli široko chápanú kultúrnu tvorivosť ako vlastnosť, prenikajúcu všetkými sférami života človeka, do každodenného myslenia a konania všetkých členov socialistickej spoločnosti, odrážajúcu sa tak v spoločensky prospešnej práci, ako aj v rozvíjaní osobnosti ľudí.

Skúmanie javov sprevádzajúcich a determinujúcich formotvorné pôsobenia kultúry a osvetľujúcich jej spoločenskú funkciu je predmetom radu sociologických výskumov. Medzi ne patria aj výskumy, ktoré sa riešili na pôde Výskumného ústavu kultúry v Bratislave v rámci úlohy štátneho plánu základného výskumu VIII-5-7-1 *Kultúra ako formotvorný činiteľ v procese utvárania socialistického profilu spoločenských tried a skupín* a ktoré sa dotýkali aj robotníckej a roľníckej mládeže.(1)

Cieľom výskumu bolo spoznať kultúrne, umelecké a spoločenské záujmy, potreby a činnosti nastupujúcej generácie základných tried našej spoločnosti, ktoré odrážajú jej kultúrnu úroveň a celkové postoje, a prispieť tak k získaniu poznatkov osvetľujúcich proces osvojovania a rozvíjania kultúrno-spoľenských aktivít mládeže v priebehu jej socializácie v socialistickej spoločnosti, ako aj získať informácie pre riadiace orgány v oblasti kultúrnej politiky.

Objektom tejto časti výskumu bola pracujúca mládež zo sedemnástich priemyselných závodov na Slovensku v počte presahujúcom 1800 respondentov (čo bola takmer polovica z celkového skúmaného počtu osadenstva závodov) a takmer 500 predstaviteľov roľníckej mládeže z ôsmich jednotných roľníckych družstiev a viac než päťdesiatich piatich obcí. Nižšie zastúpenie roľníckej mládeže vo výberovom súbore (menej než 20 % z celkového počtu skúmaných

(1) Ide najmä o výskum *Aktivita robotníkov a družstevných roľníkov v kultúrnom a spoločenskom živote* — záverečnú správu o podsúbore mládeže vypracoval K. Šurina — a o výskum *Podiel umenia pri uspokojovaní kultúrnych potrieb robotníkov a družstevných roľníkov*.

družstevníkov) verne odzrkadluje pretrvávajúce disproportčné zastúpenie roľníckej mládeže v štruktúre vidieckého obyvateľstva.

Kultúrne záujmy a záľuby pracujúcej mládeže determinuje rad objektívnych činiteľov ako napr. veľkosť bydliska z hľadiska možností kontaktov s kultúrou, pracovisko, pracovný kolektív a druh práce, prostredníctvom ktorých sa včleňujú do spoločenského procesu, ďalej rodinný stav v súvislosti s etapami životných cyklov a i.

Faktorom, ktorý výrazne ovplyvňuje aktivity v kultúrnom a spoločenskom živote, je vzdelanie, a to nielen dosiahnutý stupeň vzdelania mladých ľudí samých, ale pôsobí tu aj vzdelanie rodičov príp. životného partnera. Rozdiely medzi vzdelaním rodičov mladých robotníkov a mladých roľníkov sú dané historickým vývojom spoločenského života ešte pred a v začiatkoch budovania socializmu a združšťevňovania poľnohospodárstva. Na druhej strane, ako ukazujú výsledky výskumu, dochádza k zblížovaniu a vyrovnávaniu rozdielov vo vzdelaní mladej generácie oboch základných tried.

Stupeň socializácie mladých ľudí, mieru ich aktívneho pôsobenia v spoločnosti na pracovných miestach, na ktorých nadobúdajú svoju profesionálnu zručnosť, a v pracovných kolektívoch ovplyvňuje i dĺžka práce v závode, ktorá súčasne hovorí aj o pracovnej stabilite pracovníkov. V našom výskume sme zistili takmer zhodné údaje, vyše 40 % mladých robotníkov i mladých roľníkov pracuje v skúmanom závode dlhšie ako päť rokov.

Voľný čas ako hlavný priestor pre kultiváciu a vznik nových kultúrnych potrieb sa vyznačuje rôznou štruktúrou kultúrnych činností. Môžeme ich deliť na činnosti spojené s pobytom doma i mimo domu, na činnosti charakteristické medziľudskými vzťahmi, príjmom a tvorbou kultúrnych hodnôt, vzťahom k prírode a telesnému pohybu, vzťahom k rozvíjaniu vedomostí a všeobecného rozľadu a vzťahom k práci pre spoločnosť.

Obľúbené činnosti sa nestotožňujú vždy so skutočne realizovanými činnosťami, i keď tu existuje určitá väzba.

Robotnícka a roľnícka mládež obľubuje — rovnako ako dospelí — činnosti spojené s pobytom doma, medzi ktoré patrí sledovanie televízie, počúvanie rozhlasu, čítanie, venovanie sa rodine, deťom. Je však pre ňu charakteristické, že v porovnaní so strednou a staršou generáciou obľubuje v relatívne väčšej miere i činnosti spojené s pobytom mimo domova, ku ktorým patrí návšteva kina, stretanie s priateľmi, športovanie a i. Celkove je paleta obľúbených činností mládeže pestrejšia, čomu iste napomáha i menšie zaťaženie povinnosťami.

V pracovných dňoch v čase voľna v oboch skúmaných skupinách primárnymi obľúbenými aktivitami je sledovanie televízie a čítanie. U mladých roľníkov sa k aktivitám pričleňuje vo väčšej miere aj obľuba počúvania rozhlasu a venovanie sa rodine.

Obľuba aktivít vo voľných dňoch neprináša zmenu poradia, ale znižuje sa frekvencia primárnych aktivít a pričleňujú sa k nim ďalšie, u ktorých sa frekvencia zvyšuje. Medzi veľmi rozšírené obľúbené aktivity patrí u mladých robotníkov sledovanie televízie, čítanie, návšteva kina a pobyt v prírode (frekvencia od 55 %—29 %) a u mladých družstevníkov sledovanie televízie, počúvanie rozhlasu, venovanie sa rodine, oddych a čítanie (frekvencia od 69 % po 27 %). Medzi stredne rozšírenými obľúbenými aktivitami figurujú u mladých robotníkov venovanie sa rodine, počúvanie rozhlasu a šport (22 %—17 %) a u mladých roľníkov pobyt v prírode a návšteva kina (20,5 % resp. 18,5 %). U relatívne malého počtu mladých robotníkov (9 %—6 %) a mladých roľníkov (11 %—3 %) je rozšírená obľuba verejnej činnosti, sebazvedľávania, návštevy divadla, koncertov, výstav a múzeí s menšími zmenami v poradí.

Tabuľka 1. Vyrovnávanie rozdielov vo vzdelaní mladej roľníckej a robotníckej generácie

Najvyšší dosiahnutý stupeň vzdelania v %	Mladí robotníci	Ich otcovia	Matky	Mladí roľníci	Ich otcovia	Matky
neúplné základné	1,2	9,1	9,2	3,2	12,6	12,7
základné	29,7	46,8	72,8	28,9	68,0	78,6
nižšie odborné učilište	36,5	26,1	9,4	43,9	14,2	6,3
stredné odborné s maturitou	23,8	10,8	4,6	21,3	3,6	1,6
stredné všeobecné s maturitou	5,4	3,9	3,3	2,4	0,8	0,8
vyššie	3,4	3,3	0,7	0,3	0,8	0,0
spolu	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabuľka 2. Čítanie odbornej literatúry

Súbory	Odbornú literatúru (v %)				
	nečíta vôbec	zriedka	dost často	pravidelne	spolu
robotníci — celý súbor	20,7	45,9	18,0	15,4	100,0
mladí robotníci	17,3	51,6	17,7	13,4	100,0
družstevní roľníci — celý súbor	49,8	31,8	8,2	10,2	100,0
mladí družstevní roľníci	26,1	49,4	9,5	15,0	100,0

Kým zo staršej generácie robotníkov 28,5 % a z družstevných roľníkov až 60 % trávi predvážne svoj voľný čas doma, u mladých robotníkov je to 18,1 % a u mladých roľníkov 36 %. (2) Súčasne doma i mimo domu obľubuje tráviť svoj voľný čas 71 % mladých robotníkov a 54 % mladých roľníkov.

Pomerne veľmi odlišne hodnotia obidve skupiny príčiny alebo možnosti lepšieho využitia voľného času. Lepšie kultúrne možnosti v mieste bydliska vyžaduje polovica mladých robotníkov a takmer tri štvrtiny mladých roľníkov. Lepšie materiálne podmienky v rodine zdôrazňuje jedna štvrtina mladých robotníkov a iba 12 % mladých roľníkov. S pribúdajúcim vekom kladú mladí robotníci menší dôraz na dostatok kultúrnych možností v bydlisku (u roľníkov menej výrazne) a v oboch súboroch s pribúdajúcim vekom stúpa dôraz na lepšie materiálne podmienky v rodine.

Pri skúmaní zloženia, obsahu a spôsobov uspokojovania niektorých kultúrnych potrieb a záujmov oboch mladých generácií sa zistili zhodné i protirečivé tendencie.

Kvalifikáciu a vzdelanie si v súčasnosti rozširuje 55 % mladých robotníkov, ale iba 12 % mladých roľníkov. Primárnou formou zvyšovania kvalifikácie mladých robotníkov je učebný pomer, kým u mladých roľníkov je to predvážne Družstevná škola práce a rôzne kurzy. Záujem o odbornú literatúru resp. o odborné články zo svojho odboru v tlači, ako predpoklad záujmu o vykonávanú prácu, sa len mierne líši v porovnaní mladej, strednej a staršej generácie robotníkov. Väčšie rozdiely sa prejavujú vo vnútri triedy družstevných roľníkov a medzi oboma mladými generáciami.

Mladí robotníci častejšie siahajú za odbornou literatúrou ako mladí roľníci. Porovnanie vzdelanostnej aktivity mladej a strednej a staršej generácie družstevných roľníkov však ukazuje, že mladí roľníci podstatne častejšie čítajú odbornú literatúru svojho odboru. Vzdelávacie záujmy mladých roľníkov sa častejšie ako u mladých robotníkov prejavujú pravidelným sledovaním rozhlasových ale najmä televíznych vzdelávacích programov.

Ako motivácia vzdelávania dominuje u mladých robotníkov vnútorná potreba vzdelávať sa a získať postup v zamestnaní. Až o polovicu menej je frekvencovaný motív — potreba úspešne vykonávať zverenú funkciu. U mladých roľníkov (celkový počet vzdelávajúcich je malý, preto údaje sú len orientačné) naopak dominuje potreba úspešne vykonávať zverenú funkciu a o jednu tretinu sú menej frekvencované motívy, ako sú vnútorná potreba, príkaz zamestnávateľa a postup v zamestnaní.

Medzi príčiny nevzdelávania sa patrí u mladých robotníkov nedostatok času a presvedčenie, že zamestnanie si to nevyžaduje. U mladých roľníkov je poradie uvedených motívov opačné. Na treťom mieste v oboch súboroch (pätina respondentov) je nepocítovanie potreby vzdelávať sa.

Pravidelné každodenné čítanie dennej tlače sa vysnímkovalo u 47 % mladých robotníkov a 57 % mladých družstevníkov. Bolo by treba zamyslieť sa nad faktom, že mladí robotníci čítajú tlač menej ako stredná a staršia generácia robotníkov, kým u mladých roľníkov sa zistila opačná tendencia. Z hľadiska záujmov o jednotlivé rubriky dennej tlače sa špecifikum mladých v porovnaní so strednou a staršou generáciou prejavuje v tom, že sledovanie základných rubrik, ako sú informácie o udalostiach doma a v zahraničí, je nižšie a u športovej, kultúrnej a iných rubrik naopak o niečo vyššie.

(2) V maďarskom-slovenskom výskume, ktorý tvoril súčasť výskumu, sa zistilo, že až výše 60 % maďarskej robotníckej mládeže trávi svoj voľný čas mimo domova (in: *Kultúra a voľný čas*. M. Andrassy — J. Ošmerová, VÚK 1980, 59. s.).

Súčasnité obdobie je charakteristické úzkym kontaktom kultúry s hromadnými oznamovacími prostriedkami. Ich prostredníctvom kultúra realizuje národné úkoly integračné, regulačné, politicko-organizátorské a výchovno-vzdelávacie. V tejto súvislosti nadobúda význam skutočnosť, že sledovanie tlače, rozhlasu a televízie patrí k činnostiam, ktorým mladí ľudia venujú veľkú čas svojho voľného času.

Sieť miestnych kultúrnych zariadení predstavuje základný a objektívny predpoklad pre rozvíjanie záujmov o kultúrnu činnosť. Návštevníkmi (aspoň raz mesačne) miestnych kultúrnych zariadení je jedna pätina mladých robotníkov a jedna štvrtina mladých družstevných roľníkov. Relatívne častejšia je návšteva ľudovej knižnice a klubu mládeže ako osvetovej besedy alebo kultúrneho domu. Z toho možno usúdiť, že predpoklady výchovného pôsobenia miestnych kultúrnych zariadení sú v súčasnej etape ich rozvinutosti pomerne malé. V oboch skupinách mládeže však existuje vyššia potenciálna návštevnosť (za priaznivejších okolností). Iba jedna desatina skúmanej mládeže nemá o programy miestnych kultúrnych zariadení záujem ani potencionálne. Zdá sa nám, že k zvýšeniu efektivity činnosti kultúrnych zariadení sa javí ako najvhodnejšia forma vytváranie podmienok pre záujmovú umeleckú a mimoumeleckú činnosť.

Výskum priniesol i rad ďalších zaujímavých výsledkov o kultúrnych umeleckých i mimoumeleckých záujmoch robotníckej a roľníckej mládeže. Sledovali sa súvislosti, okolnosti ako aj proporcie záujmov o spoločensko-zábavné podujatia, priateľské stretávania, športové podujatia, o aktívne športovanie (polovica mladých robotníkov a tretina mladých roľníkov športuje aspoň dve hodiny týždenne) a iné mimoumelecké záujmy, o návštevu divadiel, kín, výstav, múzeí, o tvorivé umelecké aktivity (záujmovej umeleckej činnosti sa venuje 38 % mladých robotníkov a 18 % mladých roľníkov predvážne v oblasti amatérskeho filmu a fotografie) a i.

Sledovanie umeleckých aktivít a vôbec umeleckých záujmov robotníckej a roľníckej mládeže predstavovalo relatívne samostatnú, špecifickú oblasť skúmania, ktorá sa snímkovala širokou paletou ukazateľov vrátane expertného posúdenia ideovo-umeleckých kvalít recipovaných umeleckých diel, podujatí a programov.

Pri vyhodnocovaní rozsahu a frekvencie kontaktov s umením (návštev rôznych umeleckých podujatí) narážame však na metodologický problém, totiž na fakt, že zistené počty kontaktov by sa žiadalo kvalitatívne zhodnotiť. K tomu nám však chýbajú objektívne normy umožňujúce posudzovať získané údaje na nejakej stupnici v rozpätí od neželateľného po ideálny stav. (3) Použitie riešenie — klasifikovanie počtu kontaktov, ako nízku, strednú resp. vysokú frekvenciu v závislosti od objemu ponúkaných podujatí v tej-ktorej lokalite výskumu, chápeme ako jedno z možných, aj keď nie definitívnych riešení.

Celkove robotnícka a roľnícka mládež predstihuje vo frekvencii recepcie jednotlivých druhov umení ostatné skupiny robotníkov a roľníkov pomerne výrazne (najmä robotníci vo veku do 20 rokov). No pri porovnaní s kontrolnými skupinami zamestnancov (THP) skúmaných závodov a družstiev sú počty tejto časti manuálne pracujúcej mládeže, ktorá vo vymedzenom období zostala mimo dotykov s umeleckými dielami, relatívne väčšie než počty s umením sa nepokontaktujúcich mladých zamestnancov. Tieto rozdiely sa však neprenášajú aj

(3) Takéto normatíva sa napr. pokúšajú vypracovať vo Všeživzovom vedecko-výskumnom umenovednom ústave v Moskve pri riešení úlohy *Dlhodobý plán zdokonalovania kultúrnych služieb obyvateľstva*.

do frekvencie kontaktov, resp. ak narábame iba s tou časťou výskumného súboru, ktorá sa aktívne zapája do obecnstiev jednotlivých umení.

Výskum potvrdil, aký význam má pre rozsah a frekvenciu styku s umeleckými hodnotami faktor kultúrnej ponuky. Najmä v dedinskom prostredí sa ukázala mimoriadne silná korelácia medzi počtom ponúkaných a navštívených umeleckých podujatí (hodnoty C-normu presahujú 0,400). Čosi slabšie pôsobí tento faktor v prostredí miest, kde — ako sa zdá — v prípade niektorých umení (napr. divadelného) nerozhoduje natoľko počet ponúkaných predstavení ako sama možnosť či nemožnosť, dostupnosť či nedostupnosť tohto umenia v lokalite výskumu. Na význame však získava vplyv kultúrnovýchovnej, resp. organizátorsko-sprostredkujúcej funkcie pracoviska (jeho spoločenských organizácií). Skutočnosť, že v závodoch, v ktorých je kultúrna činnosť na dobrej úrovni (organizuje sa veľa akcií), to väčšmi ovplyvňuje kontakty s umením zamestnaneckej než robotníckej mládeže, poukazuje buď na slabšiu vyhranenosť potreby umenia u mladých robotníkov, buď na menšiu pozornosť, ktorá sa im venuje v rámci kultúrno-výchovnej činnosti.

Rozsah styku s jednotlivými umeniami je značne diferencovaný. Podľa očakávania najmenej frekventované sú návštevy galérií a koncertov vážnej hudby (tieto zhliadlo za desaťmesačné obdobie iba 8 % mladých robotníkov), najčastejšie sú kontakty s krásnou literatúrou. Aj napriek tomu však iba pätinu mladých robotníkov a desatinu roľníckej mládeže možno zaradiť do kategórie pravidelných čitateľov (prečítajú ročne cca 20 kníh a týždenne venujú čítaniu viac ako 5 hodín). Najmä v čitateľskej aktivite roľníkov sú ešte značné rezervy. Hoci sa to môže zdať paradoxným, práve v dedinskom prostredí (t. j. u roľníkov) nie sú počty nenavštevujúcich divadelné predstavenia vyššie než počty nenavštevujúcich kino. Tento jav možno vysvetliť silnými väzbami, ktoré si udržalo na slovenskom vidieku amatérske divadlo, podľžnosťami v kinofikácii vidieka, či v kultúre vybavenosti kín a nahradením funkcie kina televíziou v tomto prostredí.

Ak sme konštatovali, že aspoň určitá časť robotníckej a roľníckej mládeže prichádza do styku s umeleckými hodnotami pomerne často (aj keď najmä prostredníctvom televízie), analýza prijímaných hodnôt nás vedie k triezvejšiemu posúdeniu situácie. Kvalitatívna skladba recipovaných diel v rámci jednotlivých umení je pomerne málo priaznivá a prevládajú v nej diela priemerných až nižších ideovo-umeleckých kvalít. V tomto smere existujú len minimálne rozdiely medzi robotníckou, roľníckou mládežou a ostatnými respondentami.

Nebolo by však správne interpretovať zistenú skutočnosť ako uvedomelú orientáciu robotníckej a roľníckej mládeže na diela práve takýchto (t. j. nízkych) hodnôt, resp. ako svedectvo o nerozvinutosti jej estetického čítania. Hoci vážne podľžnosti v tomto smere nepochybne existujú, orientácia na nižšiu kvalitu je skôr neuvedomelá, deje sa prostredníctvom zvýšeného záujmu o niektoré umelecké žánre (najmä komediálny a dobrodružný), v ktorých sú vysoko hodnotné diela zastúpené slabšie aj v distribučnej sieti. Predsa však napr. pri recepcii filmu je kvalita navštívených filmov v priemere nižšia, než je priemerná kvalita filmov premietaných vo výskumných lokalitách. Treba si tiež uvedomiť, že objektívne umelecké kvality väčšiny ponúkaných umeleckých diel nie sú recipientom známe, nie sú ich výberovým kritériom pri styku s umením. Výber umeleckého podujatia veľakrát (najmä v prípade návštev divadla, koncertov a výstav výtvarného umenia) nezávisí od individuálnych záľub recipienta, ale skôr od spoločenskej organizácie pracoviska, ktoré návštevu organizaçne zabezpečuje. Na základe vlastných záľub dochádza k výberu reci-

povaných diel vo väčšej miere len v prípade čítania krásnej literatúry. To hneď prejavuje väčšími rozdielmi v kvalitatívnej skladbe prečítanej literatúry medzi robotníkmi a roľníkmi na jednej a zamestnancami na druhej strane (nízky kvalitatívny priemer lektúry dosiahlo 46 %, resp. 43 % mladých robotníkov a roľníkov, no len 31 % mladých zamestnancov závodov) a tiež nedostatkom rozdielov medzi kvalitou kníh prečítaných robotníckou a roľníckou mládežou, keďže v tomto prípade (na rozdiel od divadelného alebo výtvarného umenia) je kvalitatívna skladba ponuky identická v mestskom i dedinskom prostredí.

Škoda že poznatky o kvalitatívnej skladbe prijímaného umenia nemôžeme rozšíriť o poznanie stupňa rozvoja umeleckého vkusu skúmaných skupín. Na ktoré ďalšie údaje však nasvedčujú, že robotnícka a roľnícka mládež sa v styku s umením orientuje predovšetkým na získavanie chvíľkových príjemných zážitkov, no chýba jej vzdelanostná a skúsenostná báza, ktorá by jej umožnila ošifrovať a nájsť záľubu aj v komplikovanejších a pre účinok na jej osobnostný rozvoj závažnejších umeleckých dielach. V tomto smere poznatky z výskumu sú závažným mementom volajúcim po zintenzívnení úsilia smerujúceho k estetickému pripravenosti obyvateľstva.

Analýza empirického materiálu k problematike kultúrnych potrieb mladšej generácie umožňuje vysloviť niektoré závery:

- Vek je jedným z určujúcich faktorov kultúrnych potrieb. Kultúrna aktivita mládeže vo všeobecnosti je vyššia, ale prevážne menej vyhranená ako u starších generácií.
- Frekvencia a intenzita jednotlivých kultúrnych potrieb mládeže súvisí s vzdelanostným a všeobecnokultúrnym profilom osobnosti. Vyhranenejšie vzdelanostný a kultúrny profil mladých robotníkov súvisí s ich celkovo vyššou aktivitou pri uspokojovaní kultúrnych potrieb než u mladých roľníkov.
- Hromadné oznamovacie prostriedky, ktoré prevažujú pri uspokojovaní kultúrnych potrieb, okrem pozitívneho prínosu vytvárajú aj priestor pre preferenciu pasívneho trávenia voľného času, čo sa prejavuje vo väčšej mierе u mladých roľníkov.
- Aj pomerne veľká rozšírenosť umeleckých receptívnych aktivít zostáva bez výraznejšieho vplyvu na profilovanie mladej generácie robotníkov a družstevných roľníkov, keďže ide väčšinou o umelecké diela fungujúce len ako zdroje relaxácie.
- Ekologický faktor v spolupôsobení s ďalšími faktormi významne súvisí s vytváraním kultúrnych potrieb i vytváraním podmienok pre ich uspokojovanie. Mestské prostredie, vlastné skôr mladým robotníkom, má primeranejšie podmienky pre aktívne a mnohostranné realizovanie osobnostných záujmov v rámci voľného času.

Výzkum absolventů vysokých škol

K některým výsledkům a aspektům sociologického výzkumu uplatnění absolventů vysokých škol v praxi

RUDOLF FRANĚK

Ústav marxismu-leninismu ČVUT,
Praha

V sedmdesátých letech se v naší společnosti začal šířejí rozvíjet sociologický výzkum absolventů vysokých škol. To odpovídá nejen poměrně rychlému růstu počtu absolventů vysokých škol, ale i jejich rostoucímu významu při plnění stále náročnějších a složitějších úkolů v rozvoji naší socialistické společnosti.

Rychlý rozvoj socialismu je spojen s rostoucí úlohou vzdělání a zejména vysoce kvalifikovaných pracovníků ve všech oblastech práce a společenského života. XVI. sjezd KSČ zdůraznil mimo jiné význam vzdělání, vědy a technického pokroku. Pokud jde o střední a vysoké školy, je velmi důležité, aby z nich „vycházeli absolventi, kteří jsou dobře odborně i politicky připraveni pro praktický život, jsou schopni zavádět výsledky vědy a techniky do výroby, být nositeli všeho pokrokového, co podmiňuje další rozvoj naší země. Ve vzdělání je velké bohatství naší společnosti, které musíme ještě lépe využívat.“ [Sborník 1981: 38]

Sociologický výzkum je jedním ze zdrojů poznání stupně a způsobu využívání vzdělání a vědy ve společenské praxi. V této oblasti připadá významná úloha absolventům vysokých škol. Sociologický výzkum umožňuje odhalit faktory, které podstatným způsobem ovlivňují proces jejich uplatnění ve společenské praxi a tím dílčím způsobem přispívá k efektivnějšímu využití vzdělání a vědy v naší společnosti. Kromě toho umožňuje prohloubit kvalitu analýzy práce vysokých škol i jejich studentů.

Předmětem článku jsou jen některé otázky sociologického výzkumu absolventů vysokých škol; hlavní pozornost je věnována problematice jejich uplatnění ve společenské praxi.

Počet absolventů se postupně zvyšuje. Jestliže v r. 1945 činil 3560 osob ročně, pak v r. 1948 se zvýšil na 7600 osob a v r. 1979 již na téměř 30 tis. osob. Podrobnější údaje obsahuje tabulka č. 1.

V letech po druhé světové válce úspěšně ukončilo vysokoškolské studium téměř 500 tisíc osob. To představuje poměrně velmi početnou skupinu vysoce kvalifikovaných pracovníků, která může ovlivnit a také ve skutečnosti ovlivňuje technický, ekonomický i sociální pokrok v naší společnosti. Z hlediska oborů připadá největší počet absolventů na oblast společenských věd (zejména učitelství) a věd technických.

Problematika absolventů vysokých škol je natolik společensky závažná, že si vynucuje rozsáhlý a kvalifikovaný sociologický výzkum. Proto je nutno pozitivně ocenit iniciativní přístup ministerstva školství ČSR a SSR, jímž byly zajištěny poměrně rozsáhlé výzkumy tohoto typu pracovníků. Jde o výzkumy realizované v ČSR v r. 1972 a v SSR v r. 1973. Jejich předmětem byli všichni absolventi vysokých škol po 5 letech ukončení studia (tj. absolventský ročník 1967). V r. 1978 se uskutečnila další etapa výzkumu (pouze na Slovensku) na výběrovém souboru absolventů vysokých škol z roku 1972.

Tabulka 1. Vývoj počtu absolventů vysokých škol v ČSSR v letech 1945–1979*

Rok	ČSSR	ČSR	SSR
1945	3 560	3 401	159
1948	7 595	6 862	733
1951	8 675	7 405	1 270
1960	11 966	7 943	4 053
1970	18 408	12 226	6 182
1979	29 306	17 940	11 366

* Údaje jsou zpracovány podle *Statistické ročenky Republiky československé*, rok 1957, a *Statistické ročenky ČSSR*, rok 1977; 1980.

Kromě těchto výzkumů, které se týkaly všech oborů, byly v sedmdesát letech provedeny výzkumy absolventů určitých oborů (například učitelů ekonomických oborů, vysokých škol technických, zemědělských atd.).

K pozitivním stránkám výzkumné činnosti patří, že se neomezila jen šetření absolventů samých, ale zaměřila pozornost i na jejich zaměstnavatelské organizace. Tento postup umožnil konfrontaci výpovědí absolventů a jejich zaměstnavatelů v řadě společensky důležitých otázek.⁽¹⁾

Přechod absolventů vysokých škol do praxe představuje poměrně složitý proces, jehož obsahem je přeměna ve skutečné odborníky, vysoce kvalifikované pracovníky. V témže období se absolventi stávají ekonomicky aktivní a postupně překonávají ekonomickou závislost na rodině, z níž pocházejí.

Přechod do praxe, do zaměstnání, tvoří významnou etapu a v určitém smyslu důležitý přelom v životě zejména u těch, kteří byli frekventanty denního studia. V předcházejícím období převládala v jejich životě příprava na budoucí práci a povolání, a to příprava dlouhodobá, podstatně delší než u ostatní populace. Po úspěšném absolvování vysoké školy začíná nová etapa, v níž zjevně převládá využívání a rozvoj získaných poznatků, včetně jejich prosazování v praxi, tj. v nových podmínkách a odlišném prostředí.

Přechod do pracovní organizace je spojen s novými formami vztahů mezi lidmi — v době vysokoškolského studia šlo především o sociální kontakty s lidmi stejné sociální skupiny, tj. studenty, zatímco v praxi se podstatně rozšiřují kontakty s příslušníky dalších společenských skupin (dělníky, ostatními zaměstnanci, rolníky, s lidmi různých věkových kategorií s většími odbornými a politickými zkušenostmi atd.). Současně vzniká nová kvalita vazeb mezi jednotlivcem a skupinou: jestliže jako studenti odpovídali převážně sami za sebe, jako absolventi se stávají součástí širšího pracovního kolektivu (kde jejich práce představuje jen určitou část pracovního procesu), ale i pracovních skupin, kolektivů. Absolventi vysokých škol se postupně stávají součástí nových sociálních skupin — inteligence a z toho vyplývají změny v charakteru jejich postavení, úlohy, ale i hodnocení ostatními lidmi a celou společností.

Obsahově se dosavadní výzkum absolventů vysokých škol zaměřuje zejména na problematiku jejich uplatnění v praxi. V této souvislosti je možno uvést, že

(1) Otázkami uplatnění absolventů se zabývá A. Kunstová [1978]. Výzkumy absolventů vysokých škol různých oborů viz například B. Hubáčková [1980], E. Jukl [1970]. Zpráva z III. etapy výzkumu studujících učitelství [1978], Výzkum absolventů vysokých škol technických — účastníků postgraduálního studia [1978]; výzkumy zaměstnavatelů viz například Výzkum ředitelů škol I. a II. cyklu ve Středočeském, Západočeském a Jihomoravském kraji [1974] — výzkum se týkal absolventů učitelství fakult, kteří ukončili studium v r. 1971.

Tabulka 2. Funkční zařazení absolventů vysokých škol v ČSR (podle požadovaného školního vzdělání) — údaje z r. 1972*

	počet respondentů v %
1. požadované vysokoškolské vzdělání	
a) vlastního oboru	75,0
b) jiného oboru	7,1
2. nižší než vysokoškolské vzdělání	16,7
3. neuvedeno	1,2

* Podrobněji viz *Uplatnění absolventů vysokých škol ČSR v praxi*. Závěrečná zpráva z provedeného průzkumu MŠ ČSR, leden 1974.

termín uplatnění v praxi se používá především u absolventů vysokých škol. Podstatně méně často se s ním setkáváme u ostatních skupin pracujících. Je to dáno pravděpodobně tím, že využití znalostí, dovedností a schopností absolventů vysokých škol (při vysokém stupni zastoupení teorie v jejich dosavadní přípravě na povolání) představuje v praxi velmi náročný úkol a složitý problém, obtížnější než u pracovníků s nižším stupněm vzdělání. Výsledky dosavadních výzkumů dokazují, že uplatnění těchto vysoce vzdělaných pracovníků v praxi představuje závažný společenský problém.

Zásadní význam v procesu zapojování absolventů do praxe má jejich vztah ke společnosti jako celku (k socialistickému společenskému zřízení), jejím reálným potřebám a zájmům, a vztah k vlastnímu oboru. Celkově lze uvést, že vztah absolventů k naší společnosti je zcela pozitivní. To však neznamená, že při jeho realizaci nevznikají žádné problémy.

Převážná většina absolventů vysokých škol nemá při vstupu do prvního zaměstnání žádné obtíže. Potíže uvádí zhruba $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{3}$ absolventů. Spočívají zpravidla v získání zaměstnání, které by zajišťovalo splnění zájmů a požadavků jak absolventů, tak pracovních organizací. Při volbě konkrétního zaměstnání preferují absolventi odborné zájmy — práci, která odpovídá vystudovanému oboru či specializaci; tento faktor má v jejich rozhodování nejdůležitější úlohu. K tomu přistupuje perspektiva dalšího odborného růstu. Vedle odborného zájmu vystupuje do popředí otázka lokality pracovní organizace. Absolventi usilují o to, aby budoucí pracoviště bylo v místě jimi plánovaného trvalého bydliště. Uvedené snahy mají dlouhodobý charakter a byly zjištěny i při výzkumu studentů vysokých škol. Podrobněji viz R. Franěk—G. Denská [1978].

O poměrně vážném problému uplatnění absolventů vysokých škol v praxi svědčí jejich funkční zařazení v pracovní organizaci. Podle výsledků výzkumu jejich uplatnění po 5 letech od ukončení studia zastává pracovní funkci, pro niž je předepsáno vysokoškolské vzdělání, 80—90 % absolventů — viz tabulka 2.

Pro srovnání uvedeme výsledky výzkumů absolventů vysokých škol na Slovensku (z r. 1978). Podle nich 78 % absolventů nastoupilo do pracovních funkcí, kde bylo předepsáno vysokoškolské vzdělání, a po 5 letech jejich praxe se počet zvýšil na 90 %. Podobná situace byla zjištěna i v rámci 2. etapy mezinárodního výzkumu absolventů vysokých škol. Podle neúplných výsledků tohoto výzkumu, provedeného v r. 1980, zastávalo v ČSR zhruba 81 % respondentů pracovní funkce s předepsaným vysokoškolským vzděláním [Šuran 1980].

Při podrobnější analýze zjišťujeme značné rozdíly mezi absolventy různých oborů. Nejpriznivější situace, a to dlouhodobě, je u absolventů lékařských fakult (všichni nastupují na místa s požadovaným vysokoškolským vzděláním).

Dále následuje oblast přírodních a společenských věd, z nich především učitelství. Naproti tomu u absolventů technických a zemědělských vysokých škol je situace méně příznivá. Například podle výzkumu v SSR z r. 1978 stoupilo necelých 52 % absolventů technických oborů do funkcí s požadovaným vysokoškolským vzděláním. Po 5 letech jejich praxe (jde o absolventský výzkum z r. 1972) se situace podstatně změnila — téměř 89 % absolventů vykonávalo pracovní funkce s předepsaným vysokoškolským vzděláním nebo dokonce s vědeckou hodností kandidáta věd. Současně je však nutno vzít v úvahu, že zhruba 70 % působil v oboru, který odpovídal jejich vysokoškolské specializaci [Šuran 1980].

Zařazení na příslušné pracovní místo je sice velmi důležité, ale nevypovídá přesně o skutečné náplni práce, o stupni využití vzdělání a celkové kvalifikaci. Velká část absolventů vysokých škol vykonává v rámci svého povolání takovou práci, u níž jsou nároky nižší, než na jaké je připravila vysoká škola.

V tomto směru převládá u absolventů vysokých škol nízký stupeň spokojenosti. Zvláště výrazné je to u některých technických a zemědělských oborů.

Při hodnocení stupně uplatnění absolventů vysokých škol v praxi je nutno vzít v úvahu nejen jejich zájmy a požadavky, ale i charakter vysoké školy, její přípravu a zájmy, možnosti i postup zaměstnavatelů, pracovních organizací.

Pokud jde o vysokoškolskou přípravu, absolventi pozitivně oceňují úroveň teoretické přípravy a většinou ji považují za dostatečnou nebo vyšší, než požaduje jejich činnost v praxi. Určitou slabinou v přípravě je aplikační složka, schopnost efektivně využít získané poznatky v praktické činnosti a v nových podmínkách. Vzhledem k tomu, že nejpočetnější složkou výzkumu byli absolventi učitelských a technických oborů, uvedeme některé základní informace o těchto dvou velkých skupinách.

Určité nedostatky či slabší stránky v činnosti mladých učitelů se projevují v pedagogické praxi a dále pak v metodické a pedagogicko-psychologické složce jejich přípravy. V tom se shodují jak názory absolventů samých, tak i názory ředitelů zkoumaných škol. Podle výsledků výzkumu ředitelů základních a středních škol $\frac{2}{3}$ z nich uvedly, že mladí učitelé mají potíže s metodickou složkou výuky. Za jednu ze základních příčin byl považován nedostatek pedagogické praxe v době studia. V nejnovějším výzkumu absolventů vysokých škol (z r. 1980) se tento poznatek potvrzuje. Jedna z běžných připomínek k vysokoškolské přípravě bývá formulována takto: Vysoká škola — pedagogické kulty — dávají posluchačům dostatek odborných vědomostí, ale neučí, jak tyto znalosti a dovednosti co nejlépe předat žákům — tedy, nedostatky v teorii učování jednotlivých předmětů.

U absolventů technických oborů jsou rovněž dlouhodobě pozitivně hodnoceny teoretické znalosti oboru. Slabší stránky se projevují v aplikaci a v některých oborech k tomu přistupují nedostatky ve znalostech aplikované matematiky a výpočetní techniky.

V činnosti inženýrů-techniků se velmi naléhavě prosazuje nutnost spojení technického rozvoje s ekonomikou. Zde se projevují u absolventů poměrně velké nedostatky, a to jak ve znalostech, tak i v určitém podceňování ekonomických aspektů inženýrské práce. „Přitom inženýr ve všech předvýrobních úkonech, v provozu, v technologii, ve všech útvarech závodového a podnikového řízení, běžně řeší problémy, které vyžadují zvažovat ekonomická kritéria a hodnotu řešení.“ [Rychecký 1976]

Další významnou složkou v rámci inženýrů-techniků je organizace práce a řízení pracovních kolektivů. I v této složce se vyskytují nedostatky již v době vysokoškolského studia.

Obecně lze shrnout, že absolventi vysokých škol pocítují v prvním období po nástupu do praxe určité nedostatky ve spojení teorie a praxe, a to ve většině oborů. Tyto otázky vystupují již dlouhodobě do popředí a jejich řešení není jednoduchou záležitostí, zejména když vysoké školy stojí před úkolem vychovávat absolventy se širokým odborným profilem.

Uvedené problémy ve vysokoškolské přípravě potvrzují závažnost procesu adaptace absolventů vysokých škol. V období nástupní praxe se v pracovních organizacích setkáváme se dvěma přístupy k této otázce: v prvním případě je nástupní praxe chápána jako plánovitě řízená činnost, při níž jsou respektovány jak základní charakteristiky absolventů, tak i specifická situace v pracovní organizaci. Výsledky tohoto přístupu mají převážně pozitivní charakter. Ve druhém případě se v nástupní praxi prosazuje spíše živelnost, což negativně působí na stupeň pracovní aktivity a iniciativy absolventů vysokých škol.

Péče pracovních organizací o nové absolventy představuje významný činitel, který ovlivňuje celkový charakter procesu adaptace. Podle výsledků výzkumu zhruba polovina absolventů hodnotí nástupní praxi a péči pracovních organizací pozitivně. Poměrně velká část však má kritické připomínky, neboť zaměstnavatelé jim v době nástupní praxe nevěnují dostatečnou pozornost. Podobně je tomu při projednávání podmínek a perspektivy odborného i funkčního postupu. Rovněž těmto otázkám nebývá věnována dostatečná pozornost.

Součástí procesu zapojování absolventů vysokých škol do praxe jsou stabilizační a flukтуаční tendence. Zhruba polovina absolventů vysokých škol do 5 let po ukončení vysokoškolského studia mění zaměstnání, přitom poměrně značná část již v prvním roce zaměstnání. I když jsme si vědomi, že nejde o zcela mimořádný společenský jev, neboť i u ostatních kategorií pracovníků je flukтуаční pohyb největší v prvním roce, popřípadě v prvních třech letech zaměstnání, lze považovat flukтуаční pohyb absolventů vysokých škol za poměrně značný.

Při hodnocení flukтуаčních tendencí je nutno vycházet z toho, že většinou nemají protispoločenský charakter. Nejsilnějším motivem jsou rodinné důvody (především plat a byt), dále následuje nedostatečné využívání získaného vzdělání, nedostatky perspektiv odborného a funkčního postupu.

Kromě toho bylo zjištěno, že část absolventů začíná pracovat v jiném oboru či specializaci, než kterou vystudovala. Shoda mezi vystudovanou specializací a zařazením v praxi bývá však v některých případech přeceňována, zejména v souvislosti s hodnocením stupně uplatnění a celkové spokojenosti. U některých oborů je spokojenost absolventů i stupeň jejich uplatnění podmíněn především konkrétním obsahem vykonávané práce. Toto zjištění má důležitý praktický význam jak pro jednotlivce, tak pro pracovní organizaci i celou společnost.

Stupeň seberealizace absolventů vysokých škol v praxi je ovlivňován zejména jejich zařazením na odpovídající funkční místo a náplní vykonávané práce.

Podstatnou složkou procesu přeměny absolventa vysoké školy ve skutečného odborníka je sociálně politická oblast — politické uvědomění, a zejména stupeň zapojení odborných schopností do realizace zájmů a potřeb pracovních organizací a celé společnosti. V socialistické společnosti má politická orientace absolventů vysokých škol velmi důležitý význam pro celkovou, a tedy i odbornou činnost. Je pozitivní, že účast absolventů vysokých škol v různých formách pracovní a společensko-politické aktivity postupně vzrůstá.

V letech 1976—1980 byl v rámci resortního úkolu ministerstva školství *Systém komunistické výchovy na vysokých školách* mimo jiné řešen také úkol *Socioprofesionální orientace studentů*; jeho cílem bylo pokud možno zpřesnit vlastnosti a charakteristiky určitých hypotetických typů studentů, které se na základě výsledků dlouhodobého výzkumu *Sociální a politický profil studentů UK* (řešen kolektivem pracovníků studijně metodického střediska ÚML UK, za povědný řešitel J. Munk) podařilo v obrysech pracovní vymežit.

Ve výsledcích se ukázalo, že výzkumný úkol nejen splnil tento vytčený cíl, ale přinesl i celou řadu sice dílčích, avšak nesporně zajímavých poznatků pro řízení procesů komunistické výchovy na vysokých školách. Jednalo se o typologický výzkum souboru studentů posledních ročníků právnické (278 respondentů) a matematicko-fyzikální (130 respondentů — neučitelské obory) fakulty (školní rok 1978—79), kteří představovali v rámci Karlovy univerzity určitý profil. (1) Závěry nelze jednoznačně zobecňovat. Některé z nich by však podle našeho názoru stály za další ověření a zpřesnění na reprezentativním vzorku studentů, pakliže to neumožnila už v této fázi komparace se závěry dalších obdobně zaměřených výzkumných úkolů. (2)

Cílem výzkumu současně bylo ověřit sekundární analýzu longitudinálního šetření *Sociální a politický profil studentů UK*, eventuálně odhalit sociální zázemí formování socioprofesionální orientace.

Byly vymezeny dva hypotetické typy studentů, jejichž charakteristiku měl výzkum upřesnit.

1. Student s vyhraněnou socioprofesionální orientací, jehož charakterizují:

- cílevědomá volba oboru
- praktické zkušenosti v oboru
- studium pramenů i nepovinných (nepředepsaných)
- spíše nadprůměrná úroveň prospěchu
- vysoké hodnocení činnosti v budoucí profesi
- konkrétní představa o budoucí pracovní činnosti (zaměstnání)

(1) Kromě standardního programu strojového zpracování dat byl experimentálně použit systém GUHA (automatické vyhledávání hypotéz). Podrobnější informace o principu této metody a její aplikaci při společenskovědních výzkumech podává mimo jiné Z. Renc [Renc 1972 : 527].

Pro interpretaci dat bylo podstatné, že výběrový soubor studentů posledních ročníků na obou fakultách odpovídal svým složením populaci studující na obou fakultách v letech 1972—1978, a to nejen z hlediska pohlaví, ale i dalších dvou de facto identifikačních znaků — vzdělanostní úrovně obou rodičů.

(2) Například mezinárodní výzkum *Vliv vysokoškolského vzdělání na změny v sociální struktuře socialistické společnosti* řešený pod vedením D. Holdy (SMS ÚML UK ve spolupráci s ÚFS ČSAV).

- motivace studia: především získání znalostí nutných pro výkon povolání
- studium žádané (původně zvolené) specializace
- charakter vlastní práce je považován za hlavní kritérium výběru zaměstnání

2. Student se vzdělanostními aspiracemi, jehož charakterizují:

- volba fakulty (tím i profese) podřízena snaze získat vysokoškolské vzdělání jako takové
- motivace studia: především perspektiva dobrého výdělků a společenského postavení
- absence konkrétních znalostí a zkušeností o praxi v oboru
- studium pouze povinných studijních pramenů
- prospěch spíše podprůměrný
- absence konkrétních představ a hlubšího zaměření na určitou činnost v profesi
- nedochází ke specializaci během studia (pouze z nezbytnosti, pokud je to na dané fakultě nutné)
- o výběru zaměstnání rozhodují jiná kritéria než vlastní pracovní náplň (finanční efekt pracovní činnosti, společenské postavení spjaté s druhem zaměstnání apod.)

V rámci dané studentské populace se použitou metodikou výzkumu i zpracováním dat tyto dva typy skutečně podařilo ve značném rozsahu empiricky ověřit. Na matematicko-fyzikální fakultě převažoval první typ, na právnické fakultě druhý typ studenta. Podle našeho názoru lze předpokládat, že i na ostatních fakultách UK a na naprosté většině vysokých škol v ČSSR by se studentská populace měla podobně rozpadat na dva odlišně orientované typy studentů, přičemž modifikace jejich (výše uvedených) charakteristik budou jen velmi jemné.

Interpretační schéma výsledků výzkumu vycházelo z důležitého poznatku, potvrzeného mnoha výzkumy studentů, které byly v průběhu pětiletky v rámci resortního úkolu Systém komunistické výchovy na vysokých školách realizovány: Proces „profesionalizace“ studentské populace, tj. její postupné diferenciaci v průběhu studia v závislosti na oboru studia, je tím nejvýraznějším momentem změny ve struktuře osobnosti vysokoškoláka. Tento proces samozřejmě absoluteriem vysoké školy nekončí, završuje se, a to nikoli krátkodobou, praxí. Právě tak jeho počátek a předpoklady k jeho průběhu vznikají daleko dříve než při vstupu na zvolenou fakultu vysoké školy — právě jako určitá socioprofesní orientace, která zahrnuje systém postojů, motivů a hodnotových orientací, zájmů a ideálů spjatých jak s budoucím povoláním, tak s postavením, které chce mladý člověk ve společnosti zaujímat. Jeho základem je výchova a sociální zkušenost převzatá od předchozích generací. Osobní životní zkušenosti korigují další vývoj, během něhož dochází ke stabilizaci nebo změně profesionálních zájmů.

Socioprofesní orientace je u mládeže úzce spjata s úrovní poznání, avšak současně představuje určitou „ochotu“, připravenost k činnosti, směřující k dosažení vybraného cíle. Tato „ochota“, snaha sledovat určitou socioprofesní orientaci a reálné schopnosti pro její realizaci tvoří základní předpoklady k dosažení vytčeného cíle, v našem konkrétním případě vysokoškolského vzdělání. Přitom je evidentní, že tyto dva předpoklady se neutvářejí ve vývoji osobnosti nezávisle, zejména rodinné prostředí ovlivňuje oba v naprosté většině souhlasně.

Vstupem na vysokou školu dochází k vlastní realizaci orientace osobnosti mladého člověka na vysokoškolské studium. Proces profesionalizace pak na

původní socioprofesionální orientaci úzce navazuje a zpětně se podílí na jejím do-
tváření i její realizaci.

Rodinné prostředí, v němž dítě vyrůstá a které se po dlouhou dobu nejvý-
razněji podílí na utváření celé jeho osobnosti, je samozřejmě úzce spjato s po-
stavením rodičů v třídní a sociální struktuře celé společnosti. To se pak výraz-
ně promítá jak v hodnotovém systému, tak v motivační sféře utvářející se
osobnosti. Dokladem toho jsou ve vývoji vzdělanostní struktury socialistické
společnosti opakující se jevy: skupina pracující inteligence se stále do značné
míry reprodukuje, tj. děti vysokoškolsky vzdělaných rodičů se snaží dosáhnout
též vysokoškolského vzdělání, kdežto děti z ostatních rodin, kde například
vysokoškolské vzdělání není tradičně akceptováno jako samozřejmost, jsou na
ně orientovány podstatně méně často [Matějovský 1980: 26].

Socioprofesionální orientace studentů přicházejících na vysoké školy je tedy zá-
važně ovlivněna rodinným prostředím, jehož vliv se i nadále, po celou dobu
studia, promítá do celkového vztahu ke studiu, ke studovanému oboru i před-
stav o budoucím povolání. Tato všeobecně formulovaná tendence působící stále
ještě v našich současných podmínkách se odrazila i ve výsledcích výzkumu:

- a) Studenti s vyhraněnou socioprofesionální orientací měli nejčastěji alespoň jed-
noho z rodičů vysokoškolsky vzdělaného. Současně ovšem k tomuto typu
patří poměrně často i studenti typicky dělnického původu.
- b) Rovněž část studentů — téměř „čistých představitelů“ typu vyznačujícího
se především vzdělanostními aspiracemi — má vysokoškolsky vzdělané ro-
diče (u studentů-mužů jsou to otcové, u studentek matky; na právnické
fakultě se k tomuto typu řadí častěji muži než ženy, na matematicko-fyzi-
kální naopak).
- c) Převážná většina (absolutně i relativně) studentů i studentek vybraného
souboru orientovaných hlavně na získání vysokoškolské vzdělanostní úro-
vně studovala na právnické fakultě, často to byli absolventi některé SOŠ
(pocházející převážně z rodin se středním nebo základním vzděláním rodi-
čů). U těchto studentů, kde je často kontinuita dlouhodobého vývoje socio-
profesionální orientace narušena reorientací na zcela jiný nebo někdy i příbuzný
obor, nebo k orientaci na vysokoškolské studium dojde pozdě, až v závěru
nebo po dokončení středoškolského studia, dochází s větší pravděpodob-
ností ke studijním problémům i k negativnímu vztahu ke studiu a oboru na
vysoké škole.
- d) Na obou fakultách byli vyhraněnými představiteli jednotlivých typů spíše
muži; ženy bylo poněkud obtížnější zařadit. V celkovém obraze zkoumané
populace byly studentky o něco silněji motivovány ke studiu dosažením vy-
sokoškolské vzdělanostní úrovně; pro příslušnost studentek k typu s vyhra-
něnou socioprofesionální orientací je charakteristický velmi výrazný vliv rodin-
né tradice v širším pojetí (vysokoškolské vzdělání obou rodičů).

Výše uvedené empirické poznatky jsou výsledkem velmi podrobné analýzy
získaných dat, která jsou obsažena ve výzkumné zprávě k úkolu [Mevaldová —
Stehlíková 1980: 20—25]. Vedle zjištění sociální podmíněnosti studia a ově-
ření navržené typologie socioprofesionální orientace vybraného souboru studentů
jsme se pokusili zachytit také alespoň dílčím způsobem její návaznost na tu
oblast hodnotové hierarchie osobnosti studentů, která bezprostředně se studiem,
prací a povoláním souvisí.

Vzhledem k celkovému zaměření úkolu jsme nepokládali za smysluplné
zkoumat hodnotovou orientaci studentů bez konkrétní návaznosti na jejich

socioprofesionální zaměření. Použili jsme proto pouze baterii hodnot bezprostředně spjatých s pracovním uplatněním a konkrétní vzdělanostní (vysokoškolskou) úroveň. Použitá baterie i formulace otázek byly stejné jako v dotazníku k výzkumnému úkolu *Vliv vysokoškolského vzdělání na reprodukci a vývoj sociální struktury socialistické společnosti*. Šlo o tyto hodnotové položky:

mít možnost styku s lidmi;
dosáhnout osobních úspěchů v práci;
získat autoritu v pracovním kolektivu;
získat dobrý výdělek;
využít vlastních schopností;
být užitečný společnosti;
získat společensky vysoce hodnocené postavení;
získat zajímavou a tvůrčí práci;
být užitečný svému okolí.

K téže hodnotě se pak vztahovaly dva výroky dotazovaných:

- a) o významu dosaženého vysokoškolského vzdělání pro realizaci dané hodnoty,
- b) o intenzitě perspektivního úsilí, které bude nynější student ochoten vynaložit, aby jí prostřednictvím práce v dané profesi dosáhl.

V této souvislosti se opět potvrdilo, že úsilí získat vysokoškolské vzdělání ve zvoleném oboru je nejsilněji motivováno snahou o uplatnění vlastních schopností prostřednictvím tvůrčí a zajímavé práce. Studenti jsou často přesvědčeni, že možnost takového uplatnění je pro ně bezprostředně spjata i se získáním společensky vysoce hodnoceného postavení; snaha získat postavení je však motivací ke studiu a k práci pouze u malé části studentů.

Naprostá většina studentů pokládá ostatní hodnoty na získané vzdělanostní úrovni za nezávislé. Jsou si vědomi, že pokud jich budou chtít dosáhnout, budou nuceni vyvinout větší či menší úsilí.

Zájem o využití vlastních schopností a o perspektivu zajímavé a tvůrčí práce vydělují na obou fakultách velkou skupinu studentů: těch, jejichž oba rodiče zpravidla dosáhli vysokoškolského vzdělání a většinou mužů, kteří se vyznačují často vynikajícím prospěchem, vysokou identifikací s oborem studia a přesvědčením, že většina ostatních hodnot na získání vysokoškolského vzdělání nezávisí. Ženy v této skupině se poněkud liší svým názorem v tom smyslu, že považují vysokoškolské vzdělání v oboru za těsněji spjaté s možností získat autoritu v pracovním kolektivu a se společensky vysoce hodnoceným postavením (zvláště ty, které byly pro studium na vysoké škole rozhodnuty velmi brzy).

Pro zbývající (podstatně menší) část studentů platí spíše opačná charakteristika: jsou přesvědčeni, že s vysokoškolskou vzdělanostní úrovní je spjata získání vysoce společensky hodnoceného postavení, dobrého výdělku a autority v pracovním kolektivu, zatímco uplatnění vlastních schopností a získání zajímavé a tvůrčí práce pokládají na vzdělanostní úrovni za nezávislé. Muži v této skupině jsou méně identifikováni s oborem, mají horší prospěch a častěji pocházejí z rodin s nižší vzdělanostní úrovní. Dále sem patří ti studenti obojího pohlaví, kteří studují náhradní obor — ne původně zvolený nebo jinou než žádanou specializaci, a omezují se na studium povinné literatury a skript.

Tyto dílčí výsledky výzkumu v oblasti hodnotové orientace potvrzují, že lze mezi studenty vysokých škol vysledovat dva dosti ostře vyhraněné a diferen-

Chápeme-li osobnost jako výraz společenského bytí člověka, musíme se zabývat konkrétními sociálními vztahy, v nichž se tato osobnost utváří. Na vysokoškolského studenta působí celý konglomerát sociálních vztahů a prostředí, zejména pak prostředí nejbližší — studijní skupina. V rámci širší pojatého úkolu *Formování osobnosti studenta na vysoké škole* (dílčí úkol hlavního úkolu resortního plánu MŠ ČSR v letech 1975—1980 *Systém komunistické výchovy na vysokých školách*) byla věnována mimo jiné pozornost problému formování osobnosti studenta na vysoké škole v sociálním prostředí studijní skupiny.

Studijní skupina byla pracovně vymezena jako formální struktura vzniklá organizačně administrativním zásahem fakulty, jejíž trvání je časově ohraničeno, jejíž sestava je relativně stabilní, takže se její členové navzájem znají, jsou v bezprostředním kontaktu, mají představu o tom, co druzí dělají, posuzují se navzájem jako spolupracovníci, mají společné základní cíle. Pro studijní skupinu je charakteristické, že její základní chování je orientováno na osvojení si znalostí a jejich uplatnění. Od socialistického odborníka se však vyžaduje, aby byl také společensky a politicky aktivní a vyznačoval se určitou úrovní estetické kultury. Zkoumání studijní skupiny a jejího vlivu na jedince bylo proto zaměřeno především na činnosti, které jsou na bázi studijní skupiny realizovány a které lze rozdělit do tří základních skupin:

1. *Studijní aktivita* — zahrnující osvojování si znalostí a dovedností potřebných pro budoucí profesi, účast ve studentské vědecké a odborné činnosti (SVOČ), práce ve studentském vědeckém kroužku.
2. *Společensko-politická aktivita* — představující u studentů zejména práci v SSM a jiných organizacích Národní fronty, brigádnická činnost apod.
3. *Zájemová aktivita* — zahrnující rozmanité kulturní, sportovní a jiné činnosti ve volném čase, na nichž se účastní nebo které organizuje studijní skupina, tedy kolektivní forma realizace zájemové aktivity.

Všechny tyto činnosti tvoří integrální součást aktivity studenta a studijní skupiny na vysoké škole a vzájemně se ovlivňují.

Průběh výzkumu

Při výběru respondentů se vycházelo z předpokladu, že studijní skupina jako integrovaný kolektiv se vytváří v počátečním období studia, v prvním, eventuálně druhém ročníku, kdy probíhá proces adaptace na nové podmínky. Charakter vytvářených skupinových vazeb přetrvává do vyšších ročníků a rozvoj interpersonálních vztahů ovlivňuje činnostní orientace členů. Objektem zkoumání bylo 16 studijních skupin, 8 skupin na fakultě dětského lékařství Univerzity Karlovy a 8 skupin na fakultě strojního inženýrství ČVUT, v obou případech

třetí ročníky. Volba fakult vycházela ze snahy porovnat dva rozdílné typy fakult, které však kladou na studenty stejně vysoké nároky, i když odlišného charakteru. O společensko-politické a zájmové aktivitě skupiny jako celku vypovídali skupinová svazáctví funkcionáři. Pro terénní sběr informací byl pro studenty použit dotazník a pro svazácké funkcionáře řízený rozhovor. Součástí dotazníku byl také skupinový test (viz dále).

Metodické zkušenosti

Součástí výzkumu byl určitý metodický experiment, jehož cílem bylo vytvořit skupinový test pro posuzování vnitřní struktury a atmosféry skupiny. Inspirací byla technika patřící do skupiny psychometrických postupů, zabývající se měřením skupinových dimenzí, jejímž autorem je J. Hemphiell. Autor volí cestu výpovědi respondenta o skupině a vychází z toho, že skupinu lze charakterizovat součtem individuálních názorů. Technika v původní verzi měří deset různých skupinových dimenzí, z nichž formulace některých je přinejmenším dosti diskusní a je poznamenána sociokulturním prostředím svého vzniku. Stala se však inspirací a vodítkem pro pokus vypracovat a ověřit novou techniku k měření skupinových charakteristik. Původní verze byla podstatně revidována s tím, že nejpřísnějším korektivem musí být ověření v terénu.

Ve výzkumu bylo vybráno pět dimenzí umožňujících posoudit, jak vidí jednotlivec skupinu a jak pocituje její vliv. Jednalo se o tyto charakteristiky: kontrola, intimita, rozvrstvení, participace na společenských činnostech, soudružnost (koheze). Úkolem zkoumaného jednotlivce pak bylo posoudit svoji skupinu na kontinuu jednotlivých dimenzí. Suma škálových hodnot přiřčených skupině jejími členy v rámci jednotlivých dimenzí pak umožňovala v rámci těchto dimenzí popsat studijní skupinu. Při konstrukci škál byla mimo jiné použita také analýza skalogramu.

Uvedené skupinové charakteristiky vyjadřovaly subjektivní hodnocení členy skupiny. Pro celkové hodnocení skupiny v jednotlivých oblastech byla pak použita a vzájemně porovnána ještě další klasifikační kritéria. Jedním z nich byly posudky expertů, konkrétně svazáckých funkcionářů. Zde je na místě učinit malou metodickou poznámku. Získané výsledky ukázaly, že validita hodnocení expertů není příliš vysoká. (Podobné závěry potvrzují i výsledky jiných výzkumů, v nichž byla použita.) Příčin menší adekvátnosti posudků expertů bude zřejmě celá řada, mezi jinými kvalita experta i vhodnost celého instrumentu, tj. hodnotících položek pro popis situace. Přes uvedené nedostatky se tato technika používá. Snaha dosáhnout větší přesnosti pravděpodobně vyžaduje, aby byl tento postup doplněn ještě jinou technikou, popřípadě aby soubor expertů byl větší (v rámci velkého souboru by se rozptýl vyrovnal).

Posuzovací technika použitá v metodickém experimentu se ukázala příliš „hrubá“ pro zjištění jemných rozdílů mezi v podstatě homogenními skupinami. Avšak při větším propracování hodnotících položek a doplnění jinou technikou ji lze používat pro posouzení jednotlivé studijní skupiny v problémové situaci.

Výsledky

Pro činnost studenta ve skupině a pro jeho vztah k ní má velký význam množství času, které s ní tráví ve škole i mimo školu, činnosti, jímž je tento společný čas převážně věnován, přitažlivost skupiny pro jednotlivce, tj. jaký význam jí sám pro sebe přisuzuje. Doba, kterou tráví student se svou studijní skupinou na přednáškách, seminářích a cvičeních závisí na organizaci studia

a také na disciplíně jednotlivce. Je to větší část školních hodin týdně a společná činnost a kooperace při plnění úkolů má příznivý vliv na vztah ke skupině. Z mimoškolní doby tráví student se svou skupinou zpravidla jen několik hodin týdně a tato doba je nejčastěji věnována řešení studijních problémů, úkolům a diskusím spojeným se studiem, přátelskému posezení a rozptýlení. Zúčastňuje se těchto akcí zpravidla tehdy, pokud se mu jeví osobně přitažlivé; zejména velmi dobří studenti a dále ženatí studenti (vdané studentky) projevují značnou výběrovost ve vztahu k náplni volného času. To, co zde bylo řečeno, platí celkově pro všechny studenty. Jiná bude situace v případě, že studijní skupina je utvářena výhradně ze studentů bydlících na koleji či bydlících navíc na koleji pohromadě.

Pro různé činnosti — povinné i dobrovolné — si studenti vybírají spolupracovníka či spolupracovnicku, avšak u některých se projevují sklony k samotářství či individualismu, což samozřejmě ovlivňuje jejich vztah ke skupině. Ukázalo se, že studenti si ve většině případů hledají „společnost“ či spolupracovníka. Pro plnění školních povinností je výběr zaměřen pochopitelně nejčastěji na vlastní studijní skupinu, ale pro volnočasové aktivity je orientován zpravidla mimo skupinu i mimo školu.

V této souvislosti je ještě nutno zmínit se o v podstatě dvojí orientaci. Společné přípravě přikládají studenti velký význam, ať už jde o využití studijních materiálů či hlavně střetávání názorů a diskuse, ověřování si znalostí a konfrontaci myšlenkových postupů. V tomto případě je studijní skupině připisován velký význam; pro osvojení si učiva je však preferováno individuální studium a samostatná příprava.

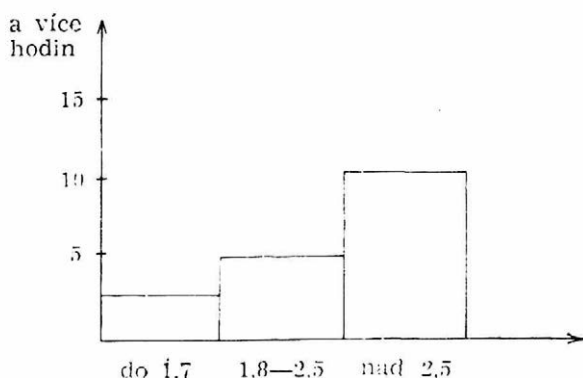
Studijní skupiny, které tráví společně velkou část školního času, se vyznačují vyšší disciplínou a odpovědností nejen v plnění studijních povinností, ale i větší společensko-politickou aktivitou. Je pro ně charakteristická vyšší míra nároků vůči jednotlivcům i vyšší pocit odpovědnosti jedince před skupinou.

Orientace na studijní skupinu v oblasti pracovní (studijní) a společensko-politické aktivity s sebou automaticky nepřináší i preferenci skupiny v případě realizace volnočasových aktivit. Zájmová činnost je především ovlivněna jejich osobním zaměřením a jejich větší či menší orientací na studium a přípravu na budoucí povolání. Mimoškolní čas, který tráví studenti pohromadě, působí, jak se ukázalo, spíše záporně z hlediska cílů pro školu žádoucích. Je tomu tak zejména v případě, kdy studenti s horším prospěchem jeví tendenci trávit se svou skupinou více volného času, který je však převážně věnován návštěvám restaurací a podobným činnostem. Jako motiv své volnočasové činnosti tito studenti uvádějí, že nemají jinou společnost či nechtějí „trhat partu“. Náhorně to ukazují oba následující grafy — obr. 1 a 2.

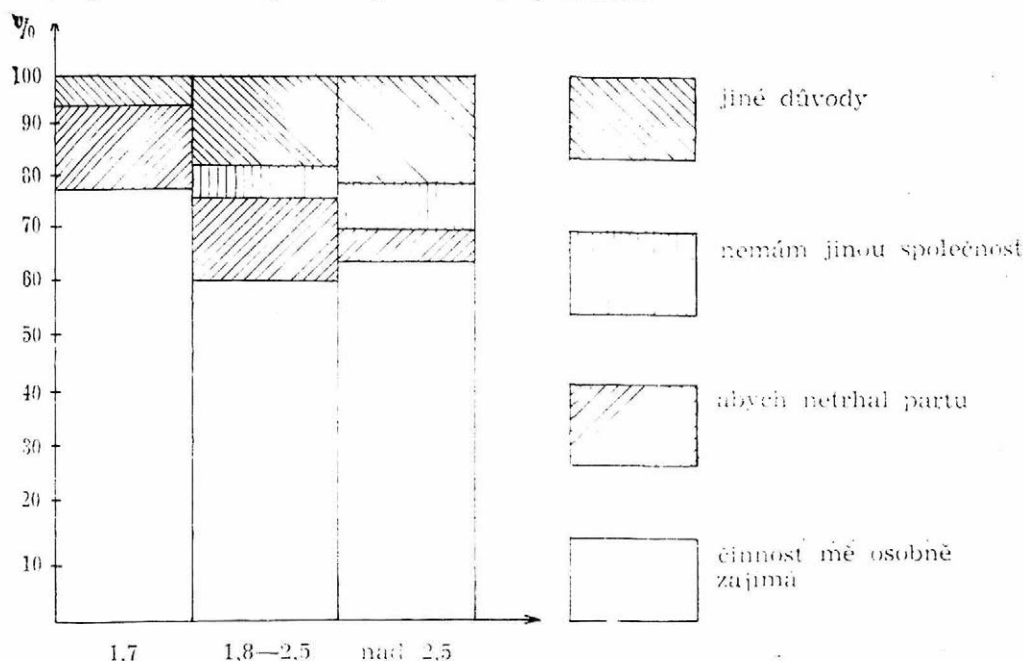
Výzkum se také okrajově dotkl otázky sociálních kontaktů studentů a míry těsnosti těchto vztahů. Ze získaných dat lze vyvodit závěr, že studenti přicházejí na vysokou školu už s poměrně stabilní strukturou sociálních kontaktů, která přetrvává i v průběhu studia [svého nejbližšího přítele (či přítelkyně) mají ze střední školy a je tomu tak i tehdy, kdy bydlí na koleji a tráví tak velké množství času se svými spolužáky z fakulty]. Studenti, kteří pocházejí ze vzdálenějších mimopražských lokalit a bydlí v Praze na koleji, jsou tak, možno říci, vytrženi ze svého systému sociálních kontaktů a adaptace na nové prostředí a další život v něm je pro ně pravděpodobně obtížnější. Adaptace na nový způsob studia je tak ztížena ještě adaptací na nové sociální prostředí.

Závěrem lze říci, že výzkum, tak jak byl koncipován, se snažil postihnout některé problémy studijních skupin a v řadě případů spíše naznačuje, kam by se měl zájem o studijní skupinu asi dále soustředit. Jedná se o oblast, která je

dosud stále na okraji zájmu, i když se jedná o základní organizační jednotku v pedagogickém procesu. Studijní skupina, tak jak je v podmínkách našich vysokých škol konstituována, je v podstatě formálně vzniklá struktura, bez vymezeného systému pozic a rolí, bez vedoucího s rozhodující pravomocí. Studijní

Graf 1. Průměrný prospěch — množství mimoškolního času tráveného se skupinou vedoucí, který je studenty zvolen, je spíše jejím zástupcem při různých jednáních a nemá na skupinu výrazný vliv. Na bázi studijní skupiny se tedy uskutečňují především činnosti související se studiem a společenskopolitickou aktivitou, zájmová činnost probíhá převážně po jiné linii.

Graf 2. Průměrný prospěch — motivace účasti na akcích studijní skupiny v mimoškolní době

Výzkumný zájem o studentské kolektivy na vysoké škole by se měl nadále orientovat spíše na neformální seskupení vznikající v závislosti na typu aktivit či specifických životních podmínkách, jako je například společné bydlení na koleji.

Informace o výzkumech mládeže v České socialistické republice v letech 1976–1980

Vydání monotematického čísla Sociologického časopisu o mládeži je jistě příležitostí k ohlédnutí se za výzkumnou produkci v oblasti mládeže za uplynulou pětiletku. Vypracování ucelené studie na toto téma však naráží na problém dostupnosti a komplexnosti informací, jak jej čtenáři znají z vlastní praxe.

Proto si následující řádky nekladou za cíl nic víc, než podat byt částečný přehled o výzkumné činnosti realizované v letech 1976–1980, jejímž objektem byla mládež, poskytnout čtenářům Sociologického časopisu základní informace o zhruba 35 výzkumech, o nichž máme podrobnější, i když ne vždy rovnocenné informace. Tyto informace jsme získali od řešitelů jednotlivých úkolů, kteří jsou členy sekce Sociologie mládeže v Československé sociologické společnosti. Protože smyslem této souhrnnější informace je nejen sdělit čtenářům, jaký výzkum a kde byl realizován, ale umožnit i vzájemnou komunikaci jednotlivých řešitelů, doplňujeme – pokud máme příslušné údaje k dispozici – informaci o tom, kde jsou výzkumné zprávy uloženy (uvádíme jméno odpovědného řešitele), popřípadě v jakých časopisech byly výsledky těchto výzkumů publikovány.

Základní výzkum

V oblasti základního výzkumu byl v letech 1976–1980 realizován úkol *Formování sociálního vývoje a aktivity československé mládeže při budování rozvinuté socialistické společnosti*, jehož koordinátorem byl J. Štípek a řešitelským pracovištěm pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. V rámci tohoto hlavního úkolu byly řešeny následující dílčí úkoly:

1. *Výzkum podílu mládeže na řízení, správě a životě socialistické společnosti, hodnotové orientace dětí a mládeže* (J. Štípek, pedagogická fakulta UK, Praha).
2. *Rozvoj hnutí mládeže ve vyspělé socialistické společnosti* (E. Sýkora, filozofická fakulta UK, Bratislava).
3. *Revoluční kontinuita generací a specifika současné mladé generace* (E. Sýkora, filozofická fakulta UK, Bratislava).
4. *Jednota a koordinace výchovných činitelů v procesu socialistické výchovy* (E. Višňovský, pedagogická fakulta UK, Banská Bystrica).
5. *Volný čas a zájmová činnost dětí a mládeže* (E. Baráth, Pedagogická fakulta, Nitra).
6. *Škola – výroba – mládežnické hnutí* (J. Uharček, Pedagogická fakulta, Trnava).
7. *Etické a sociologické aspekty některých negativních jevů v životě dětí a mládeže* (J. Štípek, pedagogická fakulta UK, Praha).
8. *Sociální a pedagogicko-psychologické aspekty práce s mládeží vyžadující zvláštní péči* (J. Štípek, pedagogická fakulta UK, Praha).

Hlavním cílem úkolu *Formování sociálního vývoje a aktivity československé mládeže při budování rozvinuté socialistické společnosti* byl rozbor podmínek sociálního vývoje dětí a mládeže žijících v naší republice, analýza prostředí jejich místa v sociálně třídní struktuře, postižení základních forem společenské aktivity mládeže a rozbor jednotlivých složek komunistické výchovy dětí a mládeže, jejich nástrojů a forem. Jednotlivé výzkumné zprávy shrnující poznatky z dílčích úkolů 1–8 jsou k dispozici u řešitelů. V laboratorii sociologických výzkumů pedagogické fakulty UK v Praze se lze seznámit se souhrnnou závěrečnou zprávou. Některé výsledky uvedené výzkumné činnosti byly publikovány v *Informačním bulletinu hlavního úkolu*, který vydává pedagogická fakulta UK v Praze.

Do kategorie základního výzkumu patří i *Výzkum životních orientací soudobé pracující mládeže* (V. Dubský, Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV v Praze). Tento výzkum byl proveden v pěti socialistických zemích v rámci spolupráce akademií věd a dalších vědecko-výzkumných pracovišť v rámci plnění úkolu *Dělnická třída ve světovém revolučním procesu*. Jeho hlavním cílem bylo analyzovat orientaci mladých lidí především na povolání, rozebrat profesní sebeurčení soudobé pracující mládeže. Poznatky o této orientaci, o úloze vzdělání a jeho vlivu na počátek pracovní činnosti mladých lidí i poznatky vztahující se k sociální mobilitě mládeže jsou zpracovávány v publikaci autorského kolektivu, která vyšla rusky pod názvem *Pracující mládež: orientace a životní dráhy* (Budapešť, 1980).

Na pomezí základního a aplikovaného výzkumu stojí další dva obsáhlé výzkumy, z nichž jeden se orientoval na mládež učňovskou a druhý na mládež zemědělskou.

Ve výzkumném ústavu odborného školství v Praze řešili v rámci státního plánu výzkumu *Žák socialistické školy, řízení jeho rozvoje a metody výzkumu* výzkumný úkol *Rozvoj osobnosti učně v procesu přípravy k povolání*. Hlavním cílem výzkumu, který byl převážně výzkumem pedagogickým, ale vzhledem ke své komplexnosti a zaměřením měl mnoho sociologických aspektů, bylo přispět k teoretickému poznání individuálních a skupinových znaků učňů a postihnout detailně charakteristické rysy výchovně vzdělávacího procesu v podmínkách současné obsahové a organizační přestavby učňovského školství. Ve čtyřech výzkumech se podařilo shromáždit poznatky o celé populaci učňů, o její vnitřní činnosti a o variabilitě základních sociálních a sociálně psychologických znaků, které ji charakterizují. Současně byly získány poznatky o politických, světonázorových a morálních kvalitách učňů, jež lze považovat za výsledné hodnoty výchovně vzdělávacího procesu. Výzkum potvrdil, že existují relativně stabilní kategorie učňů, kteří reagují nepředpokládaným a neadekvátním způsobem na systém přípravy k povolání, jeho jednotlivé prvky nebo jejich seskupení. V prohloubeném pohledu byly identifikovány zejména ty prvky, které jsou pro zjištěné kategorie učňů, zdrojem subjektivních i objektivních potíží a neadekvátních způsobů reagování. S výsledky výzkumné činnosti, realizované v letech 1976–1980, je možno se seznámit v těchto publikacích: I. Švanda, V. Hrabal, A. Fazik, *Učeň 1978*, Výzkumný ústav odborného školství, Praha, 1980; I. Švanda, *Popis a charakteristika souboru učňů*, Výzkumný ústav odborného školství, Praha, 1977; L. Macák, *Konkretizace vlivu specifických činitelů působících na rozvoj osobnosti učně v procesu přípravy k povolání*, Výzkumný ústav odborného školství, Praha, 1980; I. Švanda, *Rozvoj učně v procesu přípravy k povolání (syntetická studie)*, Výzkumný ústav odborného školství, Praha, 1981.

Na specifické problémy zemědělské mládeže byl zaměřen výzkum *Sociální postavení zemědělské mládeže*, jehož nositelem byl Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Praha (Z. Krůček). Cílem tohoto výzkumu bylo především přispět k řešení otázky, jak získat mládež pro práci v zemědělství, jak dospět k její stabilizaci, a to na základě vyrovnání jejího sociálního postavení s postavením mládeže žijící ve městech a pracující v jiných odvětvích národního hospodářství. Byly zkoumány pracovní podmínky mladých lidí zaměstnaných v zemědělství, jejich pracovní uplatnění, možnosti postupu, finanční a materiální zabezpečení. Výzkum plně potvrdil hypotézu, že mládež, která pracuje v zemědělství, představuje — z hlediska jejího sociálního postavení a její struktury potřeb — specifickou sociální skupinu. Zjištěné výsledky přispívají nejen k hlubšímu poznání specifických rysů zemědělské mládeže, ale představují i zdroj námětů užitečných při koncipování sociální politiky v zemědělství. Přispívají také k rozšíření poznatků o sociální struktuře zemědělské populace, a to i z hlediska překonávání rozdílů vázaných na biosociální kritéria. Závěrečná výzkumná zpráva je k dispozici v knihovně Výzkumného ústavu ekonomiky zemědělství a výživy v Praze.

Aplikovaný výzkum

Profesionální orientace

V oblasti aplikovaného výzkumu byla v uplynulé pětiletce věnována v řadě výzkumů pozornost sociálním aspektům volby typu profesionální přípravy. Dům techniky ČVTS v Pardubicích (V. Herustus) provedl v rámci řešení dílčího výzkumného úkolu *Příprava mládeže na povolání a zapořádání mládeže do výrobního procesu*, který je součástí hlavního úkolu státního ekonomického výzkumu *Ekonomické a sociální aspekty práce žen a mládeže, reprezentativní výzkum žáků ZDS, učňů a studentů středních odborných škol*, výzkum jehož cílem bylo postihnout některé prvky

motivace zájmu či nezájmu mládeže o technická povolání. Výzkum *Rozporné tendence v zájmu mládeže o technické profese a jejich příčiny* potvrdil, že rozhodující roli při volbě povolání dítěte hrají jeho rodiče a že působnost ostatních faktorů je velmi malá, popřípadě, což se týká především masové komunikačních prostředků a podnikových náborových akcí, téměř zanedbatelná. (K stejnému závěru došla i H. Navarová ve své výzkumné zprávě *Vybrané problémy motivace volby povolání u učňovské mládeže v oboru masného průmyslu* (Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Praha). Současně byl prokázán jistý vliv polytechnické výchovy na základní škole. Výzkumná zpráva je k dispozici v Domě techniky ČVTS v Pardubicích.

Volba typu vzdělávací dráhy u mládeže končí povinnou školní docházkou byla předmětem výzkumu i E. Freiové (Výzkumný ústav inženýrského studia při Českém vysokém učení technickém v Praze). Freiová v několika výzkumech sledovala sociologické determinanty volby jednotlivých vzdělávacích drah. Opakovaně zjistila, že děti rodičů se základním vzděláním (+ vyučení) si častěji volí učňovský poměr a dělnickou profesi, neboť tuto profesi důvěrně znají a akceptují i životní způsob současného dělníka. Pozitivně hodnotí sociální jistotu v této profesi zakotvenou i ranou ekonomickou nezávislost. Studium na výběrové střední škole, především na gymnáziu se stalo „sociálním imperativem“ pro děti, jejichž rodiče mají vysokoškolské vzdělání. Tyto děti si po skončení základní školy volí studium gymnázia jako typu poskytujícího optimální přípravu ke studiu na vysoké škole na straně jedné i jako typu umožňujícího odsunout rozhodnutí o konkrétním odborném zaměření na pozdější dobu. Volba gymnázia je u nich volbou středního článku již v dětství celistvě proponované vzdělávací dráhy, stručně vymezené jako ZDS — gymnázium — vysoká škola (především univerzitního typu). Je to volba „rizikovější dráhy, kterou však děti rodičů s vysokoškolským vzděláním akceptují, především vzhledem k působení uvedeného „sociálního imperativu“, sociálně určené nezbytnosti získat vysokoškolské vzdělání, udržet vzdělanostní status rodiny. Ti jedinci, kteří nejsou tak silně vystaveni tomuto tlaku, si častěji volí studium na střední odborné škole, která sice prakticky omezuje jejich další možnosti rozhodování o studijním oboru na vysoké škole, zato poskytuje odbornou kvalifikovanost a lepší pozici na trhu pracovních sil (Viz stati E. Freiová, *Životní způsob rodiny a volba povolání*, in: *Mládež a společnost*, Bratislava, Smena 1980; E. Freiová, *Střední škola a volba studijního oboru na vysoké škole*, Acta polytechnica, řada VI, 1980, č. 4.)

Procesem výběru povolání se zabývá i studie *Návrh rozdělovacího procesu patnáctiletého dorostu do škol a učebních zařízení z hlediska potřeb národního hospodářství* (vydala Česká vědeckotechnická společnost, autor V. Herstus a kolektiv, k dispozici v Domě techniky ČVTS v Pardubicích). Také v této studii jsou analyzovány sociální mechanismy výběru a volby. Konstatuje se mimo jiné nejen silná profesní nevyhraněnost mládeže, která končí povinnou školní docházkou, ale i silný vliv profesních tradic a ekonomického charakteru místa bydliště.

E. Stehlíková a E. Mevaldová (Studijní metodické středisko Ústavu marxismu-leninismu UK, Praha) se ve výzkumu *Socioprofesionální orientace studentů UK* zabývaly úrovní a charakterem socioprofesionální orientace studentů matematicko-fyzikální a právnické fakulty (viz stať v rubrice *Z empirických výzkumů*). Výsledky ukazují, že formotvorný vliv vysoké školy jako výchovné instituce je determinován osobnostními rysy mladých lidí vstupujících na vysokou školu. Fakulta socioprofesionální orientaci v průběhu studia již výrazně neovlivní a z toho vyplývá nutnost diferencovaného přístupu k výchově studentů na jednotlivých fakultách.

Zajímavým výzkumem, který zorganizoval v lednu 1978 časopis Elekton a který provedl J. Alan s F. Gálem (*Mládež o budoucnosti vzdělání a školy*, sborník *Dítě — rodina — společnost*, Sociologická společnost ČSAV, Praha, 1979), byl výzkum uskutečněný technikou novinové ankety, jehož cílem bylo zjistit, jak bude vypadat v r. 2000 škola i samotný proces vzdělávání. Vize školy budoucnosti je nejčastěji spojována se změnami v učebních zařízeních a v technické vybavenosti budoucích žáků, a dále s postupující individualizací učebního procesu. V představách urbanistického řešení školského zařízení převažuje požadavek izolace od ostatní civilizace. Velké školské areály jsou situovány daleko od měst, do přírody. S tím souvisí i vize škol internátního typu, která však nekonverguje se združňováním vazby mladých lidí na rodinu. Obsahově má učení v budoucnosti jednoznačně preferovat technické vzdělání. V souboru hlavních předmětů kraluje matematika, fyzika, chemie. Výběr nových předmětů směřuje k neživé přírodě. Počítá se též se zavedením „světového jazyka“ jako univerzálního dorozumívacího nástroje. Pokud se týká vztahu k práci,

předpokládají dnešní mladí lidé, že člověk roku 2000 si bude své práce vážit, že se jí nebude vyhýbat, ale naopak bude rád, že tuto práci má. Tento názor vyplývá z přesvědčení, že rozvoj techniky, který prohloubí proces substituce živé práce, sníží pracovní možnosti člověka.

Práce a studium

Práce a studium chápáné jako průprava pro pracovní činnost tvořily další oblast orientace řady sociologických výzkumů v letech 1976–1980.

R. Franěk provedl pro Analyticko-koncepční oddělení ÚV SSM výzkum *Mladí dělníci a pracovní iniciativa* (závěrečná zpráva je uložena na ideologickém oddělení ÚV SSM); některé výsledky publikovány v časopise ÚV SSM Impuls 1978, č. 2, v němž studoval vztah mladých dělníků k práci, mzdě, zvyšování kvalifikace, pracovnímu prostředí, a to ve vazbě na postoje a činnosti ve sféře pracovní iniciativy a inovačního procesu.

L. Rýzner (Dům techniky ČVTS Pardubice) sledoval v rámci výzkumu regionu, který měl být podkladem k sestavení plánu sociálního rozvoje okresu Chomutov, učňovskou a středoškolskou mládež s cílem zjistit *vliv faktorů na stabilizaci pracovníků*. Zjistil, jako tomu bylo i v jiných výzkumech, silný vliv rodiny na volbu profese a současně silné tendence mladých lidí k úniku ze zkoumané územní oblasti, či – přesněji řečeno – ochotu zde pracovat, ale neochotu zde bydlet. Silnější stabilizační tendence zaznamenal u mladých lidí z vesnic, kteří byli i více angažováni v procesu zlepšování životního prostředí. Výzkum, který sledoval i formy trávení volného času, ukázal, že nespokojenost s místními podmínkami je spojena, právě tak jako fluktuace, s devastací okolní přírody. K tomu nutno přičíst i značnou národnostní pестrost okresu, značný pohyb obyvatelstva, tj. skutečnosti, které narušují kontinuitu vytváření mezilidských vztahů (Výzkumná zpráva je k dispozici u zadavatele – ONV Chomutov – a u autora).

Podkladová studie *Využívání získané kvalifikace mladých pracovníků – vysokoškolsky a středoškolsky vzdělaných odborníků* (L. Rýzner, Dům techniky ČVTS Pardubice), čerpající z dat platných pro celou ČSSR, zajišťovala míru využívání kvalifikovanosti mladých zaměstnanců pracujících v různých resortech národního hospodářství.

Řešitelský kolektiv postihl míru rozdílnosti ve využívání kvalifikovanosti i některé její determinanty a zjistil, že míra individuální spokojenosti s využíváním kvalifikace je silně spjata se společenským prestižem profese.

Již tradičně byla v uplynulém pětiletém období věnována značná pozornost studující mládeži, především vysokoškolským studentům. Pracovníci studijně metodického střediska Ústavu marxismu-leninismu UK se podíleli na řešení hlavního resortního úkolu ministerstva školství *Systém komunistické výchovy na vysokých školách*, D. Holda na vypracování studie *Vliv vysokoškolského studia na změny v sociální struktuře socialistické společnosti*, jež čerpala z údajů mezinárodního výzkumu. Studie je věnována obecným tendencím výchovy budoucí inteligence na vysoké škole a popisu specifik výchovného procesu v jednotlivých socialistických zemích. V dalším etapovém úkolu *Metody a techniky longitudinálních výzkumů vysokoškolských studentů* se D. Holda zabývá výpovědní hodnotou indikátorů v jednotlivých etapách longitudinálního výzkumu a možnostmi aplikace matematicko-statistických metod při komplexním zpracování všech etap longitudinálního výzkumu. Materiál k tomuto zkoumání čerpá z dlouhodobého výzkumu sociálního a politického profilu studentů Karlovy Univerzity (J. Munk, Studijně metodické středisko ŮML UK, Praha).

Z. Čermáková (Studijně metodické středisko ŮML UK, Praha) řešila výzkumný úkol *Hodnotové orientace studentů Karlovy Univerzity*, který byl koncipován především jako metodologický rozbor dosavadních přístupů ke zkoumání této oblasti sociální reality a jehož cílem bylo zpřesnit a doplnit stávající výsledky z oblasti vědomí studentů (viz stať v tomto čísle).

Hodnotovou orientaci vysokoškolských studentů se zabýval i výzkum *Názory, postoje a hodnotové orientace vysokoškolské mládeže* (autoři A. Fazík, F. Zich, řešitelské pracoviště Metodicko-poznávací středisko ideologického oddělení ÚV SSM). Základním cílem výzkumu bylo zjistit stav politických a studijních názorů, postojů a aktivit vysokoškolské mládeže; zjistit vliv SSM na politické a studijní postoje vysokoškoláků a na základě získaných údajů koncipovat náměty pro zefektivnění práce SSM na vysokých školách.

Z analýz údajů: Většina studentů projevila dobré znalosti základních tezí vědeckého světového názoru. Při zkoumání hodnotové orientace byla zjištěna stabilizace

žebříčku životních hodnot ve srovnání s předcházejícími výzkumy vysokoškolské mládeže. Hlavním životním cílem většiny studentů je dokončit úspěšně studium a uplatnit se v praxi jako dobrý odborník. Informativní zkoumání časového režimu ukázalo, že studenti mají v průměru 4–6 hodin volného času denně a většina z nich je spokojena se způsobem jeho trávení. Z analýzy názorů na mezinárodní a vnitropolitické události vyplývá, že většina studentů se o politické dění zajímá spíše příležitostně. Pokud jde o názory na budoucí vývoj světa, byl zjištěn určitý posun k pesimismu, popřípadě nejasným názorům. Názory na vývoj v oblasti přírodních věd mají stabilní povahu (při komparaci s předchozími výzkumy). Naprostá většina studentů vysoce oceňuje přednosti socialismu v porovnání s kapitalismem. Základním motivačním faktorem vstupu studentů vysokých škol do SSM je snaha v rámci organizace realizovat své potřeby a zájmy. Většina dotazovaných vidí správné poslání SSM v tom, že má reagovat na zájmy studentů a plnit svou politicko-výchovnou funkci. Úroveň práce SSM na škole hodnotí lépe ženy než muži a posluchači 1. ročníku. Výsledky ukázaly, že SVOČ se zúčastní necelá 1/3 dotazovaných a názory na tuto formu výchovy jsou silně diferencovány. Základní příčinou ke vstupu na fakultu je závažnost a prestiž studovaného oboru a vliv středoškolských učitelů. Závěrečná zpráva z výzkumu je k dispozici v MPS IO ÚV SSM. Některé výsledky výzkumu byly publikovány v bulletinu Impuls č. 2/1980.

R. Havlík se úkolu *Formování socialistického životního způsobu mladé vysokoškolské inteligence* (Studijně metodické středisko ŮML UK Praha) pokusil postihnout základní charakteristiky životního způsobu mladé vysokoškolsky vzdělané inteligence.

I když se většina výzkumů vysokoškolských studentů orientovala na poznání jevů spadajících do oblasti vědomí, byly v uplynulém období prováděny i výzkumy orientované na oblast jejich sociálně ekonomického postavení a na bližší poznání studia jako základní činnosti určující jejich životní způsob.

Na pedagogické fakultě v Ostravě a na ČVUT v Praze byly technikami časového snímku realizovány výzkumy, jejichž cílem bylo postihnout časovou strukturu činnosti vysokoškoláků. V obou výzkumech byl sledován čas, který studenti věnovali různým činnostem. Ve výzkumu prováděném na ČVUT, který byl zaměřen na časovou strukturu činností v její dynamice (změny v průběhu týdne, semestru, školního roku, pětiletého studijního cyklu), byla zkoumána i její vazba na studijní úspěšnost a pracovní a životní aspirace (J. Jacík, *Průzkum časového režimu vysokoškoláků denního studia, výzkumná zpráva*, Pedagogická fakulta Ostrava; E. Freiová, J. Měřička, *Dynamika vývoje času věnovaného studiu*, Acta polytechnica, řada VI, 1980, č. 2).

V. Staňková (katedra pedagogiky věd, pedagogická fakulta, Brno) srovnávala režim dne studentů bydlících v koleji a u rodičů.

V rámci resortního úkolu ministerstva školství ČSR *Systém komunistické výchovy na vysokých školách* byly realizovány výzkumy týkající se procesu adaptace při přechodu studentů z rodinného prostředí do prostředí koleje, funkce studijní skupiny v procesu formování osobnosti vysokoškolského studenta, mimostudijní pracovní činnosti vysokoškoláků atd. M. Prádka (katedra pedagogických věd Pedagogické fakulty v Brně studoval vliv koleje na vytváření neformálních skupin vrstevníků a strukturu těchto skupin, S. Prádková problém adaptace studentů – začátečníků na prostředí koleje. S. Prádková došla k závěru, že adaptace na život v koleji je významně určena mezilidskými vztahy, jež existují v rodině studenta, a že život v koleji se lépe přizpůsobují ti studenti, kteří přicházejí z prostředí skromnějšího materiálního vybavení. Za nejdůležitější pro úspěšnou adaptaci považuje Prádková předcházející sociální kontakty studentů. (Výsledky výzkumu M. Prádky, *K charakteristice neformálních skupin ve vysokoškolských kolejích*; V. Staňková, *Režim dne studentů žijících na kolejích*; S. Prádkové, *Problém adaptace při přechodu studentů z rodinného prostředí do prostředí vysokoškolských kolejí*, i dalších výzkumů zabývajících se sociální funkcí vysokoškolské koleje jsou uvedeny ve sborníku *Výchovné problémy vysokoškolské koleje*, Univerzita J. E. Purkyně, Brno, 1979.)

Z. Mansfeldová (Studijně metodické středisko ŮML UK) sledovala v úkolu *Studijní skupina jako faktor formování osobnosti studenta na Karlově univerzitě a na ČVUT* vliv studijní skupiny na formování osobnosti studenta v rámci školních i mimoškolních činností (viz informace v rubrice *Z empirických výzkumů* v tomto čísle).

Mimostudijní pracovní činnosti studentů vysokých škol se zabýval P. Kuchař ve výzkumném úkolu *Mimostudijní pracovní činnosti studentů vysokých škol* (Studijně metodické středisko ŮML UK, Praha). Výsledky ukázaly, že základním předpokladem pro aktivní zapojení studentů do trvalého či příležitostného zaměstnání

během studia je dobrá úroveň studijních výsledků. Z analýzy motivační struktury vyplývá, že i zaměstnání mimo obor, protože je motivováno zejména finančně, je omezeno na období letních prázdnin, má velký význam pro budoucí profesionální uplatnění studenů v oboru.

Metodicko-poznávací středisko ideologického oddělení ÚV SSM uskutečnilo několik výzkumů zaměřených především na jevy, jež zajímají řídicí orgány SSM. A. Kabátek, E. Radová a P. Sak zkoumali ve *Výzkumu základních organizací SSM* vztah členů SSM k základní organizaci a jejím funkcionářům, faktory působící na integritu oklektivu základní organizace SSM, hodnocení činnosti základní organizace SSM a další činitele, které ovlivňují vnitřní život základních organizací SSM. Rozdíl v hodnocení kolektivu základní organizace SSM se projevil jak z hlediska socioprofesionálního zařazení respondentů, tak i v závislosti na velikosti základní organizace. Organizace vytvořené na územním principu jsou hodnoceny pozitivněji než organizace vytvořené na principu výrobním. Vztah členů k funkcionářům základní organizace SSM je pozitivní, úroveň práce funkcionářů významně ovlivňuje činnost základní organizace. V souvislosti s integritou kolektivu jsou preferovány malé a střední organizace. Kritičnost vůči činnosti základní organizace přibývá s věkem. Většina členů SSM očekává, že organizace vytvoří podmínky pro to, aby mohli rozvíjet své zájmy, podílet se na hospodářských úkolech a na plnění výrobních programů. Výsledky výzkumu prokázaly, že pro dobrou úroveň práce základní organizace má velký význam kvalitní řídicí a organizátorská práce, úzká spolupráce se stranickými organizacemi a organizacemi Národní fronty. Závěrečná zpráva z výzkumu je k dispozici v MPS IO ÚV SSM. Některé výsledky výzkumu byly publikovány v bulletinu Impuls č. 6/1978.

V dalším výzkumu se stejní autoři (A. Kabátek, P. Sak, D. Vašková, *Výzkum politického vzdělávání SSM*) zabývali systémem politického vzdělávání SSM. Byly zjištěny tři hlavní prvky působící v celém systému politického vzdělávání: 1. druh motivace svazků k návštěvě schůzek, 2. kvalita lektora, 3. stupeň útvaru politického vzdělávání SSM. Motivace k návštěvě schůzek politického vzdělávání je diferencována podle věku, vzdělání a délky členství v SSM. Druh motivace se vytváří v kontaktu mladých lidí se systémem politického vzdělávání, při návštěvě přednášky, seznámením s lektorem. Ukázalo se, že lektori jsou jedním z nejslabších článků, přesto, že jsou determinujícím činitelem celkové úrovně politického vzdělávání. Z hlediska obsahové náplně se největšímu zájmu těší otázky zahraniční politiky a otázky ekonomické. Závěrečná zpráva z výzkumu je k dispozici v MPS IO ÚV SSM. Některé výsledky výzkumu byly publikovány v bulletinu Impuls č. 3/1979.

Výzkum vztahu mladých lidí v ČSR k revolučním tradicím (A. Kabátek, P. Sak, Z. Mansfeldová, R. Navarová) byl orientován na získání hlubších informací o sociálně politických podmínkách výchovy v duchu revolučních tradic v SSM a o účinnosti způsobů, jimiž jsou revoluční tradice mladým lidem prostřednictvím činnosti SSM přibližovány. Výsledky prokázaly, že většina mladých lidí oceňuje význam odkazu minulých generací, ale zaujímá k němu více méně pasivní vztah. Úroveň znalosti v oblasti revolučních tradic je na vysokém stupni. Výchova v duchu revolučních tradic sehrává zvlášť významnou aktivizační roli u mladých lidí s vysoce společensko-politicky angažovaných. V komplexu výchovných činitelů působících na utváření vztahu mládeže k revolučním tradicím má největší význam škola a rodina, vliv SSM je méně výrazný. Závěrečná zpráva z výzkumu je k dispozici v MPS IO ÚV SSM. Některé výsledky výzkumu byly publikovány v bulletinu Impuls č. 1/1980.

E. Freiová, J. Prokopec (*Některé problémy mladých rozvedených žen s nezletilými dětmi*, sborník *Dítě – rodina – společnost*, Sociologická společnost ČSAV, 1979) provedli šetření mladých lidí do 30 let. Vyšli ze zjištění, že dnešní ženy se, ve srovnání s ženami o dvě generace staršími, vdávají zhruba o 5 let dříve, dříve rodí první dítě, a že nejčastěji mají dvě děti v poměrně krátkém časovém období. Tyto ženy se poměrně často – v mladém věku, ovšem už jako matky – rozvádějí. V současné době tedy žije v ČSSR několik desítek tisíc žen a mužů mladších 30 let, kteří už mají za sebou první zkušenosti s vlastním rozvodem. Tito jedinci se stali předmětem zájmu E. Freiové a J. Prokopce, kteří analyzovali nikoli příčiny, ale důsledky rozvodu mladých manželských svazků. Konfrontovali sociální a ekonomické postavení mladého rozvedeného muže a mladé rozvedené ženy, která pečuje o malé dítě, a ukázali na determinanty rozdílných šancí při uzavírání nového manželství.

Hlavním cílem *Výzkumu problematiky mládeže ohrožené zneužíváním návykových látek v soudobé společnosti* (Výzkumný ústav psychiatrický Praha, V. Vojtík, V. Břicháček) bylo provést několik orientačních šetření a podrobně zpracovat klinické

údaje o cca 2000 adolescentních pacientech hospitalizovaných v období 1971–1980 na dorostovém oddělení Psychiatrické léčebny v Praze — Bohnicích, z nichž zhruba u poloviny bylo zjištěno zneužívání návykových látek. Výzkum ukázal, že adolescenti zneužívající návykové látky (abuzoři) jeví nápadnou tendenci k nekontrolovatelnému afektivnímu jednání, značnou nevázanost v interakci se sociálním prostředím a jsou nejvíce frustrováni v interpersonálních vztazích; životní podmínky vytvářejí pro ně velmi snadno stressogenní situace, v nichž reagují maladaptivním a často zkratovým jednáním. Abuzoři uvádějí větší počet patologických událostí v celkové atmosféře rodiny než jedinci zdraví. Zneužívání návykových látek je determinováno především faktory sociálními, které se však navrstvují na předchozí biologické poruchy, na něž navazují poruchy osobnosti, které jsou abuzem dále akcentovány nebo dekompenzovány. Životní frustrace adolescentů nejsou zpravidla chápány ani jejich rodinami, ani jejich zdravými vrstevníky. Dosavadní výsledky určují další směr výzkumu zaměřeného k vypracování metodiky pro včasné podchycení mládeže ohrožené toxikomanií. Publikace: V. Vojtík, V. Břicháček, *Inventář životních událostí adolescenta*. Československý Psychiatr, 76, 1980, č. 5, s. 304–308; V. Vojtík, V. Břicháček, E. Hanzlíková, *Rodina z pohledu chlapecké mládeže zneužívající návykové látky*. Československý Pediatr, v tisku; V. Břicháček, J. Mikšík, Š. Tůmová: *Psychické zátky a osobnostní struktura adolescentů zneužívajících psychotropní látky*. Zprávy VÚPs, P-17, 1978, 3; V. Vojtík, V. Břicháček, Š. Tůmová: *Rozpoznání poruch osobnosti v adolescenci*. 10. Sympozium o duševním zdraví mládeže, Brno 1980.

Věříme, že tento stručný přehled přispěje k větší informovanosti o výzkumné činnosti v uplynulé pětiletce a možná i k navázání kontaktů a širší spolupráci.

Eliška Freiová — Zdena Mansfeldová

Výskum mládeže v Slovenskej socialistickej republike

Monotematické číslo *Sociologického časopisu* venované problematike mládeže je dobrou príležitosťou zamyslieť sa nad výsledkami dosiahnutými vo výskume mládeže v období rokov 1976—1980 a nad zámermi výskumu na nasledujúce obdobie. Táto dvojčinná úloha sa dá realizovať v podmienkach Slovenska na úrovni tak sociologického, ako aj interdisciplinárneho výskumu mládeže. V oblasti sociologického výskumu je možné túto úlohu splniť vďaka koordinačnej funkcii *Sekcie mládeže Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV*. Vo výbore sekcie pracujú zástupcovia rozhodujúcich spoločenskovedných pracovísk, na ktorých sa rozvíja sociologický výskum mládeže. Sú to: Ústav filozofie a sociológie SAV, Výskumný ústav životnej úrovne, Československý výskumný ústav práce a sociálnych vecí, Výskumný ústav kultúry. Spoločenskovedný ústav SAV a Kabinet výskumu mládeže FF UK. Bezprostredné spojenie so spoločenskými organizáciami má sekcia prostredníctvom ich zástupcov vo výbore sekcie (SÚV SZM a SOR).

Kabinet pre výskum mládeže FF UK sa v uplynulom období profiloval ako významné vedeckovýskumné pracovisko, ktoré riešilo úlohy štátneho plánu základného výskumu. Zásluhou iniciatívy vedúceho tohto pracoviska prof. dr. E. Sýkoru, CSc., sa utvorili reálne predpoklady na prehlbovanie spolupráce spoločenskovedných pracovísk v oblasti výskumu mládeže. Na začiatku to bola forma konferencií, ktorá združila viacerých odborníkov z oblasti histórie mládežníckeho hnutia, pedagogiky a psychológie, ako aj sociologického výskumu. Skutočne neformálnym nástrojom ich zjednocovania sa stáva veľkoryse koncipovaná *Malá encyklopédia detského a mládežníckeho hnutia*, ktorú pripravuje široký aktív vedeckých a pedagogicko-politických pracovníkov z oblasti práce s mládežou. Rozhodujúcu úlohu v koordinácii výskumu mládeže na Slovensku bude mať *Sekcia pre výskum mládeže* Ministerstva školstva SSR. Táto sekcia vznikla na základe dohody vlády SSR, SAV a SÚV SZM. Členmi komisie sú zástupcovia rozhodujúcich rezortov (školstvo, kultúra, vnútro, zdravotníctvo), spoločenských organizácií a vedeckovýskumných pracovísk. Činnosť sekcie pre výskum mládeže zabezpečuje z poverenia Ministerstva školstva SSR Kabinet pre výskum mládeže FF UK. Predsedom sekcie je prof. E. Sýkora, tajomníkom dr. M. Malík.

V rozsiahlej správe o výskume mládeže na Slovensku, ktorú predložil jej predseda na prvom rokovaní sekcie v júni 1981, hodnotia sa predovšetkým výsledky čiastkových úloh hlavnej úlohy VIII-1-9, ktoré sa riešili na Slovensku: Jednota a koordinácia výchovných činiteľov v procese socialistickej výchovy (doc. dr. L. Višňovský, CSc.), Voľný čas a záujmová činnosť detí a mládeže (doc. dr. E. Baráth, CSc.), Škola — výroba — mládežnícke hnutia (doc. dr. J. Uharček, CSc.). Pre sociologický výskum mládeže majú najväčší význam výsledky čiastkových úloh *Rozvoj hnutí mládeže vo vyspelej socialistickej spoločnosti, Revolučná kontinuita generácií a špecifika súčasnej mladej generácie*, ktorých zodpovedným riešiteľom bol prof. E. Sýkora.

Teoretický prínos vidíme najmä v rozpracovaní pojmu *hnutie mládeže*. Tento pojem sa chápe ako spoločenská činnosť rozvíjaná prostredníctvom socialistickej organizácie mládeže, ktorá istým spôsobom zasahuje široké masy mladých ľudí, i keď mobilizuje menší počet ľudí, jej celospoločenský význam je nesporný. Takýmto hnutím je predovšetkým hnutie pracovné. V monografii E. Sýkoru *Dve školy socialistickej výchovy mládeže* (Bratislava, SPN, 1979) sú rozpracované tak teoreticko-metodologické, ako aj organizačné otázky rozvíjania pracovných hnutí mládeže ako zväzacej školy socialistickej výchovy.

Tradične sa značná pozornosť venuje výskumu mládeže na *Výskumnom ústave životnej úrovne v Bratislave*. V období rokov 1976—1980 sa riešila čiastková úloha VI-1/3—9 *Dynamika rozvoja socialistickeho spôsobu života československej mládeže*, ktorej zodpovedným riešiteľom bol doc. dr. J. Suchý, CSc. Riešiteľ sústredil hlavné výsledky do zborníkov, ktoré vydáva VÚŽ v edícii *Výskumné práce: Mládež a socialistický spôsob života* (1977), *Vývin sociálnej štruktúry čs. mládeže a rozvoj jej socialistickeho spôsobu života* (1979), *Životná aktivita a hodnotová orientácia čs. mládeže* (1980).

V rokoch 1981—1985 výskum koncepcne nadväzuje na uvedené výsledky výskumu. V rámci SPEV počíta sa s riešením čiastkovej úlohy *Socialistický spôsob života mládeže*. Túto čiastkovú úlohu budú r. 1981 riešiť R. Bednárik a N. Beláčíková.

Na základe doterajších výsledkov sa úloha zameria na problematiku celospoločenského ovplyvňovania procesu formovania spôsobu života mládeže. Úloha prispeje k vypracovaniu dlhodobej koncepcie pôsobenia na utváranie socialistickeho spôsobu života mládeže v spoločenskej praxi.

Počíta sa s tým, že výsledky uvedených štúdií VÚŽÚ spracuje kolektív do podoby monografie *Socialistický spôsob života československej mládeže* (J. Suchý a kol.). Kolektív riešiteľov chce týmto činom preukázať úctu a vďaka doc. dr. J. Suchému, CSc., ktorý má veľkú zásluhu, že sa u nás v období rokov 1970—1980 v nebyvalej miere rozvinul výskum mládeže.

Ďalší výskum problematiky spôsobu života mládeže na VÚŽÚ nie je zabezpečený formou samostatnej čiastkovej úlohy, ale iba formou etáp iných čiastkových úloh. Ide o špecificky spracované rezy v rámci výskumu problematiky rozvoja socialistického spôsobu života, jeho cieľov v súčasnej etape, ako aj v rámci problematiky voľného času.

Táto kontinuita výskumu mládeže na VÚŽÚ umožnila evidenčné zaradenie dvoch výstupov do hlavnej úlohy, ktorej koordinátorom je prof. E. Sýkora.

Obdobná situácia vznikla na *Československom ústave práce a sociálnych vecí*. Po vyriešení čiastkovej úlohy IV-2/3.2 *Ekonomickej, sociálnej, psychologické, sociologické a právne aspekty práce žien a mládeže v CSSR* (zod. riešiteľka Ing. N. Stručková) sa v 7. päťročnici nepokračuje vo výskume mládeže formou samostatnej čiastkovej úlohy. V tomto období rieši ústav dve kľúčové úlohy, ktoré poskytujú možnosť rozvinúť spoluprácu s pracoviskami výskumu mládeže, ako aj spoločenskými organizáciami. Koordinátorom kľúčovej úlohy *Reprodukcia pracovnej sily, jej racionálne využitie a zvyšovanie produktivity práce* je Ing. M. Derco. V rámci tejto úlohy sa rieši hlavná úloha *Riadenie racionálneho využívania pracovných síl*, ako aj hlavná úloha *Zdokonalenie systému plánovania a zvyšovanie kvalifikácie pracovníkov*. Koordinátorom druhej kľúčovej úlohy *Sociálno-ekonomické podmienky práce vo VTR* je Ing. Z. Fuzsko. V rámci tejto úlohy sa rieši hlavná úloha *Systém práce s ľuďmi a rozvoj pracovnej iniciatívy* a hlavná úloha *Sociálny rozvoj pracovných kolektívov*. Skúsenosti ukazujú, že takto zamerané výskumné úlohy nemôžu obísť problematiku mládeže, ktorá je významným zdrojom reprodukcie pracovných síl, spoločenskou skupinou, ktorá si vyžaduje špecifickú pozornosť vo usmerňovaní sociálneho rozvoja pracovných kolektívov a ich pracovnej iniciatívy.

V súčasnosti sa utvorili dobré predpoklady na výskum mládeže na *Výskumnom ústave kultúry* v Bratislave.

V rámci 7. päťročnice sa vo výskumnom programe Výskumného ústavu kultúry bude okrem meritórnych výskumov problematiky osvetľujúcej spoločenskú funkciu kultúry venovať pozornosť aj výskumu mládeže z rozličných aspektov, najmä v spojení mládež a kultúra. Výskum venovaný problematike mládeže bude prebiehať na rovine rezortného i štátneho plánu výskumu.

Rezortný plán výskumu obsahuje hlavnú úlohu *Mladé kádre v rezorte kultúry*, ktorú tvoria dve čiastkové úlohy. Názvy obidvoch výskumných úloh *Spoločenské uplatnenie absolventov vysokých škôl umeleckých smerov* a *Pripravenosť absolventov odborného umeleckého školstva v konfrontácii s potrebami spoločenskej práce* naznačujú celkové zameranie výskumu.

Zadávateľom obidvoch výskumných úloh, ktoré na seba tematicky i metodologicky nadväzujú, je Ministerstvo kultúry SSR. Zadanie úlohy vyplýva z požiadavky získať sociologický a sociografický obraz spoločenského uplatnenia absolventov VŠVU, VŠMU — fakulty divadelnej, hudobnej, filmovej, ako aj absolventov konzervatórií a niektorých stredných škôl umeleckého priemyslu.

Opodstatnenosť problematiky výskumu vyplýva z konkrétnej spoločenskej skutočnosti. Viaceré sociologické a sociálnopsychologické výskumy, ktoré riešili proces včleňovania mladých ľudí do pracovného procesu, potvrdili jeho náročnosť v súvislosti s adaptáciou absolventov na podmienky pracoviska.

Marxizmus vychádza z chápania práce ako jednej z najdôležitejších sociálnych podmienok v živote človeka, ako významnej zložky ľudskej sebarealizácie, ale súčasne aj ako nevyhnutného predpokladu ľudskej existencie. Včlenenie mladých ľudí do pracovného pomeru záleží na viacerých činiteľoch. Je otázku ich vyrovnania sa s požiadavkami spoločenskej práce, vyžaduje súlad medzi prípravou a rozvinutím ich schopností a vonkajšími podmienkami pracovnej činnosti. Ak tento problém predstavuje rad zložitých otázok v mnohých technických i humanitných povolaniach, pre oblasť umenia je osobitnou, špecifickou záležitosťou. Dosiaľ sa neskúmali podmienky, v ktorých mladí umelci začínajú tvorivo umelecky pracovať.

Cieľom výskumu je skúmať začlenenie a uplatnenie absolventov z hľadiska ich odbornej prípravy, skúmať pracovné podmienky, starostlivosť zamestnávateľa o ďalší rast, skúmať celé spoločenské postavenie mladých umelcov. Prostriedkom skúmania bude o. i. analýza pripravenosti absolventov umeleckých smerov na vykonávané po-

volanie v konfrontácii s potrebami jednotlivých subsystémov kultúry, pre ktoré sa pripravovali. Východiskom pri tom bude smer ďalšieho rozvoja kultúry v jej jednotlivých oblastiach a potreba špecificky vyškolených kádrov. Nepredpokladá sa, že škola dáva absolventom všetko, ale k vzdelávaciemu procesu v priebehu školskej prípravy i po jej skončení môžu prispieť i samy kultúrne, umelecké a osvetové inštitúcie.

Výsledky výskumu dajú obraz o príprave poslucháčov vysokých a stredných škôl umeleckých smerov z aspektu rozvoja kultúry a plnenia jej spoločenských funkcií, ktoré najmä v socialistickej spoločnosti nadobúdajú čoraz väčší význam. Konkrétne poslúžia riadiacim orgánom ako poznatky o spojení školy s praxou, o pracovných podmienkach mladých umelcov i ako podnety na zabezpečenie ich ďalšieho kvalifikačného a umeleckého rastu. Môžu poslúžiť aj na skvalitnenie výučby umeleckých pracovníkov, aby ešte presnejšie zodpovedala aktuálnym úlohám socialistickej spoločenského rozvoja, osobitne pri formovaní socialistickej profilu osobnosti našej súčasnosti.

Pre štátny plán výskumu nebola doteraz vytýčená samostatná úloha výskumu mládeže. Počíta sa s ňou však pri riešení hlavnej úlohy štátneho plánu výskumu *Zákonnosti vývoja kultúry v etape výstavby socialistickej spoločnosti*, ktorej koordinátnym pracoviskom je Výskumný ústav kultúry. V jej čiastkových úlohách *Zákonnosti rozvoja kultúrnej úrovne v etape rozvinutej socialistickej spoločnosti* a *Zákonnosti rozvoja estetického kultúry v rozvinutej socialistickej spoločnosti* sa predpokladá čiastkové riešenie so zameraním na mládež. Z riešenia obidvoch úloh by mal vyjsť samostatný výstup o vzťahu mládeže a kultúry, na ktorý sa použije materiál o mládeži obsiahnutý v jednotlivých paralelných výskumoch. Týmto výstupom sa Výskumný ústav kultúry bude súčasne zúčastňovať i na pripravovanom medzinárodnom výskume *Socialistický spôsob života mládeže vo voľnom čase*, ktorého gestorom je Ústav pre výskum mládeže v Lipsku.

Ústav filozofie a sociológie SAV v nadväznosti na výsledky výskumu v minulom období (*Mládež a spoločnosť*. Bratislava, Smena 1980; L. Macháček: *SZM a mládež v etape budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti*. Bratislava, Smena 1980; *Aktuálne otázky socialistickej výchovy robotníckej mládeže*. Bratislava, Práca 1981) zaradil do ŠPZV čiastkovú úlohu *Vplyv rodiny na sociálny rozvoj mládeže v etape výstavby rozvinutej socialistickej spoločnosti*. Špecifickosťou tejto úlohy je, že problémy mládeže sa skúmajú v rámci hlavnej úlohy VIII-3—9 *Postavenie ženy a vývoj rodiny v socialistickej spoločnosti*. Hlavný cieľ úlohy je charakterizovať faktory a etapy sociálneho rozvoja mládeže, najmä mladej generácie robotníckej triedy. Rodina predstavuje základ rozvíjania analýzy sociálneho rozvoja mládeže. Spolupráca výskumu mládeže a rodiny v jednej hlavnej úlohe umožňuje prehĺbiť chápanie sociálno-triednej štruktúry súčasnej rodiny ako predpoklad adekvátnejšieho postihnúť procesov sociálneho rozvoja mládeže. V úlohe sa chápu aj pracovný kolektív, spoločenské organizácie a výchovno-vzdelávací systém ako významné faktory sociálneho rozvoja mládeže. Úsilie o komplexný prístup k problematike sociálneho rozvoja mládeže ukazuje i štruktúra tém čiastkovej úlohy:

- Téma č. 1 — Kontinuita generácií ako filozoficko-sociologický problém (V. Skalský, ÚM SVŠT).
- Téma č. 2 — Vplyv rodiny na sociálno-profesionálnu orientáciu mládeže na robotnícku profesiu (L. Macháček, ÚFS SAV).
Gocníková, SÚV SZM Bratislava).
- Téma č. 3 — Faktory prehľbovania sociálno-profesionálnej orientácie a adaptácie učňovskej mládeže (D. Uramová, ZTS Detva).
- Téma č. 4 — Determinanty procesov sociálno-profesionálnej adaptácie a zvyšovanie spoločenskej aktivity robotníckej mládeže (M. Demčák, ZTS Košice).
- Téma č. 5 — Vplyv pracovnej skupiny a jej vedúceho na proces začleňovania mladých robotníkov do pracovného a sociálneho prostredia podniku (M. Šarišský, VSŽ Košice).
- Téma č. 6 — Personálne činnosti v systéme integrovania mladých robotníkov v podnikových kolektívoch (M. Handiak, VSŽ Košice).
- Téma č. 7 — Systém ideovo-výchovnej práce odborov pri začleňovaní mladých robotníkov do pracovného procesu a kolektívov (J. Staňo, SOR, Bratislava).
- Téma č. 8 — Formy a metódy socialistickej výchovy učňovskej mládeže v SZM (M. Gocníková, SÚV SZM Bratislava).

Uvedený prehľad dokumentuje i ďalšiu špecifickosť tejto čiastkovej úlohy — permanentnú spoluprácu s najvýznamnejšími užívateľmi výsledkov výskumu (odborová a mládežnícka organizácia). Medzi riešiteľmi výskumu zameraného na učňovskú a robotnícku mládež sú i podnikoví sociológovia z veľkých priemyselných závodov.

V protokole z obhajoby projektu čiastkovej úlohy (júl 1981) sa uvádza, že treba prehĺbiť spoluprácu i s hlavnými úlohami v nosnom smere VIII-10, ktorých koordinátormi sú prof. E. Sýkora a dr. V. Dubský.

Významné zastúpenie vo výskume mládeže na Slovensku majú dve pracoviská, ktorých úlohy sú začlenené v novom nosnom smere VIII-10 *Formovanie sociálneho vývoja a aktivity mládeže pri budovaní socialistickej spoločnosti* (koordinátor doc. dr. F. Charvát, DrSc.).

Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach je riešiteľom čiastkovej úlohy *Sociálny rozvoj učňovskej a pracujúcej mládeže ako faktor premien jej sociálno-triednej štruktúry* (v podmienkach Východoslovenského kraja). Čiastková úloha je začlenená v hlavnej úlohe VIII-10-2 *Sociálna štruktúra mládeže a faktory jej premien v podmienkach budovania rozvinutého socializmu* a jej zodpovedným riešiteľom je doc. dr. D. Jánoška, CSc.

Na riešení čiastkovej úlohy majú podiel pracovníci všetkých troch oddelení ústavu (sociologického, sociálnopsychologického a historického). Z predmetného hľadiska sa kladie dôraz na otázky svetonázoru, sociálno-politickej aktivity, životných plánov, hodnotových orientácií, morálno-etických postojov mládeže robotníckej a učňovskej. Z praktického hľadiska sa počíta s tým, že výsledky výskumu poslúžia stranickým a štátnym orgánom pri riadení výchovných procesov.

Nejvýznamnejšie postavenie v ŠPZV z pracovísk na Slovensku má *Kabinet pre výskum mládeže FF UK*, ktorý je riešiteľským pracoviskom pre hlavnú úlohu VIII-10-5 *Kontinuita revolučných generácií, špecifiká súčasnej mladej generácie a jej komunistická výchova*. Na základe výsledkov, ktoré sa dosiahli v minulom období, bude sa v hlavnej úlohe rozpracúvať problematika jednoty a nadväznosti pokolení a na princípe historizmu, komunistickej straníckosti, ako aj v súvislosti s novými úlohami komplexne skúmať komunistickú výchovu v SZM v etape budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti. Úloha kladie dôraz na preskúmanie teoretických východísk a empirické vystopovanie špecifik mladej generácie, jej jednotlivých sociálnych skupín, charakterizovať optimálne metodické prístupy k jej formovaniu. Hlavná úloha má štyri čiastkové úlohy, ktorých zodpovednými riešiteľmi sú významní odborníci, pedagógovia a psychológovia. Čiastkovú úlohu rieši so svojím kolektívom prof. E. Sýkora (*Kontinuita revolučných generácií a komunistická výchova mládeže v rozvinutej socialistickej spoločnosti*), doc. dr. V. Kačáni, CSc., s kolektívom Katedry pedagogickej psychológie FF UK (*Špecifiká súčasnej mladej generácie a jej formovanie*), doc. dr. L. Višňovský, CSc., s kolektívom Pedagogickej fakulty v B. Bystrici (*Utváranie jednotného a koordinovaného postupu všetkých činiteľov výchovy v rozvinutej socialistickej spoločnosti*) a napokon prof. dr. M. Ričalka, CSc., s kolektívom Katedry pedagogiky FF UPJŠ v Prešove (*Cesty rozvoja širokej spoločenskej aktivity mládeže*).

Koordinátor hlavnej úlohy počíta s tým, že v nadväznosti na teoretické analýzy vo všetkých čiastkových úlohách sa v podmienkach vybraného okresu (Prešov) v spolupráci s príslušnými stranickými, štátnymi a spoločenskými orgánmi a organizáciami pripraví a realizuje sociálno-pedagogický experiment *Hnutie mládeže 2000*. Zmyslom tejto akcie bude oboznámiť mládež s dlhodobým rozvojom okresu a na tejto báze rozvinúť širokú sociálnu aktivitu mládeže na všetkých úsekoch štúdia a práce. Zmyslom experimentu bude ukázať, aké hnutia mládeže najlepšie vyhovujú súčasným podmienkam rozvoja našej spoločnosti a účinne vplývajú na formovanie socialistickeho spôsobu života mladej generácie.

Na základe týchto informácií možno konštatovať, že výskum mládeže v podmienkach SSR charakterizuje v 7. päťročnici špecifická situácia hierarchickej usporiadania účasti vedeckovýskumných pracovísk na riešení výskumných úloh, ktoré majú vzťah k problematike mládeže.

Napojenie všetkých pracovísk na Kabinet pre výskum mládeže pri FF UK formou špecifických výstupov do hlavnej úlohy, ako aj prostredníctvom koordinačnej funkcie Sekcie pre výskum mládeže MŠ SSR utvára dobré predpoklady, aby v závere tohto obdobia sme nezískali iba mozaiku čiastkových poznatkov o mládeži, ale *ucelený obraz socialistickej mladej generácie* v osemdesiatych rokoch na Slovensku. Táto charakteristika istotne prispeje k spoločnému úsiliu vedeckovýskumných pracovísk, k charakteristike mladej generácie v podmienkach výstavby rozvinutej socialistickej spoločnosti v ČSSR.

Ladislav Macháček, Jozefína Ošmerová, Rastislav Bednárík

Mezinárodní konference 34. výzkumného výboru ISA* k sociální aktivitě a seberealizaci mládeže

Založení výzkumného výboru č. 34 *Sociologie mládeže* Mezinárodní sociologické asociace na VIII. světovém sociologickém kongresu (Toronto — 1974) rozšířilo možnosti pro výměnu zkušeností, plodných diskusí a publicitu výsledků v oblasti výzkumu mládeže. Tato skutečnost se potvrdila na následujícím IX. světovém sociologickém kongresu (Uppsala — 1978), kde se zasedání 34. výzkumného výboru vyznačovalo aktivitou a obsahovou podnětností. V živé výměně názorů a informací o problematice soudobé mladé generace, již se zúčastnili odborníci ze socialistických, kapitalistických i rozvojových zemí, se přesvědčivě prokázalo, jaké pozitivní a rozmanité možnosti pro rozvoj mladých lidí přináší reálný socialismus.

V roce 1981 se v rámci 34. výzkumného výboru ISA konala tři mezinárodní setkání: v březnu mezinárodní seminář k *problematice venkovské mládeže* (Fredeburg — NSR), v červnu k tématu *mládež a soudobé společnosti* (Costinești — RSR) a v září mezinárodní konference k *sociální aktivitě a seberealizaci mládeže* (Primorsko — BLR). I když se každá akce konala v jiné zemi a byla zaměřena k určitému tématu, všechny přispěly k zasvěcenějšímu pohledu jak na dané téma, tak i na současný stav a perspektivy sociologického výzkumu mládeže v zemích, jejichž zástupci se jednání zúčastnili.

Mezinárodní konference v Primorsku, která se konala ve dnech 15.—18. září 1981, se zúčastnili odborníci z 15 zemí čtyř kontinentů. Toto setkání organizovala Bulharská sociologická asociace a Ústav vědeckých výzkumů mládeže. Jednání probíhala v plénu a v rámci „kulatého stolu“ a byla věnována širokému okruhu otázek, zahrnujících vymezení obsahu i rozsahu pojmů, jako je mládež, sociální aktivita, seberealizace, i reálným možnostem, které jednotlivé sociálně politické systémy poskytují mladé generaci v oblasti získání vzdělání, odborné kvalifikace, uplatnění v pracovním procesu, ve veřejné politické činnosti, v trávení volného času.

Po úvodním referátu doc. P. E. Miteva, ředitele Ústavu vědeckého výzkumu mládeže, který se zabýval otázkami sebevyjádření mládeže v souvislosti se soudobými sociálně ekonomickými formacemi, byly předneseny referáty a příspěvky zástupců všech zúčastněných zemí, které z různých aspektů objasňovaly reálnou situaci i možnosti mladých lidí, typy a formy jejich aktivity, například v získávání žádoucího stupně vzdělání, zařazování do pracovního procesu, do sociálně politických činností, problematiku způsobu života, různé způsoby seberealizace a sebevyjádření sociálních skupin mládeže. Kromě toho byly se zájmem vyslechnuty a diskutovány příspěvky týkající se vědeckého výzkumu závažných oblastí života soudobé mladé generace v zemích s odlišným sociálně ekonomickým a politickým zřízením.

Během jednání aktivně vystoupili zástupci všech zúčastněných zemí, přední a renomovaní odborníci v dané problematice, i ti, kteří se touto problematikou zabývají relativně krátkou dobu. Ve vystoupeních účastníků se odrážel stav rozpracovanosti diskutovaných obsahových okruhů, projevovaly se v nich různé přístupy v jejich chápání a řešení.

V rámci jednání konference se také uskutečnilo zasedání 34. výzkumného výboru ISA, které řídil jeho předseda prof. O. Badina z RSR. Byly na něm projednány a posouzeny závažné otázky činnosti, zejména příprava sociologů mládeže na nadcházející X. světový sociologický kongres.

Závěrem lze konstatovat, že vědecké konference se zúčastnili odborníci zabývající se problematikou mládeže z dosud největšího počtu zemí (31 zahraničních účastníků). Referáty a diskusní vystoupení svědčily o rostoucí pozornosti specialistů k tematice mladé generace, o solidní analýze a rozšiřujícím se vědeckém zaměření badatelských týmů v této výzkumné oblasti. I na tomto jednání se ukázalo, jaké možnosti pro všestranný rozvoj mladých lidí poskytuje reálný socialismus. Výpovědi o sociálně ekonomických podmínkách mládeže, zvyšujícím se stupni jejího vzdělání, širokých možnostech profesního i dalšího uplatnění kontrastovaly s růstem počtu mladých nezaměstnaných ve vyspělých kapitalistických zemích a s podstatně horšími podmínkami mládeže rozvojových zemí v řadě oblastí mimořádně důležitých pro život soudobé mladé generace.

Vladimír Dubský

* International Sociological Association.

Содержание № 2/1982

К монотематическому номеру о молодежи	113
Дочкал М.: Молодежь и ее организация при социализме	115

СТАТЬИ

Матеевски А.: Социализм и молодежь	120
Харват Ф. - Дубеки В. - Ержабек Г.: К состоянию и перспективам исследования молодежи	132
Голда Д. - Чермакова З.: Общественное сознание молодежи и его социологический анализ	148
Фазик А.: Правонарушение и молодежь. Вклад в решение отрицательных явлений в жизни молодежи	163
Мунк Я.: Образование в процессе строительства социализма в ЧССР	172

МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ РУБРИКА

Голда Д.: Методологические и методические проблемы современного этапа развития социологии молодежи	184
--	-----

ИЗ ЭМПИРИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Махачек Л.: Социально-профессиональная ориентация молодежи и семья . . .	193
Ошмерова Й. - Влаво В.: Виды культурной деятельности рабочей и крестьянской молодежи	205
Франек Р.: Исследование выпускников высших учебных заведений	211
Стегликова Е.: Социально-профессиональная ориентация учащихся университетов	218
Мансфельдова З.: Учебная группа как фактор формирования личности студента	224

СООБЩЕНИЯ И ИНФОРМАЦИЯ

Фрейова Э. - Мансфельдова З.: Информация об исследованиях молодежи в Чешской Социалистической Республике в 1976—1980 гг.	228
Махачек Л. - Ошмерова Й. - Беднарик Р.: Исследование молодежи в Словацкой Социалистической Республике	235
Дубеки В.: Международная конференция 34-го исследовательского комитета МСА по социальной активности и самореализации молодежи	239

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS. Vydává Ústav pro filozofii a sociologii, ČSAV, Jilská 1, 110 00 Praha 1, telefon 24 93 91, v ACADEMII, nakladatelství Československé akademie věd, Vodičková 40, 112 29 Praha 1. — Rozšiřuje PNS. Informace o předplatném podá a objednávky přijímá každá administrace PNS, pošta, doručovatel a PNS-ÚED Praha. Objednávky do zahraničí vyřizuje PNS — ústřední expedice a dovoz tisku Praha, závod 01, administrace vývozu tisku, Kafkova 19, 160 00 Praha 6. — Vychází šestkrát ročně. Cena jednotlivého sešitu Kčs 10.—, roční předplatné Kčs 60.—. Objednávky ze socialistických zemí vyřizuje ARTIA, Ve Smečkách 30, 111 27 Praha 1. — Tisknou Tiskařské závody, n. p., závod 5, Sámova 12, 101 46 Praha 10. — Rukopis tohoto čísla odevzdán do tiskárny v listopadu 1981. Číslo vyšlo v březnu 1982.

Distribution rights in the western countries: Kubon & Sagner, P. O. Box 340108 D-8000 München 34, GFR. Annual subscription: Vol. 18; 1982 (6 issues) DM 84,—. © ACADEMIA, Praha 1982.